

KÜLÜGYI SZEMLE

Domaniczky Endre Magyarország és Pápua Új-Guinea

Kálmán Zoltán Élelmezési válság

Lenti Attila Környezetpusztítás az Amazonas-medencében

Papp Bendegúz A Nargis-ciklon és a katasztrófadiplomácia

Peterecz Zoltán A „határvidék” mítosza

Zsíros Egon Az izraeli politika törésvonalai

Külügyi Szemle

A Külügyi és Külgazdasági Intézet folyóirata

Kiadó: Schőberl Márton igazgató

Szerkesztőség

1016 Budapest,
Bérc utca 13–15.
Telefon: 279-5700
E-mail: kulgyiszemle@ifat.hu
Internet: <http://kki.hu>

Főszerkesztő:
Klinghammer István

Felelős szerkesztő:
Vasa László

Szerkesztés és tördelés:
Tevelyné Kulcsár Andrea

Szerkesztőségi titkár:
Horváth Ildikó

Előfizethető és megvásárolható
a szerkesztőségénél.
Előfizetési díj egy évre 12.000 Ft.

ISSN 1587-9089 (Nyomtatott)
ISSN 2060-4904 (Online)
https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1

A szerkesztőbizottság tagjai:

Martonyi János elnök

Baranyi Tamás Péter
Csaba László
Gottfried Péter
Halmai Péter
Komlósi László Imre
Rostoványi Zsolt
Salát Gergely
Tarrósy István

A kiadvány a
Külgazdasági és Külügyminisztérium
támogatásával valósult meg.

Tartalom

Középpontban:	3	<i>Kálmán Zoltán: Élelmezési válság, okok és megoldások</i>
Környezeti válság	20	<i>Lenti Attila: A környezetpusztítás és a gazdaság összefüggései az Amazonas-medence országában</i>
	40	<i>Papp Bendegúz: „Szövetségünket megkeresztelte a ciklon” – a 2008-as Nargis-ciklon katasztrófa-diplomáciai elemzése</i>
Történelmi távlatból	60	<i>Domaniczky Endre: A Pápua Új-Guinea és Magyarország közötti kapcsolatokról dióhéjban</i>
	84	<i>Zsiros Egon Attila: Az izraeli politika történeti törésvonalai</i>
	97	<i>Peterecz Zoltán: A „határvidék” mítosza a 20. és 21. századi amerikai elnöki retorikában</i>
Könyvismertetés	113	<i>Trianon emlékezete japán tükörben (Hidasi Judit)</i>
	117	<i>A kínai geopolitika sajátosságai (Zoltai Alexandra)</i>

E számunk szerzői:

Domaniczky Endre: vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Közjogi Főosztály

Hidasi Judit: professzor emerita, Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar

Kálmán Zoltán: nagykövet, Magyarország korábbi állandó képviselője az ENSZ római székhelyű élelmezési és mezőgazdasági szervezeteinél (FAO, IFAD, WFP); az ENSZ Élelmezési Rendszerek Csúcstalálkozó Tanácsadó Bizottságának tagja (2020–2021); a Világélelmezési Program Végrehajtó Bizottságának elnöke (2018)

Lenti Attila: nemzetközi kapcsolatok szakértő és politológus; tudományos segédmunkatárs, Soproni Egyetem Erdészeti Tudományos Intézete; kutató, Environmental Social Science Research Group; doktorandusz, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi István Doktori Iskola

Papp Bendegúz: katasztrófakutató, külső munkatárs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport

Peterecz Zoltán: egyetemi docens, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Zoltai Alexandra: igazgató, Szegedi Tudományegyetem Konfuciusz Intézet; kutató, Neumann János Egyetem Eurázsia Központja

Zsiros Egon Attila: pénzügyi közgazdász, újságíró

Élelmezési válság, okok és megoldások

Food Crises, Causes and Solutions

Kálmán Zoltán

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.1

Összefoglaló: Az utóbbi években globálisan tovább romlott az élelmezés biztonsága, nőtt az éhezők száma a világon. Ennek az alapvető okai a mélyszegénység és a növekvő egyenlőtlenségek. A helyzetet súlyosbítja több (egymással is kölcsönhatásban álló) tényező, mint pl. a Covid19-járvány, a klímaváltozás és a háborús konfliktusok. Egy további magyarázat az élelmezési rendszereink torzulása, amit a mezőgazdaságban és az élelmiszer-előállításban a fenntarthatóság követelményeinek, különösen a „rejtett” társadalmi és környezeti hatásoknak (externáliák) a figyelmen kívül hagyása okoz. E rejtett hatások mérésére léteznek kidolgozott és nemzetközileg elfogadott, tudományos alapokon nyugvó módszerek, mint pl. a valódiki költség-elszámolás. Az ENSZ Élelmezési Rendszerek Csúcstalálkozó, az ENSZ-ügynökségek és más nemzetközi szervezetek ajánlásai, valamint azok alapján a politikai elemző cégek szakértőinek a javaslati jó kereteket kínálnak a fenntartható átalakuláshoz. Így megfelelő alapot jelenthetnek a politikai döntéshozók számára az ideális gazdasági környezetet biztosító intézkedések megtételéhez, a folyamat irányításához és az értéklánc szereplőinek az orientálásához. A siker kulcsa az inkluzivitás, ezért a változások folyamata szükségessé teheti az ún. sokszereplős konzultációkat. Ezek során fontos egyértelműen elkülöníteni az egyes szereplők kompetenciáját és felelősségét, valamint biztosítani az érdekütközés elkerülését, az erőfölénnyel való visszaélés megakadályozását és a spekuláció korlátozását.

A jelen tanulmány a globális élelmezésbiztonság-romlás okainak az áttekintése mellett az élelmezési rendszereink fenntarthatóvá tételére vonatkozó néhány javaslatot vesz számba, különös tekintettel a rejtett társadalmi és környezeti hatások költségeire. Választ keres arra is, hogy az élelmiszerek árának a mesterségesen alacsonyan tartása miért nem jelent igazi megoldást az élelmezési válság kezelésére.

Kulcsszavak: élelmezésbiztonság, fenntarthatóság, ENSZ, élelmezési rendszerek, rejtett költségek

Abstract: *In the past few years the global food security has deteriorated and the number of hungry people in the world has increased. The root causes of this food insecurity are extreme poverty and increasing inequalities. The situation is further*

aggravated by (and inter-related with) a number of other factors such as Covid-19, climate change, and conflicts. One further factor is our broken food systems, as a consequence of ignoring the requirements of sustainability in agriculture and food production, in particular disregarding the “hidden” costs of social and environmental impacts (externalities). To measure and quantify these externalities there are internationally agreed science-based methodologies, such as the True Costs Accounting. Recommendations by the UN Food Systems Summit, by UN agencies and other international organizations, along with the suggestions of policy analysts provide a good framework for sustainable transformation. This could be a good basis for policymakers to take appropriate measures and create an enabling policy environment to guide the process in the desired direction and orient stakeholders accordingly. The key to the success of transition is inclusivity, therefore the process might need multistakeholder consultations. This process requires clear division of competencies and responsibilities of stakeholders, taking also measures to prevent conflicts of interests and power imbalances, and to limit speculations.

In addition to providing an overview about the main causes of food insecurity, the present study considers some suggestions for the transformation of our food systems to make them sustainable, with particular regard to the hidden social and environmental costs. It also tries to explain why artificially low food prices cannot offer real solution to the food crisis.

Keywords: *food security, sustainability, UN, food systems, “hidden” costs*

Bevezetés

2022. július 6-án mutatták be a világ élelmezésbiztonságának¹ helyzetéről készült ENSZ-jelentést.² Az évenként kiadott dokumentumot korábban az Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezet (*Food and Agriculture Organization of the United Nations*, FAO) készítette, de az összeállításában 2011 óta a másik két római székhelyű élelmezési és mezőgazdasági ENSZ-szervezet – a Nemzetközi Mezőgazdaság-fejlesztési Alap (*International Fund for Agricultural Development*, IFAD) és a Világélelmezési Program (*World Food Programme*, WFP) –, 2017-től kezdődően pedig az ENSZ Nemzetközi Gyermekegészségügyi Alapja (*United Nations International Children’s Emergency Fund*, UNICEF) és az Egészségügyi Világszervezet (*World Health Organization*, WHO) is részt vesz. Az élelmezésbiztonság növekvő jelentőségét jól jelzi az a tény is, hogy az utóbbi években a téma visszatérően szerepel az ENSZ Biztonsági Tanácsa napirendjén, mivel a tagállamok felismerték, hogy az élelmezés biztonsága közvetlen befolyással van az általános biztonságra, így a békére és a stabilitásra a világon.

A 2022-es élelmezésbiztonsági jelentés riasztó adatokat tartalmaz. Az éhezők száma 2021-ben elérte a 828 millió főt – ez mintegy 46 millióval több az azt megelőző évben regisztrált adatnál –, annak ellenére, hogy az élelemhez való jog az

ENSZ által elfogadott egyik alapvető emberi jog.³ További romló tendenciát jelent, hogy több mint 3 milliárd fő (a Föld lakosságának közel 40 százaléka) nem engedheti meg magának a minimálisan szükséges egészséges étrendet. A gyermekek körében különösen drámai a helyzet. Az alultápláltság ugyanis súlyos esetekben növekedésleállást (*stunting*), valamint súlycsökkenést (*wasting*) okoz – ez összesen nagyjából 200 millió gyermeket érint –, és nehezen visszafordítható következményekkel jár. Ugyanakkor közel 40 millió gyermek túlsúlyos vagy kórosan elhízott. Ez utóbbi jelenség a felnőtt lakosznál is egyre növekvő problémákat okoz, és szintén a helytelen és egészségtelen táplálkozásra vezethető vissza.

Az ENSZ-jelentés a kialakult élelmezési válság alapvető okaiként a mélyszegénységet és az országok közötti, valamint az egyes országokon belüli növekvő egyenlőtlenségeket jelöli meg, ezeken kívül a Covid következményeit, a háborús konfliktusokat, az extrém időjárási jelenségeket és azoknak a gazdaságra gyakorolt hatásait, valamint az említett tényezők közötti kölcsönhatásokat emeli ki a probléma eredetének az elemzésekor. A fentiek mellett a nem fenntartható mezőgazdaság és élelmiszer-előállítás következményeire, az élelmezési rendszerek⁴ torzulásaira is felhívja a figyelmet. A dokumentumban bemutatott drámai helyzetet tovább súlyosbítják az Ukrajna elleni orosz agresszió következményei. Az ukrán gabonaszállítások megtorpanása a háború által közvetlenül érintett két állam mellett elsősorban az élelmiszer-importőr afrikai és közel-keleti országoknak, valamint néhány ázsiaiinak az élelmiszer-ellátását veszélyezteti, mivel azok eddig a térségből szereztek be a gabonaszükségletük jelentős részét. Afrika gabonaimportjának 40 százaléka származik Oroszországból és Ukrajnából, de vannak olyan ottani országok (Eritrea, Szomália, Kongói Demokratikus Köztársaság), amelyek 80-100 százaléka az orosz és ukrán szállításoktól függenek. Az egyoldalú importfüggőség azok kitettségére és fokozottabb sérülékenységére is ráirányítja a figyelmet. A háború miatt akadózó szállítások, valamint jelentős részben a spekuláció (részletesebben lásd lentebb) következtében a mezőgazdasági áruk és az élelmiszerek ára jelentősen megemelkedett. A FAO-árindex szerint az árak 2022 júliusában tovább csökkentek ugyan, de így is 13 százalékkal magasabbak a 2021. júliusi szintnél.⁵

Az élelmezésbiztonsági helyzet romlását és annak okait illetően az elemzők között nagyjából egyetértés van. Ugyanakkor a súlyosbodó élelmiszerválság kezelése tekintetében vannak megközelítésbeli különbségek. A humanitárius szervezetek – elsősorban a Világélelmezési Program⁶ – által nyújtott életmentő élelmiszer-segélyezésen túl az azonnali lépések között javasolják a leginkább rászorulóknak a védelmében szükséges szociális intézkedések megtételét, amely a juttatások mellett piacvédelmi, valamint az önellátás növelését célzó lépéseket is jelenthet. Egyes vélemények (különösen az iparszerű mezőgazdasági lobbik) szerint az élelmiszerválságra az iparszerű, intenzív termelés növelésével és a nemzetközi kereskedelem minden akadályának az elhárításával kell reagálni. Ezzel szemben egyre több független szakértő és elemző cég hivatkozik az ENSZ-jelentésre, és

elisméri az akadálytalan kereskedelem fontosságát, de azt hangsúlyozza, hogy a világon megtermelt élelmiszer mennyisége ma is legalább 10 milliárd fő részére lenne elegendő, így az éhezés oka a szegénység, nem pedig az élelmiszerhiány. Ezért a termelés növelése helyett a teljes lakosság hozzáféréseinek a megteremtésére, az önellátás szintjének a növelésére, valamint az élelmiszer-vesztés és -pazarlás csökkentésére kell nagy figyelmet fordítani. Az intézkedések között szerepelhet a helyi termelés és a rövid ellátási lánc támogatása, a termelés és a piacok diverzifikálása, bizonyos piacvédelmi intézkedések, biztonsági készletek stb. Továbbá elengedhetetlen természetesen a fenntarthatóság követelményeinek a szem előtt tartása, elsősorban a jövő termelési alapjait képező természeti környezet (pl. a talajok termékenységé, a biológiai sokféleség stb.) megóvása és a társadalmi hasznosság.

Ez utóbbi javaslatok kapcsán Ferenc pápa az egyik beszédében világos és megszívlelendő gondolatokat osztott meg:² „közös házunk” (a Földanya) oltalmára szólított fel, valamint kijelentette, hogy a szegényeknek nem alamizsnára van szükségük, hanem emberi méltóságra. A pápa a beszédében II. János Pál korábbi üzenetére is emlékeztetett, amelyben elődje a *“paradox of abundance”* veszélyére figyelmeztetett – arra a helyzetre, amikor az élelmiszerbőség ellenére a szegénység miatt sokan éheznek, a pazarlás és az élelmiszerek más célokra (pl. üzemanyag) való felhasználása közepette.

Az élelmezési rendszereink fenntarthatósága

A fenntarthatóságról manapság egyre többet lehet hallani és olvasni, ugyanakkor annak sokféle értelmezésével találkozhatunk. Szakmai szempontból a FAO által használt definíció⁸ tekinthető irányadónak. Abban általában egyetértés van, hogy a fenntarthatóságnak mindhárom (gazdasági, környezeti és társadalmi) pillére fontos, illetve az azok közötti összhang megteremtése elengedhetetlen. Kevesebb szó esik viszont az élelmezési rendszereink közvetett pozitív és negatív társadalmi és környezeti hatásairól (externáliák). Ezek nagyon jelentősek, de a gyakorlatban nem veszik figyelembe őket. Ezekről az ún. „rejtett” hatásokról nyújt egy rövid áttekintést az alábbi összefoglaló.

Az élelmezési rendszereink közvetett (rejtett) környezeti hatásai

A rejtett (pontosabban: figyelmen kívül hagyott) környezeti hatások közül a biológiai sokféleség (és az ökoszisztéma-szolgáltatások) csökkenése világszerte aggasztó mértékű. A Biodiverzitás és Ökoszisztéma-szolgáltatás Kormányközi Platform (*Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*, IPBES) által a közelmúltban készített átfogó felméréséről készült jelentés számos megállapítása riasztó jövőt vázol fel a negatív trendek folytatódása esetére.⁹ Az élelmiszer-termelés alapjait jelentő természeti környezet károsodása a közeljövő

élelmezésbiztonságát is veszélyezteti. A dokumentum szerint a biológiai sokféleség és az ökoszisztéma-szolgáltatások csökkenésének a fő okai a fenntarthatatlan mezőgazdasági módszerekben keresendők. Az ENSZ-főtitkárnak az élelmezési csúcstalálkozó alkalmával készült összefoglalója szerint az élelmezési rendszereink a felelősek a biológiai sokféleség csökkenésének a 80 százalékáért.¹⁰ Ugyanez a dokumentum megerősíti, hogy az üvegházhatású gázok kibocsátásának mintegy harmadáért, valamint a Föld édesvízkészlete felhasználásának mintegy 70 százalékáért az élelmezési rendszereink a felelősek. A talajok termőképességének a csökkenése hasonlóképpen globális probléma: a FAO adatai szerint a világ termőföldterületének mintegy harmada súlyosan degradálódott, és ez az arány 2050-re elérheti az 50 százalékot.¹¹ Ez értelemszerűen rendkívül súlyos következményekkel járhat a jövő élelmiszerellátásának biztonságát illetően.

A fenntarthatatlan mezőgazdaságnak és élelmiszer-előállításnak a környezeti terhelése jelentős – a szintetikus műtrágyák és növényvédő szerek nem megfelelő használata, a nem lebomló műanyagok alkalmazása és sok egyéb ok miatt is. A szárazföldet és a tengereket elborító műanyag okozta szennyezés az egyike ezeknek az ún. „rejtett” hatásoknak – bár, ha jobban meggondoljuk, ez nem is olyan rejtett hatás, hiszen nagyon is jól láthatók a következmények. Egy néhány éve végzett felmérés alapján készült jelentés szerint az élelmiszer-ágazatban a legtöbb műanyaggal sorrendben a következők szennyezik a világunkat: a Coca Cola, a Pepsi Cola, az Unilever és a Nestlé.¹² Az általánosan elfogadott elv, hogy „a szennyező fizessen”. De vajon tényleg fizetnek? A torzult élelmezési rendszereinkben jelenleg nem, így a szennyezés költségeit tulajdonképpen a Föld lakossága fizeti meg, együttesen.

Rejtett társadalmi következmények

Talán kevésbé szembetűnőek, ezért sokszor elfelejtjük a fenntarthatatlan élelmezési rendszerek társadalmi hatásait. Az éhezés és az alultápláltság, valamint a betegségekkel szembeni csökkent ellenálló képesség összefüggése nyilvánvaló. Hasonlóképpen növekvő gondot jelent a helytelen táplálkozás és életmód következtében kialakuló túlsúlyosság és kóros elhízás. Az ezek miatt jelentkező egészségügyi problémák napjainkban az egyik leggyakoribb halálokokat jelentik, ugyanis pl. a szív- és érrendszeri betegségek, illetve a diabétesz és a rák bizonyos formái is ide tartoznak.

A társadalmi hatások között kell említeni továbbá, hogy a csökkenő megélhetési lehetőségek számos országban a vidéki lakosság tömeges elszegényedéséhez vezetnek. Az, hogy a foglalkoztatás a nagyvárosokon kívüli településeken csökken, Európában is nagy gond, de a fejlődő országok egy részében sokszor élet vagy halál kérdése. Több afrikai államban ugyanis a lakosság 70-80 százaléka vidéken él, alapvetően mezőgazdasági tevékenységből. A helytelen (de sok esetben a nagy magánbefektetők által ösztönzött), inputintenzív, monokultúrás

árutermelő nagyüzemi modellek a termelékenységet valamelyest javíthatják, de a rurális lakosság többségének az életkörülményeit ellehetetlenítik, csak a befektetők profitját növelik jelentős mértékben. Ráadásul ezek a fenntarthatatlan módszerek nagyban hozzájárulnak a talajok és az ökoszisztéma degradálódásához, a biológiai sokféleség csökkenéséhez, és más környezeti károkat is okoznak. Megállapítható, hogy a nagyüzemi, iparszerű mezőgazdasági modelleknek a súlyos társadalmi hatása a fejlődő országokban a vidéki foglalkoztatás drasztikus csökkenése, aminek egyenes következményei a konfliktusok, az elvándorlás és a nemzetközi migráció. Mindezt jól szemlélteti az Afrikai Zöld Forradalom Szövetség (*Alliance for a Green Revolution in Africa*, AGRA) teljes kudarca.¹³

Gazdasági fenntarthatóság

Más gazdasági szereplőkhöz hasonlóan a mezőgazdasági és az élelmiszeripari vállalkozások számára is létfontosságú, hogy a tevékenységük gazdasági-pénzügyi szempontból jövedelmező és fenntartható legyen. A jövedelmezőség, azaz a fenntarthatóság gazdasági dimenziója, az élelmiszer-előállításban köztudottan egy összetett dolog; az időjárás és sok más tényező mellett a gazdálkodás életképességét nagyban befolyásolja az adott országban érvényes gazdasági környezet. Ennek fontos elemei a különböző ösztönzők, amelyek mind pozitív (pl. támogatások), mind negatív (pl. adók) irányba befolyásolhatják a jövedelmezőséget. Az agrártámogatásokról szól a FAO, az ENSZ Fejlesztési Programja és az ENSZ Környezetvédelmi Programja által 2021-ben kiadott közös jelentés,¹⁴ amely szerint a világon évente összesen 540 milliárd dollárt fordítanak agrártámogatásokra. (A bevezetésben is említett 2022-es ENSZ-jelentés szerint ez az adat a 2013 és 2018 közötti évek átlagában elérte a 630 milliárd dollárt.) Az agrártámogatások között szerepelnek az export-ártámogatások, az importvámok, illetve az európai uniós közös agrárpolitika és az amerikai *Farm Bill* keretében nyújtott támogatások is. Az említett összegnek csaknem 90 százaléka (470 milliárd dollár) „káros” az idézett dokumentumok szerint, mivel azokkal a fenntarthatatlan gazdálkodást részesítették előnyben (ár- és piactorzító, környezetromboló hatásúak, az óriás cégeket segítik, a kistermelőket, családi gazdálkodókat hátrányos helyzetbe hozzák, stb.) A jelentés a támogatásoknak azonban nem a megszüntetését javasolta, hanem azok újragondolását és újraelosztását. Olyan gazdálkodási modellek, termelési és feldolgozási módszerek használatának az elősegítését szorgalmazta, amelyek hozzájárulnak a környezeti és társadalmi fenntarthatóság megteremtéséhez.

Az élelmezési rendszerek rejtett hatásainak számbavétele

Egy gyakran idézett mondás szerint „amit nem mérsz, azt nem tudod kezelni”. Épp ezért a „rejtett” környezeti és társadalmi hatások (externáliák) a közbeszédben sokáig csak a „sötétzöld” szervezetek által említett témaként szerepeltek, mivel – a tagadó vélemények szerint – azok nem bizonyíthatók, és főleg nem számszerűsíthetők. Pedig a helyzet valójában az, hogy mindezek a „rejtett” hatások igenis mérhetőek és számszerűsíthetők, tehát az idézett mondás alapján kezelni is lehet őket. Ma már léteznek olyan tudományos módszerek, amelyek átfogó rendszerszemlélettel képesek az összes élelmezési rendszer, gazdálkodási modell, cég és termék valamennyi pozitív és negatív hatását figyelembe venni és „dollárosítani”. Ilyen pl. a TEEB AgriFood által alkalmazott ún. valódi költségek elszámolásának elve és módszertana.¹⁵

Milyen mértékűek ezek a másodlagos, rejtett költségek?

A biológiai sokféleség csökkenése szorosan összefügg a fenntarthatatlan mezőgazdasági gyakorlattal, amelynek számos negatív következménye van (a klímaváltozásra, a talajok degradációjára, a méhek és más beporzók számának csökkenésére, az élelmezés biztonságára stb.). A diverzitás és az ökoszisztéma-szolgáltatások csökkenése számszerűsíthető is: a Világbank egyik elemzése szerint 2030-ig évi mintegy 2,7 billió dollár veszteséget (vagy 2,3 százalékos GDP-csökkenést) jelent globálisan, amennyiben nem lesznek jelentős változások.¹⁶ Az elsivatagosodás elleni ENSZ-egyezményben szereplő adatok szerint pedig a jelenlegi trendek folytatódása esetén a termőföldek degradálódása (erózió, csökkenő szervesanyag-tartalom és termékenység, elsivatagosodás stb.) globálisan mintegy 18-20 billió dollár költséget jelent.¹⁷ Ez hosszabb távon elérheti a globális GDP-nek akár a felét is (44 billió dollár). Mind a biológiai sokféleség és az ökoszisztéma-szolgáltatások csökkenésének, mind a talajok degradációjának az okai az olyan, nem fenntartható mezőgazdasági gyakorlatban keresendők, mint az erdők kiirtása, a túllelgetés, a monokultúrára alapozott, inputintenzív, a szintetikus műtrágyák és növényvédők szerek sokszor túlzott és nem megfelelő használatával járó iparszerű mezőgazdaság, valamint a földhasználat egyéb kedvezőtlen változásai. Ezek a folyamatok szöges ellentétben állnak a népszerű régi mondással, miszerint „a Földet nem apáinktól örököltük, hanem unokáinktól kaptuk kölcsön”.

A rejtett költségek között igen jelentősek a már említett társadalmi hatásokkal járó kiadások is. A 2021. szeptemberben lezajlott ENSZ Élelmezési Rendszerek Csúcstalálkozón is napirendre került ez a kérdés. A találkozói szakmai háttérét biztosító, Joachim von Braun által elnökölt tudományos csoportban részt vevő számos nemzetközileg elismert szakember, elsősorban a természettudományok, a technológiai és a közgazdasági tudományok területéről. A csoport jelentése szerint a világ népességének az éves élelmiszer-fogyasztása kb. 9 billió dollár értékű,

míg az annak előállításához szükséges ráfordítások összes értéke elérte a 29 billió dollárt.¹⁸ Tehát a közvetett, a gyártók által meg nem fizetett, „rejtett” költségek mintegy 20 billió dollárt tesznek ki, amelynek több mint harmadát (kb. 7 billió dollár) a környezeti externáliák adják. További 11 billió dollárt jelent a társadalmi – köztük az egészségügyi – közvetett hatások költsége. Megjegyzendő, hogy a helyzet valójában ennél lényegesen súlyosabb, ugyanis a tudományos csoport szerint az idézett jelentésben (különbféle okokból) számos externália költségét nem szerepeltetik.¹⁹

Lassú átalakulás az ellenérdekeltség miatt

A független tudományos intézmények és szakértők szerint az élelmezési rendszereink torzulásai jórészt abból adódnak, hogy az élelmiszerlánc szereplői ezeket a „rejtett” költségeket egyszerűen figyelmen kívül hagyják, ezáltal jelentős gazdasági előnyre tesznek szert, mivel így „olcsó” termékeket állítanak elő. A gazdasági szereplők közül a multinacionális óriáscégeknek a szerepe fontos, és számos országban meghatározóvá vált a lakosság élelmiszer-ellátásában. Előfordul azonban, hogy e cégek a hatáskörük túllépésével és a lobbijük kihasználásával komoly befolyást gyakorolnak a gazdasági-politikai döntésekre, időnként az erőfölényükkel (*power imbalances*) is visszaélve. A lobbitevékenység volumenét érzékelteti, hogy pl. a piacvezető Bayer–Monsanto cégcsoport az általuk hivatalosan közölt adatok szerint 2021-ben csak Brüsszelben mintegy 6,5-7 millió eurót költött lobbitevékenységre,²⁰ bár ezt vélhetően a vonatkozó szabályok betartásával tette. Mindenesetre az uniós intézményekre és az EU-tagországok kormányaira gyakorolt hatásuk – sokszor nem közvetlenül, hanem a nemzeti gazdaszervezetek felhasználásával – jól érzékelhető pl. az *EU Green Deal*, a *Farm2Fork* és a Biodiverzitás stratégia akadozásában, a glifozát vagy a hormonmoduláns anyagok ügyében.

A nagyfokú koncentráció és erőfölény, a döntések befolyásolása viszont érdekütközést, összeférhetlenséget eredményez, és sokak szerint az élelmezési rendszereink fenntarthatóvá tételét célzó változások legfőbb akadályát jelenti. A multinacionális és más óriás privát cégek szerepére vonatkozóan Jeffrey Sachs, a Columbia Egyetem professzora a római elő-csúcstalálkozón a nagy visszhangot kiváltó beszédében találóan fogalmazta meg, hogy szerinte azoknak mit kell tenniük a politikai döntésekbe való beavatkozás helyett: „viselkedjétek, fizessétek az adókat, és kövessétek a szabályokat” (*“behave, pay your taxes, and follow the rules”*).²¹ Az összeférhetlenség és az erőfölénnyel való visszaélés az agrár- és élelmiszeripari ágazatban tapasztalható példátlan koncentráció következménye. Ez a globális jelenség jól megfigyelhető az agrárinputot – vetőmag, növényvédőszer, műtrágya, mezőgazdasági gépek – biztosító cégek esetében, ott ugyanis néhány óriás kezében van a piac jelentős része.²² A koncentráció és annak a következményei láthatóak a gabonakereskedelemben jelentkező problémák során is,

amint azt Jennifer Clapp írja egyik véleménycikkében. Szerinte az ún. ABCD óriások (az Archer-Daniels Midland, a Bunge, a Cargill, és a Dreyfus) tartják ellenőrzésük alatt a világ gabonakereskedelmének a túlnyomó részét. Általában hatalmas készletekkel is rendelkeznek, de erről semmilyen tájékoztatást nem hoznak nyilvánosságra, ráadásul nincs is ilyen információmegosztási kötelezettségük. Az átláthatóság hiányában viszont nem állnak rendelkezésre megbízható adatok a készletekre vonatkozóan, így pedig nehéz jó döntéseket megalapozni. Ráadásul ez kiváló lehetőséget nyújt az említett cégeknek a spekulációra, ami viszont kiszámíthatatlan volatilitást is okoz.²³ Hasonló eredményre jut egy másik cikk szerzője is, aki a Wall Street felelősségét veti fel a gabonaárak spekulatív alakulásáért.²⁴

Az élelmiszer-feldolgozók tekintetében szintén ez a helyzet: néhány óriáscég²⁵ érdekelttségébe tartozik a világ élelmiszergyártásának a nagy része. A kiskereskedelmi hálózatok terén ugyancsak nagyfokú a koncentráció, néhány nagy cégcsoport uralja a piacot.²⁶ E kérdéssel is foglalkozik az IPES-Food (International Panel of Experts on Sustainable Food Systems) egyik közelmúltbeli tanulmánya.²⁷ A nagymértékben koncentrált globális élelmezési rendszert bizonytalan felépítményű kártyavárhoz hasonlítják, mert „egy elem kiesése az egész összeomlásához vezethet, mivel a túlzott koncentrátságra miatti sérülékenységek következményei beláthatatlanok, bármely bekövetkező diszfunkció esetén. Óriási méretelőnyük és profitábilis hatékonyságuk csak az optimális működés esetén biztosított. De nem stabilak, nem ellenállóak, kicsi a kockázatviselő képességük.” Ellentétben a helyi rövid ellátási láncokkal, amelyek viszont nagyfokú rugalmasságot mutattak a közelmúlt válságai idején.

Mint más piaci szereplők, a meghatározó részesedéssel rendelkező multinacionális óriáscégek is rákényszerülnek azonban arra, hogy a fenntarthatóság irányába lépéseket tegyenek a fogyasztók prioritásait, a piaci trendek változásait kövessék. Számos nagy cég tesz erőfeszítéseket azért, hogy a vásárlóikat, a partnereiket és a médián keresztül a nagyközönséget meggyőzzék a cégük és a termékeik fenntarthatóságáról. Az egyik ilyen terület a csomagolás környezetbarátabbá tétele (pl. Coca Cola esetén²⁸). Az egyre több országban teret hódító regeneratív mezőgazdaság 2021-ben vonzó célkitűzéssé vált több nagy cég (pl. Unilever,²⁹ Nestlé³⁰) számára – legalábbis ez állapítható meg a honlapjukon szereplő dokumentumokból. Ezek mind üdvözlendő fejlemények, de a pozitív kezdeményezések hatása korlátozott, és a valódi értékük a megvalósítás gyakorlatában fog kiderülni.

A nagy cégek rendszerint a társadalmi felelősségvállalás (*corporate social responsibility*, CSR) keretében is tesznek bizonyos látványos gesztusokat (jótékony célú akciók stb.). Ezt a szakértők többsége hasznosnak és elismerésre méltónak tartja. Mivel azonban a CSR-akciók valójában a legtöbb esetben a cégeket igyekeznek „zöldre festeni” (*greenwashing*), a reálisnál pozitívabb színben feltüntetni, és közvetett módon az üzleti érdekeiket szolgálják, így semmiképpen nem helyettesítik a fenntarthatóság elérését célzó valódi átalakulásokat, strukturális

változásokat. A cégeknek a saját maguk által készített vagy készítettett ún. „tudományos” kutatásokra alapozott fenntarthatósági nyilatkozatainak az objektivitását és a hitelességét ezért csak fenntartásokkal érdemes kezelni. A valódi fenntarthatóság megállapításához a „rejtett” hatásokat is figyelembe vevő, független, semleges, valódi tudományos elemzések szükségesek.

Hogyan tovább?

Az élelmezési rendszerek átalakítására, fenntarthatóvá tételére vonatkozó döntéseket a fenntarthatósággal kapcsolatos független kutatások, elemzések (köztük a True Costs Accounting³¹) eredményeire kellene alapozni. Az említett ENSZ-csúcs-találkozó ajánlásai szerint a jó kormányzati döntések nélkülözhetetlen előfeltétele a rendszerszemlélet, ezért az egyes országokban a minden érintett szakterület (mezőgazdaság, feldolgozóipar, környezetvédelem, vízügy, egészségügy, foglalkoztatáspolitikai, pénzügy stb.) szempontját figyelembe vevő módszert kell alkalmazni. Természetesen a modellezés, a várható hatások előzetes felmérése is elengedhetetlen, hiszen minden intézkedésnek lehetnek nyertesei és vesztesei. Ezért is szükséges a kormányzati döntések megalapozása céljából egy inkluzív, a privát szektor, a civilek, az érdekképviseletek és a szakmai szervezetek, továbbá más érintett szereplők bevonásával zajló konzultáció. Fontos azonban a szereplők kompetenciájának és felelősségének a világos elkülönítése. A végső politikai elhatározás, a kívánt változásokat elősegítő pénzügyi-gazdasági környezet kialakítása a kormányok felelőssége, a többi szereplő (beleértve a privát szektort) feladata a végrehajtás, a szabályok tiszteletben tartásával. E szabályoknak biztosítaniuk kell egyebek mellett az erőfölénnyel való visszaélés megakadályozását, az érdektűzközés elkerülését és a spekuláció korlátozását.³²

Megoldási javaslatok

Az IPES-Food a már idézett tanulmányában átfogó képet ad az okokról, és összefoglalja a helyzet kezelésére vonatkozó javaslatait is, amelyek számbavételekor az egyik legfontosabb kulcsszó a diverzifikáció. A termelés diverzifikációja, a (csupán szűk csoport profitérdekei által vezérelt) monokultúra megszüntetése számos előnnyel jár. Az önellátás szintje biztonságosabbá válik, csökken a foszfor eredetű (ráadásul dráguló) műtrágyák és energia felhasználása. Ezáltal, valamint a változatos termelési struktúra révén, javul a környezeti fenntarthatóság, továbbá bővülnek a vidéki területeken a munka- és megélhetési lehetőségek. A piacokat illetően, főleg a nemzetközi kereskedelem terén, szintén szükség lenne a diverzifikációra, az egyoldalú függőség megszüntetésére. A súlyos következményekkel járó spekulációk kiszűrése érdekében elengedhetetlen továbbá a gabonakereskedelem átláthatóvá tétele.³³

Amint arra az AMIS³⁴ 2021. évi jelentése is utal, a megbízható információk a gabonakereskedelemben létfontossággal bírnak, és az átláthatóság hiányában nagy az árvolatilitás valószínűsége. A tanulmány a legszegényebb fejlődő országok esetében felveti az adósságkönnyítés ötletét is. A jelentés készítői részleteiben nem foglalkoznak a klímaváltozás–konfliktusok–mélyszegénység–éhezés közötti kölcsönhatásokkal, de természetesen az azok nyomán kialakuló ördögi kör megfelelő kezelését is elengedhetetlennek tartják.³⁵ Az IPES-Food arra is figyelmeztet, hogy a világ számos régiójában a fenntarthatóság irányába megindult pozitív folyamatok (pl. az EU *Farm2Fork* kezdeményezése) veszélybe kerülhetnek, mivel a termelés növelésének és intenzívebbé tételének, valamint a (jelenleg átláthatatlan) nemzetközi kereskedelemnek a mindenhatóságát hirdető lobbicsoportok a kialakult válságot az érdekeik érvényesítése céljából ürügyként próbálják felhasználni e folyamatok blokkolására vagy legalább lassítására.

Az éhínség elkerülését, a válságos helyzetből való kilábalás lehetőségeit számba vevő elemzések közül figyelemre méltó a TMG kutatóintézet által készített tanulmány is, amelynek szerzői reális képet adnak a jelenlegi helyzetről, a gabona- és a műtrágya-kereskedelem, illetve -árak, valamint a fosszilis alapú energia- és műtrágyaellátás problémáiról, összefüggésben a klímaváltozás jelentette kihívásokkal. Egyebek között az élelmezési rendszereknek a fosszilis forrásoktól való függetlenítését, a fenntarthatósági szempontok fokozottabb figyelembevételét, a gabona emberi fogyasztásra való felhasználásának a prioritását a bioetanol és takarmány célú felhasználással szemben, továbbá a valódi (beleértve a fentebb említett „rejtett”) költségeket tükröző árrendszer alkalmazását javasolják. Mindezeket helyes gazdaságpolitikai eszközökkel, az ösztönző rendszer átalakításával megvalósíthatónak tartják.³⁶ Ez az elképzelés egyébként összhangban áll a bevezetőben hivatkozott ENSZ-jelentés alcímével is: „Az élelmezési és mezőgazdasági politikák újratervezése az egészséges táplálkozás megfizethetőbbé tétele érdekében”.

Alacsony élelmeszerárak?

Az élelmezési rendszerek fenntarthatóvá tételét célzó döntések megalapozásához tehát elengedhetetlen a valós költségek elszámolása, a rejtett költségek figyelembevétel. Az elv és a módszertan ellenzői szerint viszont ez általános és jelentős élelmeszerár-emelkedést jelentene. Ez a gyengébb minőségű és egészségtelen termékekre igaz elsősorban, hiszen azok másodlagos, rejtett költségeinek a beépítése valóban számottevően növelné az árakat. A fenntartható módon előállított, friss, helyi, az egészséges táplálkozást szolgáló élelmeszerek ára viszont csak kisebb mértékben emelkedne. Sőt, a pozitív externáliák (másodlagos hatások) költségeinek az árakba való beépítése révén egyes termékekért még akár kevesebbet is kellene fizetni.

Legalább az elvek szintjén abban azonban teljes az egyetértés, hogy az élelmiszeráraknak tükrözniük kell a mezőgazdasági alapanyagok előállításának és az élelmiszerek feldolgozásának és forgalmazásának a valós költségeit, tisztességes jövedelmet biztosítva az ágazatban tevékenykedő gazdáknak, feldolgozóknak, kereskedőknek, azaz az értéklánc minden szereplőjének.

Az élelmiszerek árának a mesterségesen alacsonyan tartása a jelenlegi torzult élelmezési rendszereink egyik leginkább szembeütő jelensége, és a szakértők többsége szerint annak bizonyos helyzetekben átmenetileg lehet is szerepe, de az alábbi okokból mégsem az az igazi megoldás:

1. Az alacsony ár gyakran párosul gyenge minőséggel: az „olcsó húsnak híg a leve” mondás nem véletlenül született. Emellett a kiskereskedelmi láncoknak a fogyasztók megnyerése céljából zajló árversenye miatt az élelmiszer-előállító beszállítók időnként a termékeik minőségének a csökkentésére kényszerülnek, olcsóbb és gyengébb minőségű alapanyagok felhasználásával.
2. Az élelmiszerek valódi értékét mutató, minden költséget – így a rejtett költségeket is – tartalmazó árak hatására helyreállhat az egyensúly. A gyengébb minőségű, kevésbé tápláló vagy az egészségtelenebb táplálkozáshoz hozzájáruló termékek ára emelkedik, míg a pozitív másodlagos hatásokkal bíró, az egészséges táplálkozást lehetővé tevő élelmiszerek ára kevésbé nő, vagy akár csökkenhet is. Ez a változás fontos ösztönző lehet a tudvalevően árérzékeny fogyasztók számára. Ezt pedig jól kiegészíthetik a fenntartható élelmezési rendszereket – optimális esetben – támogató kormányzati intézkedések. Mindezek együtt elősegíthetik az adott ország lakosságának az – egyértelműen nemzeti prioritást jelentő – egészségesebb táplálkozását.
3. A piacgazdaságban az élelmiszerárak nem a szociálpolitika eszközei, ezért azok mesterségesen alacsony szinten tartásának gazdaságtorzító hatása van. Nem is érik el a deklarált szociálpolitikai céljukat, hiszen az ily módon elért alacsony árak jelentette előnyöket nem csak a rászoruló élvezi. Egy jól működő rendszerben az egészséges és tápláló élelmiszerek megfizethetőségét ezért inkább a tisztességes munkával szerzett tisztességes bérek, a munkaerő piacról bármilyen ok folytán kiszoruló legszegényebb lakossági csoportok részére pedig szociális védőháló révén kellene biztosítani. A magasabb bérek és a szociális védőháló természetesen bizonyos költségnövekedéssel járnak, de az nagyságrenddel kevesebb kiadást jelent a nemzeti költségvetésnek, mint például a helytelen táplálkozással összefüggő betegségek kezelése, nem is beszélve az előzőekben említett többi negatív környezeti és társadalmi externália rejtett költségeiről. (Egyebek mellett ez is indokolja a több tárcát érintő egyeztetés szükségességét.)

4. A minden ráfordítás költségét tükröző magasabb (reális) élelmiszerárak fontos további pozitív hozadéka, hogy a fogyasztók meggondoltabban és felelősebben vásárolnak, így csökken az élelmiszer-pazarlás is.

Lehetőségek, feladatok globális, nemzeti és helyi szinten

Globális és regionális szinten megállapítható, hogy ahogy az az ENSZ Élelmezési Rendszerek Csúcstalálkozó esetében is bebizonyosodott, az ENSZ szervezeteinek továbbra is fontos a szerepük. Azokban ugyanis jelentős szakmai munka folyik, független tudományos kutatási eredmények alapján. Továbbá kormányközi fórumokat biztosítanak a tagországok részére a vonatkozó szakmai és politikai kérdésekről szóló vitákhoz. A globális iránymutatás egyebek mellett azért is elengedhetetlen, mert a kormányok nemzetiek, az óriáscégek pedig multinacionálisak. A regionális szinten a különböző szervezetek, gazdasági integrációk keretében folyó munka és véleménycsere, hasonló okok miatt, ugyancsak fontos.

Nemzeti szinten a már említett sokszereplős konzultációknak és a tárcaközi döntés-előkészítéseknek van nagy szerepük. A globális és a regionális folyamatoktól függetlenül számos lehetőség van nemzeti és helyi szinten is a fenntartható megoldásokat ösztönző intézkedésekre, illetve a jó gyakorlatok támogatására. Az ökológiai és más fenntartható módszerekkel történő gazdálkodás és a kapcsolódó kutatások támogatása, a rövid ellátási lánc, a termelői piacok, a kosárközösségek és hasonló kezdeményezések működésének az elősegítése, a közétkeztetés beszerzési szabályainak a célszerű alakítása csak néhány kiragadott példa. Ezeken túl külön is meg kell említeni, hogy rendkívül fontos már az óvodás kortól kezdődően az egészséges táplálkozásra nevelés úgy a családokban, mint az iskolákban, valamint a médiában.

A fogyasztóknak látszólag nincs ráhatásuk a globális folyamatokra, tehetetlenek és kiszolgáltatottnak tűnhetnek. Valójában ennek épp az ellenkezője igaz: a lakosság, illetve a fogyasztók a vásárlásaikkal is „szavazhatnak” a fenntarthatóság mellett, s ezzel kikényszeríthetik a szükséges változásokat.

Jegyzetek

- 1 Az élelmezésbiztonság definíciója (FAO): „Élelmezésbiztonságról akkor beszélhetünk, ha minden ember számára folyamatosan megoldott a fizikai, társadalmi és gazdasági hozzáférés a biztonságos, tápláló élelmiszerekhez, amelyek megfelelnek a táplálkozási szükségleteiknek, és lehetővé teszik számukra az aktív és egészséges életmódot.” Food and Agriculture Organization of the United Nations: „Food Security and the Right to Food”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 27., <https://www.fao.org/sustainable-development-goals/overview/fao-and-the-2030-agenda-for-sustainable-development/food-security-and-the-right-to-food/en/>. (A szerző fordítása.)
- 2 FAO, IFAD, UNICEF, WFP és WHO: „The State of Food Security and Nutrition in the World 2022: Repurposing Food and Agricultural Policies to Make Healthy Diets More Affordable”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc0639en>.

- 3 “The right to food is a human right. It protects the right of all human beings to live in dignity, free from hunger, food insecurity and malnutrition. The right to food is not about charity, but about ensuring that all people have the capacity to feed themselves in dignity. The right to food is protected under international human rights and humanitarian law and the correlative state obligations are well-established under international law. The right to food is recognized in article 25 of the Universal Declaration on Human Rights (1948) and article 11 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) (1966) as well as a plethora of other instruments. Noteworthy is also the recognition of the right to food in numerous national constitutions. Other relevant international instruments include the Right to Food Guidelines, adopted in 2004.” Ziegler, Jean: „What Is the Right to Food?”, *Right to Food*, a letöltés ideje: 2023. március 27., <http://www.righttofood.org/work-of-jean-ziegler-at-the-un/what-is-the-right-to-food/>.
- 4 Az élelmezési rendszerek FAO szerinti definíciója: „Az élelmezési rendszerek magukban foglalják a teljes értéklánc (termelés, betakarítás, feldolgozás, értékesítés, fogyasztás, hulladékkezelés) minden szereplőjét és az ő egymással kölcsönhatásban álló értékteremtő tevékenységüket mindazon termékek esetében, amelyek a mezőgazdaságból, erdőszetből vagy halászatból származnak, és amelyek részei a szélesebb értelemben vett gazdasági, társadalmi és természeti környezetnek, amelybe beágyazódnak. Az élelmezési rendszerek alrendszerből állnak (pl. gazdálkodás, hulladékkezelés, input ellátás stb.), és kapcsolatban állnak más rendszerekkel (pl. energiaellátás, kereskedelem, egészségügyi rendszer).” Food and Agriculture Organization of the United Nations: „Sustainable Food Systems: Concept and Framwork”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 27., <https://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf>. (A szerző fordítása.)
- 5 Food and Agriculture Organization of the United Nations: „FAO Food Price Index”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
- 6 *World Food Programme*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.wfp.org/>.
- 7 „Address of His Holiness Pope Francis, Thursday, 20 November 2014”, *The Holy See*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/november/documents/papa-francesco_20141120_visita-fao.html.
- 8 A fenntartható élelmezési rendszer FAO-definíciója: „A fenntartható élelmezési rendszer úgy biztosít élelmezésbiztonságot és megfelelő táplálékot mindenki számára, hogy a jövő nemzedékeinek élelmezésbiztonságához és a megfelelő táplálék előállításához szükséges gazdasági, társadalmi és környezeti alapok ne sérüljenek. Ez azt jelenti, hogy i) teljes mértékben nyereséges (gazdasági fenntarthatóság); ii) széles körű társadalmi előnyökkel jár (társadalmi fenntarthatóság); illetve iii) pozitív vagy semleges hatással van a környezetre (környezeti fenntarthatóság).” Food and Agriculture Organization of the United Nations: „Sustainable Food Systems”. (A szerző fordítása.)
- 9 IPBES: „Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services”, *IPBES*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://ipbes.net/global-assessment>.
- 10 United Nations: „Secretary-General’s Chair Summary and Statement of Action on the UN Food Systems Summit”, *United Nations*, a letöltés ideje: 2022. november 20., <https://www.un.org/en/food-systems-summit/news/making-food-systems-work-people-planet-and-prosperity>; Kálmán Zoltán: „UN Food Systems Summit: Breakthrough or Missed Opportunity?”, *Inter Press Service*, a letöltés ideje: 2023. március 27., <https://www.ipsnews.net/2021/11/un-food-systems-summit-breakthrough-missed-opportunity/>.
- 11 Food and Agriculture Organization of the United Nations: „Global Symposium on Soil Erosion”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2022. november 20., <https://www.fao.org/about/meetings/soil-erosion-symposium/key-messages/en/>.

-
- 12 #BreakFreeFromPlastic: „Branded, Vol. III. Demanding Corporate Accountability for Plastic Pollution”, #BreakFreeFromPlastic, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://brandaudit.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2023/01/BFFP-Brand-Audit-Report-2020.pdf>.
 - 13 A részsikereket hozó, de ellentmondásos indiai „zöld forradalom” mintájára 2006-ban Afrikában is elindított egy hasonló kezdeményezést a Bill and Melinda Gates Foundation és a Rockefeller Foundation. Az AGRA néven ismert nagyszabású összefogás deklarált célja a szegénység és az éhezés csökkentése volt. 30 millió mezőgazdasági kistermelő család mezőgazdasági hozamainak és jövedelmének a megduplázását ígérték, ezáltal 2020-ra az éhezésnek és a szegénységnek a felére csökkentését 20 afrikai országban. Az USA és más donorországok kormánya által is finanszírozott programokban együttműködő partnerként többek között az amerikai multinacionális mezőgazdasági cég, a Monsanto is részt vett. A mintegy másfél évtizedet felölelő munkáról független szakértők és szervezetek készítettek egy háttéranyagot (Aijuka, Joshua, Bassey, Mariann, Belay, Million, Bassermann, Lena, Goïta, Mamadou, Herre, Roman, Koch, Josephine, Maina, Anne, Mkindi, Abdallah, Senzia, Donati Alex, Tanzmann, Stig, Urhahn, Jan, Wamunyima, Muketoi és Wangre, Amadou: „A Sting in the AGRA Tale: Independent Expert Evaluations Confirm that the Alliance for a Green Revolution Has Failed”, *Alliance for Food Sovereignty in Africa*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://afsafrica.org/wp-content/uploads/2021/07/agra_sting-in-the-agra-tale_eng_20210721.pdf), amelynek megállapításai tulajdonképpen összecsengenek azokkal a belső értékelésekkel, amelyeket az AGRA időközben kénytelen volt nyilvánosságra hozni. A háttéranyag szerint a projekt teljes kudarccal végződött. A termelékenység és a hozamok javultak ugyan valamelyest, de a jövedelmük jórészt csak a befektetőknek növekedett, ráadásul sok, a földjétől megfosztott kistermelő a lakhelye elhagyására is kényszerült, ami a migrációs nyomást is fokozta. Mindezt az eredeti koncepció volt a hibás: a helyi közösségekkel való inkluzív, a azok tudását és tapasztalatait felhasználó megközelítés helyett a befektetők profitérdekeit érvényesítő módszereket és eszközöket alkalmaztak. Az amerikai mintára tervezett, nagy termelékenységgű, iparszerű termelési modellnek megfelelően pedig génmódosított vetőmagokat, szintetikus műtrágyákat és növényvédő szereket használtak.
 - 14 FAO, UNDP és UNEP: „A Multi-Billion-Dollar Opportunity: Repurposing Agricultural Support to Transform Food Systems”, *UNDP*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.undp.org/publications/multi-billion-dollar-opportunity-repurposing-agricultural-support-transform-food-systems>.
 - 15 Eigenraam, Mark, McLeod, Reiss, Sharma, Kavita, Obst, Carl és Jekums, Amanda: „Applying the TEEBAGRIFOOD Evaluation Framework. Overarching Implementation Guidance”, *Global Alliance for the Future of Food*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://futureoffood.org/wp-content/uploads/2021/01/GA_TEEBAgriFood_Guidance.pdf; Kálmán Zoltán: „»Hidden« Costs of Our Food Systems”, *Inter Press Service*, a letöltés ideje: 2023. március 27., <https://www.ipsnews.net/2020/09/hidden-costs-food-systems/>.
 - 16 Johnson, Justin Andrew, Ruta, Giovanni, Baldos, Uris, Cervigni, Raffaello, Chonabayashi, Shun, Corong, Erwin, Gavryliuk, Olga, Gerber, James, Hertel, Thomas, Nootenboom, Christopher és Polasky, Stephen: „The Economic Case for Nature. A Global Earth-Economy Model to Assess Development Policy Pathways”, *World Bank Group*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/35882/A-Global-Earth-Economy-Model-to-Assess-Development-Policy-Pathways.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
 - 17 „Data Application of the Month. Land Degradation”, *United Nations Office for Outer Space Affairs UN-SPIDER Knowledge Portal*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.un-spider.org/links-and-resources/data-sources/daotm-land-degradation>.
 - 18 Hendriks, Sheryl, De Groot Ruiz, Adrian, Acosta, Mario Herrero, Baumers, Hans, Galgani, Pietro, Mason-D’Croz, Daniel, Godde, Cecile, Waha, Katharina, Kanidou, Dimitra, Von

- Braun, Joachim, Benitez, Mauricio, Blanke, Jennifer, Caron, Patrick, Fanzo, Jessica, Greb, Friederike, Haddad, Lawrence, Herforth, Anna, Jordaan, Danie, Masters, William, Sadoff, Claudia, Soussana, Jean-François, Tirado, Maria Cristina, Torero, Maximo és Watkins, Matthew: „The True Cost and True Price of Food”, *United Nations Food Systems Summit 2021. Scientific Group*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://sc-fss2021.org/wp-content/uploads/2021/06/UNFSS_true_cost_of_food.pdf.
- 19 „The environmental and health externalities were estimated based on the externalities for which data were available at this scale and level of granularity. The current analysis excluded economic externalities, social externalities, some environmental externalities (soil degradation, depletion of non-renewable resources, land use other than cropland, overuse of renewable resources and other air pollutants than NH3), and health costs such as antibiotic resistance, zoonosis and undernutrition as well as productivity losses due to disease. Although these are important sources of externalities, time, data availability, data coverage and compatibility limited the inclusion of these costs. In particular, the requirement that data be available per food group excluded many externalities.” Uo.
- 20 „Bayer AG”, *LobbyFacts.eu*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://www.lobbyfacts.eu/datacard/bayer-ag?rid=3523776801-85&fbclid=IwAR1u8tGDpAJJ9TJh8KUDooCJORhR3XJVy09Fdmmpjc6XQKaOvvL_ZQN44a8.
- 21 „Jeffrey Sachs’ Speech at the U.N. Food Systems Pre-Summit, *JDS*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.jeffsachs.org/recorded-lectures/5jf86pp5lxch35e6z3nct6xnm8zy5>.
- 22 Cargill, ADM, Bayer, John Deere, Syngenta, Dupont.
- 23 Clapp, Jennifer: „Op-ed: Food Price Spikes Are About Much More than Ukraine. The Global Food System Is a House of Cards. Here’s How to Fix It”, *Civil Eats*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://civileats.com/2022/05/16/op-ed-food-price-spikes-are-about-much-more-than-ukraine/>.
- 24 Mukpo, Ashoka: „Did Wall Street Play a role in this Year’s Wheat Price Crisis?” *Mongabay*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://news.mongabay.com/2022/07/did-wall-street-play-a-role-in-this-years-wheat-price-crisis/amp/?print>.
- 25 Coca Cola, Kraft, Nestlé, Pepsico, Unilever, Procter & Gamble, Kelloggs.
- 26 Lidl, Spar, Aldi, Walmart, Auchan, Tesco, Carrefour.
- 27 Jacobs, Nick és Clapp, Jacob: „Another Perfect Storm? How the Failure to Reform Food Systems Has Allowed the War in Ukraine to Spark a Third Global Food Price Crisis in 15 Years, and What Can Be Done to Prevent the Next One?”, *IPES FOOD*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://ipes-food.org/_img/upload/files/AnotherPerfectStorm.pdf.
- 28 Lásd: „A magyar Coca-Cola évi 230 tonnával csökkenti a műanyag-felhasználását”, *Portfolio*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.portfolio.hu/uzlet/20220323/a-magyar-coca-cola-evi-230-tonnaval-csokkenti-a-muanyagfelhasznalasi-534977>.
- 29 „The Unilever Regenerative Agriculture Principles with Implementation Guides 2021”, *Unilever*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.unilever.com/files/92ui5egz/production/489410442380812907bc3d97be02ccda1a44ab4b.pdf>.
- 30 (2021). „Nestlé Unveils Plans to Support the Transition to a Regenerative Food System”, *Nestlé*, a letöltés ideje: 2023. február 1., <https://www.nestle.com/media/pressreleases/allpressreleases/support-transition-regenerative-food-system>.
- 31 Gemmill-Herren, Barbara, Kálmán Zoltán és Müller, Alexander: „International Policy Opportunities for True Cost Accounting in Food and Agriculture” in *True Cost Accounting for Food: Balancing the Scale*, szerk. Gemmill-Herren, Barbara, Baker, Lauren E. és Daniels, Paula A. (Milton Park: Routledge, 2021), 189–204. o.
- 32 United Nations: „Secretary-General’s Chair Summary”.
- 33 Jacobs és Clapp: „Another Perfect Storm?”.
- 34 AMIS: Agricultural Market Information System of the G20.

- 35 Drechsler, Denis: „Grains Storage and Global Food Security”, *AMIS*, a letöltés ideje: 2023. február 1., https://www.amis-outlook.org/fileadmin/user_upload/amis/docs/resources/Grains_Storage_and_Global_Food_Security.pdf.
- 36 Müller, Alexander, Prakash, Adam és Lazutkaite, Elena: „An Unfolding Global Hunger Crisis? The Developed World Must Share Their Grain Reserves with Countries in Need Instead of Producing Biofuels and Meat!”, *TMG Working Paper*, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://tmg-thinktank.com/220224>.

A környezetpusztítás és a gazdaság összefüggései az Amazonas-medence országaiban

Connection Between Environmental Destruction and the Economy in the Countries of the Amazon Basin

Lenti Attila

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.2

Összefoglaló: A Dél-Amerika 40 százalékát lefedő amazonasi esőerdőkre az elmúlt évek erdőtüzei kapcsán jelentős nemzetközi figyelem irányult. A térség a globális szénmegkötés 9 százalékáért felelős, a genetikai és a kulturális sokszínűség gócpontja, s kulcsszerepe van a globális éghajlatváltozás mérséklésében. Azonban a gazdag ökoszisztémáit állandó nyomás alá helyezi többek között a nagyüzemi mezőgazdaság, a földspekuláció, a bányászat, a fakitermelés és az infrastruktúra-építés. A tanulmány amellett érvel, hogy az erdőirtás tendenciái szorosan összefüggenek az érintett országoknak a világgazdaságban betöltött szerepével, erős nyersanyagfüggőségével. Sürgetővé vált az erőforrás-függőség-ről a tudásalapú, a biológiai sokféleségre építő, alacsony nyersanyagigényű és magas hozzáadott érték előállítására képes bioökonómiai fejlődési modellre való áttérés, amellyel csökkenteni lehet az ökoszisztémákra irányuló nyomást.

Kulcsszavak: fenntarthatóság, Amazonas-medence, fejlődés, természeti erőforrások, természeti erőforrások geopolitikája

Abstract: *The Amazon rainforest covers 40 percent of South America and due to recent forest fires, it has attracted significant international attention. It is responsible for 9 percent of global carbon sequestration, it is a hotspot of genetic and cultural diversity and has a key role in global climate change mitigation. However, its ecosystems have been under constant pressure by large-scale agriculture, land speculation, mining, logging, and infrastructure construction projects, among others. The study argues that deforestation trends are strongly related to the role these countries play in world economy, to their commodity dependence. It is urgent to shift from resource dependence to a biodiversity- and knowledge-based bioeconomy development model with little material use and high added value to take off pressure from ecosystems.*

Keywords: *sustainability, Amazon basin, development, natural resources, geopolitics of natural resources*

Bevezetés

A nyersanyagokhoz¹ való hozzáférés és az értük folytatott verseny a nemzetközi geopolitika egyik kulcskérdése. A globalizáció ezt a vetélkedést, amely egyaránt zajlik államok és nagyvállalatok között, csak intenzívebbé tette. Az Amazonas-medence országainak a világgazdasági munkamegosztásban elfoglalt helyét Latin-Amerika gyarmati jellegű, nyersanyag-kitermelésre korlátozott fejlődése határozta meg, és e helyzeten a kései modernizáció és iparosítás sem tudott számottevően változtatni. A térségben a gazdasági fejlődés lehetséges útjairól szóló viták központi témája a mai napig a nyersanyagfüggőség felszámolásának a lehetősége, és e polémiákhoz manapság komoly motivációval szolgál a környezeti konfliktusokkal tarkított, egyre elhatalmasodó ökológiai válság, amely hosszú távon a gazdaságot és a politikai stabilitást is veszélyezteti.

A tanulmányom fő kérdése, hogy a régióra kifejtett környezeti nyomás mennyiben tekinthető a nemzetközi folyamatok által is gerjesztett jelenségnek, illetve mi az összefüggés az Amazonas-medencében tapasztalható erdőirtások és a térség országainak a nyersanyagfüggősége között. Ehhez megvizsgáltam, hogy az említett környezeti nyomás milyen történelmi folyamatokból és világgazdasági munkamegosztásból eredeztethető, melyek a következményei, és milyen kapcsolatban áll a régió országainak az exportszerkezetével. A cikk végén kitérek azokra a megoldási javaslatokra is, amelyek az Amazonas-medence további gazdasági fejlődési útjának az újraértelmezésére tesznek kísérletet. A kutatáshoz célzott szakirodalmi áttekintést alkalmaztam, amely során a témával foglalkozó angol, spanyol és magyar nyelvű tudományos forrásokat használtam fel, valamint egyes nemzetközi szervezetek jelentéseit, amelyek többségéhez a bogotái Universidad de los Andes adatbázisa biztosított hozzáférést.

Az Amazonas-medence 6,7 millió négyzetkilométeren nyolc ország osztozik: a legnagyobb részt kihatósító Brazília (59,17%), továbbá Peru (11,27%), Kolumbia (7,94%), Venezuela (6,69%), Bolívia (5,99%), a maradékon pedig Guyana, Suriname, Ecuador és Francia Guyana. Ezek közül Brazíliával, valamint Peruval és Kolumbiával foglalkozom behatóbban. Brazília kiválasztása a hatalmas amazonasi területei, a geopolitikai és gazdasági súlya következtében nem szorul indoklásra. Peru jól reprezentálja a tipikus nyugat-amazonasi, Andok menti országok földrajzi jellegzetességeit, gazdasági berendezkedését és problémáit, ugyanakkor az esőerdő által borított hatalmas területe is indokolja, hogy Ecuador és Bolívia helyett ezt az országot elemezzem részletesebben. Az Amazonas-országok közül Kolumbiának van a második legnagyobb gazdasága, ugyanakkor speciális esetet képez, mivel elhúzódó és különböző formákat öltő fegyveres konfliktusa miatt különleges fejlődési és intézményi sajátosságokkal rendelkezik.

Az Amazonas folyó vízgyűjtő területe Földünk legnagyobb trópusi esőerdőjének ad otthont. Egyedülálló biológiai és kulturális sokszínűsége a világ legfontosabb életközösségévé teszi az Amazonas-medencét, a hidrológiai rendszere

pedig nélkülözhetetlen a bolygó klímaszabályozása szempontjából. A térség vízrendszere biztosítja az édesvíz-kibocsátás körülbelül 70 százalékát Latin-Amerikában és mintegy 20 százalékát világviszonylatban; a jelentős kontinentális evapotranspiráció² révén az amazonasi esőerdők szabályozzák a bolygó klímáját és a tengeráramlatokat.³

Charity, Dudley, Oliveira és Stolton szemléletes leírása szerint „az erdőből felszabaduló vízpára hatalmas »repülő folyókat« hoz létre a légkörben, s azok befolyásolják a csapadékmennyiséget Dél-Amerika középső és déli részén, ugyanakkor a növényzetben és a talajban elraktározódó szén globális jelentőségű a klímaváltozás lassítása szempontjából”.⁴ Az erdei biomassa körülbelül 100 milliárd tonnányi szénkészletet tartalmaz, „amely több mint 10 éves globális fosszilis üzemanyag-kibocsátásnak felel meg”.⁵ E szénkészlet elenyésző részének a felszabadulása is óriási mértékű változásokat jelenthet a Föld klímája szempontjából.

Az Amazonas-medence temérdek különleges ökoszisztémának ad otthont: ott található a Földön élő összes faj egytizede, amelyek közül számtalan nem fordul elő sehol másutt (endemikus fajok). Ezért a biológiai sokféleség tekintetében a terület értéke gyakorlatilag felbecsülhetetlen, az ökológiai egyensúlyának a megbotlása pedig megjósolhatatlan következményekkel járhat.

E területek természeti értékeinek a konzervációja szempontjából nélkülözhetetlen az évezredek óta a térségben élő, így annak flóráját és faunáját kitűnően ismerő indián törzsek szerepe, akiknek az államilag védett földjei az Amazonas-medence mintegy 27,5 százalékára terjednek ki. Összesen 410 törzs ismert, amelyek közül 82 önkéntes elszigeteltségben él, azaz nem lépett kapcsolatba más társadalmakkal.⁶ Ősi tudásuk a természet legképzettebb őreivé teszi őket, akik nélkül az ökológiai egyensúly elképzelhetetlen. Azonban a hagyományos életteikhez szorosan kötődő kultúrájukat, nyelvüket és életformájukat környezetromboló gazdasági tevékenységek fenyegetik: a védett indián területek mintegy 48 százalékára nehezedik valamilyen külső nyomás.⁷

Az erdőirtás évről évre növekvő sebességgel emészti fel az Amazonas-medence trópusi erdeit. A háttérben pedig számos olyan, a dél-amerikai országokra jellemző probléma húzódik meg, mint a korrupció, az ellentmondásos törvények és az e terület védelmét célzó elégtelen szabályozás, az igazságszolgáltatás válsága, a politikai instabilitás és az állami jelenlét hiánya, továbbá a gyarmati társadalmi struktúrák továbbélése, a gazdaságpolitikai innováció és a képzelőerő hiánya.

Azonban mindemellett fontos rámutatni arra is, hogy az amazonasi országok egy olyan világgazdasági munkamegosztásba illeszkednek, amelyben a fejlett, iparosodott országok energia- és anyagfelhasználása nagyrészt a fejlődőkben végrehajtott környezetrombolás árán valósul meg. Az anyagáramlás túlnyomó részét elsősorban a magas hozzáadott értékű termékeket gyártó, nagy fogyasztású és hatalmas erőforrásigényt támasztó Kínába, Európai Unióba és Amerikai Egyesült Államokba irányuló export teszi ki.⁸

Az Amazonas-medence szinte teljes gazdasága az erdő elpusztításában érdekelt tevékenységekre épül. Ugyanakkor a tudományos bizonyítékok egyértelművé teszik, hogy a trópusi esőerdőkre vonatkozó olyan ökoszisztéma-szolgáltatások, mint a klímaszabályozás, a kórokozók elleni védelem, továbbá a víz-, szén- és nitrogénciklus szabályozása, valamint a tápanyagkörforgás, a talajképződés, a biológiai és a genetikai sokféleség fenntartása hosszú távon sokkal fontosabbak a világ társadalmi számára, mint a rövid távon szerzett monetáris haszon.⁹ Az utóbbinak a fejlődésként történő beállítása igencsak kérdéses, főleg annak fényében, hogy az Amazonas-medence életközösségeinek elpusztítása és a klímaváltozás felgyorsítása néhány évtizedes távlatban alááshatja Dél-Amerika gazdasági életét és politikai stabilitását is, elsősorban az esőzés és a hőmérséklet-szabályozás felborítása miatt.

Ez a kétes fejlődésértelmezés ugyanakkor nem elválasztható azoktól a gazdaságtörténeti folyamatoktól, amelyek a fenyegető ökológiai és egyben széles körű humán biztonsági válság előszobájához vezettek.

Gyarmatosítás és nyersanyag-kitermelés: az Amazonas-medence gazdaságtörténetének főbb ismérvei

Az Amazonas-medencében az emberi jelenlét legkorábbi emlékei a saját, endemikus növény- és állatfajokkal rendelkező, az UNESCO Világörökségnek is a részét képező Chiribiquete Nemzeti Természeti Parkban található rituális falfestmények, amelyek közül a legidősebb mintegy 24 ezer éves.

A prekolumbián időszak emberi civilizációival kapcsolatban a vita főleg arról folyik, hogy léteztek-e komplex társadalmak komoly népességgel a régióban, vagy ezt a trópusi területekre jellemző, humuszban szegény, savas talajok nem tették lehetővé. Mivel az Amazonas-medencében számos különböző talajtípus és ökoszisztéma található, valószínűleg a népsűrűség és az egyes kultúrák fejlettsége is változatos lehetett.

A térség múltjáról árulkodnak az ott előforduló különböző talajtípusok. Valamennyi jellemzően erősen savas kémhatású, magas alumínium-, valamint alacsony foszfor- és szervesanyag-tartalommal rendelkezik, az anyag- és tápanyagforgalmuk pedig rendkívül gyors, ezért igen nehezen művelhetők.¹⁰

Ugyanakkor bizonyítható, hogy az ott élő indián kultúrák tevékenyen formálták a tájat, és helyenként mesterségesen jó minőségű, tápanyagban gazdag és magas szénkoncentrátumú talajt hoztak létre, amelyet a szakirodalom „*terra preta de índio*” [indián fekete föld] néven emleget. Ez az emberi beavatkozással létrehozott (antropikus) talaj a helyi ökoszisztémák számára kedvező tulajdonságai miatt igen alkalmas a fenntartható földművelésre.¹¹

Az indiánok által létrehozott feketefölddel kapcsolatos kutatások azt bizonyítják, hogy a régióban egykor fejlett mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező, a trópusi esőerdőt kitűnően ismerő társadalmak virágoztak. Az i. sz. 1250–1500 között Amazonas-medence déli részének viszonylag nagy területén végzett földmunkák

nyomainak a régészeti vizsgálata alapján arra lehet következtetni, hogy ott az őslakosok nagy népsűrűségben, erődített falvakban éltek.¹² Mindez ellentmond annak a hagyományos gyarmatosító diskurzusnak, amely az Amazonas-medencét elmaradott népek által lakott, szűz területnek tekintette.¹³

A 16–18. századi európai jelenléttel és gyarmatosítással kapcsolatban három fontos folyamatot érdemes megemlíteni: a hódítók által behurcolt betegségek miatt az indián civilizáció demográfiai összeomlását, a létszámuk drasztikus csökkenését, illetve az erdők természetes regenerálódását; az őslakosok körében a jezsuita (spanyol és portugál) vallásos missziók által végzett hittérítést;¹⁴ valamint az európai piacokra szánt nyersanyagok folyamatos kitermelését, elsősorban az esőerdők peremvidékén.

A térségben uralkodó domináns gazdasági tevékenység az arany- és ezüstbányászat, valamint a cukornád- és a gyapottermesztés volt, s mindet elsősorban a rabszolgasorsba kényszerített helyi indiánokkal, később főleg behurcolt afrikai rabszolgákkal végeztették.¹⁵ Elmondható tehát, hogy az Amazonas-medencében sok évszázados tradíciója van az erőforrások kitermelésén alapuló ún. extraktív vagy kizsákmányoló gazdaságnak.

Az utóbbi tipikus példája a nagyjából 1880 és 1910 között dúlt kaucsukláz, amely a fejlett országokban zajlott második ipari forradalom nyersgumikeresletét volt hivatott kielégíteni az Amazonas-medencében őshonos kaucsukfa nedvének a kivonásával. A világ legfontosabb kaucsuktermelő országainak – Brazília, Peru, Kolumbia és Bolívia – az amazonasi területein teljes indián törzseket kényszerítettek rabszolgasorsba.¹⁶ Az embertelen körülmények között végeztetett kényszermunka egyes régiókban valóságos demográfiai összeomlást idézett elő: a belső migráció, a betegségek, az öldöklés és a hajtóvadászatok megtizedelték a bennszülött lakosságot.¹⁷

A 20. században két alapvető folyamatra érdemes felhívni a figyelmet az Amazonas térség gyarmatosításával, betelepítésével és gazdasági hasznosításával kapcsolatban.¹⁸

Egyrészt napirendre került a politikai közbeszédben csak „elmaradott vidékként” vagy „perifériaként” emlegetett területek államilag ösztönzött nemzeti integrációja. E törekvés hátterében egyfelől a térséget érintő határviták által veszélybe sodort területi integritás megőrzésének a politikai szempontja húzódott meg,¹⁹ másfelől a latin-amerikai technokrata fejlesztő államnak az 1950-es évektől az 1970-es évekig a haladás zászlaja alatt folytatott nagyszabású infrastrukturális fejlesztései álltak.²⁰

Másrészt, a hatvanas évektől kezdve – a modern globalizációs folyamatokkal összhangban – a nemzetközi tőke erősödő jelenléte volt a meghatározó, elsősorban az energetika, az ipari mezőgazdaság és a fakitermelés területein. Kolumbiában és Ecuadorban már akkoriban megjelentek az első külföldi olajvállalatok,²¹ Brazíliában pedig a nyolcvanas évektől kezdve erőteljesen fokozódott az iparszerű, monokultúrás mezőgazdaság expanziós nyomása az amazonasi területekre.²²

Az okok a gyorsuló gazdasági globalizációs folyamatokban, valamint az azzal összefüggő gazdasági modellváltásban keresendők: miközben a régió egyre mélyebben integrálódott a világ gazdaságba, a neoliberális ideológia pedig erőre kapott, a térség országai – elsősorban a hetvenes évektől – a latin-amerikai fejlesztő államokra jellemző importhelyettesítő iparosítástól egy exportorientált, nyitott gazdaság irányába mozdultak el. A nyersanyagok kivitelének gyorsuló növekedésével az Amazonas térség fő profilja a nyersanyagexport lett. A nagyszabású infrastruktúra-építés következtében felgyorsult és rendezetlen migrációs és urbanizációs folyamatok egyrészt nem jártak a térségben élő lakosság életszínvonalának a számottevő emelkedésével, másrészt viszont jelentős károkat okoztak a természetes tájban és a biológiai sokféleségben.²³

A hidegháborús, bipoláris világregend felbomlásával Kína egyre fontosabb világgazdasági tényezővé vált, és a növekvő nyersanyagkereslete az Amazonas-medence fejlődési útjára is rányomta a bélyegét. A bővülő kínai és a szinten tartott európai és észak-amerikai igényeknek köszönhetően a kilencvenes évek eleje és a 2010-es évek közepe között óriási nyersanyagpiaci fellendülés ment végbe.²⁴ Kína lett az Amazonas-medencében kitermelt nyersanyagok legnagyobb importőre, és a térség a dél-amerikai nyersanyag-kitermelő gazdaságok egyfajta határvidékévé vált.²⁵

Gazdaságpolitikai értelemben a latin-amerikai fejlesztő állam importhelyettesítő iparosításra és protekcionizmusra építő gazdaságpolitikáját egy szabadpiaci fordulat, gazdasági nyitás váltotta, majd a 2010 körül tetőzött nyerstermékár-robbanás (*commodity boom*) következtében jelentősen megerősödött a nyerstermékexportőri modell, s ez megszilárdította a helyi gazdaságok nyersanyagexport-függőségét.²⁶ Ez a modell határozza meg ma is a régió fejlődését.

Az Amazonas-medencére nehezedő környezeti nyomás okainak mélyebb megértéséhez érdemes kitekintenünk a nemzetközi gazdaság fizikai anyagáramlásának néhány meghatározó sajátosságára.

Nyersanyagfüggőség, kereskedelmi kapcsolatok és környezeti kimerülés

A természetes környezetünk felszámolása világszerte összefügg a nyersanyagfelhasználás ütemének a felgyorsulásával, amely különösen jellemző az 1945 utáni időszakra. „Az elmúlt öt évtizedben a globális népességünk megduplázódott, a nyersanyagok kitermelése megháromszorozódott, és a bruttó hazai termék meg-négyszereződött. Az utóbbi két évtizedben a természeti erőforrások kitermelése és feldolgozása felgyorsult, [ami] a biológiai sokféleség csökkenéséért és a vízterhelésünk több mint 90 százalékáért, valamint az éghajlatváltozás hatásainak körülbelül feléért felelős”.²⁷

Joe Hickel a nemnövekedéssel foglalkozó könyvében a gazdasági növekedés és a természeti erőforrások kizsákmányolásának a szoros kapcsolatát, valamint az utóbbinak az ökológiai és szociális hatásait tárgyalja. A szerző a Világbank

adatainak vizsgálata alapján kiemeli, hogy 2000 óta az anyaghasználat növekedése lehagyta a GDP-bővülést, tehát a növekedés fokozatos „anyagmentesítése” helyett a globális gazdaság működése „anyagintenzívebb” lett.²⁸

A nyersanyagkereslet és -kitermelés illetően megsokszorozódása által a természetre kifejtett nyomás természetesen nem egyenletesen oszlik meg az egyes földrajzi régiók között. Számos tanulmány foglalkozik a nemzetközi kereskedelemben zajló fizikai anyagáramlással és annak a környezeti igazságossággal kapcsolatos aspektusaival.²⁹ A fejlett, iparosodott államok az anyag- és energiaigényüket a fejlődő országokból elégítik ki, ráadásul a kitermeléssel járó környezeti károkat is rájuk hárítják.

A fejlett országok „dematerializált” növekedése tehát mítosz, mivel azok a hazai földön történő nyersanyag-kitermelést és -feldolgozást importtal helyettesítik, s ezzel a környezeti terhelést külföldre helyezik át. Így a környezeti hatásokért és a társadalmi következményekért való felelősséget nemzeti helyett globális szinten terítik szét.³⁰ A magas jövedelmű országok, amelyek a világ össznépességének a harmadát teszik ki, a közepes jövedelmű államokénál 60 százalékkal nagyobb erőforrás-fogyasztási lábnyommal, az alacsony jövedelműekéne pedig a tizenháromszorosával rendelkeznek.³¹

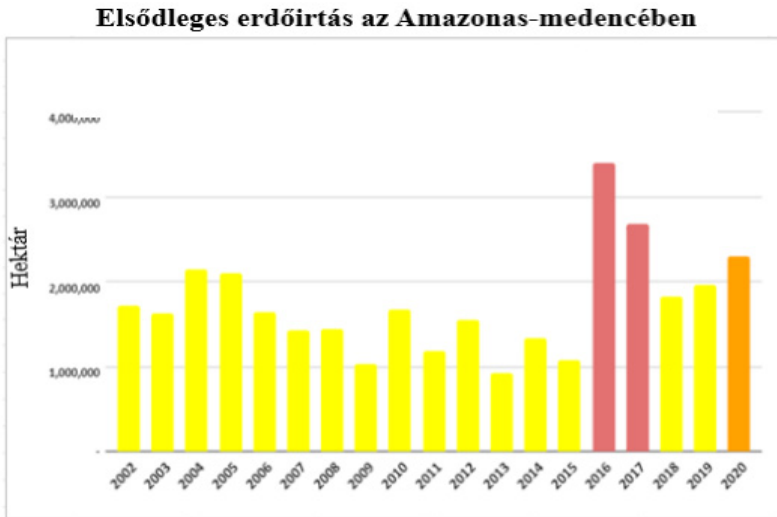
A témához erősen kapcsolódik az ún. erőforrásátok elmélete, amely szerint a nem megújuló természeti erőforrásokban bővelkedő országok gyengébben fejlődnek, mint azok, amelyek nem rendelkeznek ezzel a gazdagsággal, vagy másképp: az erőforrások bősége egy adott ország fejlődését – paradox módon – visszatarthatja. Az azonosított okok között szerepel a nem iparosodott, csak minimálisan feldolgozott termékeket előállító országoknak az iparosodott országokkal való előnytelen kereskedelme; az export alacsony értéke; a nyersanyagok árának a volatilitása; valamint az egyéb gazdasági szektorok bevételeinek, exportjának és a hozzá kapcsolódó munkahelyek számának a visszaesése.³² Az érintett országok egy *commodity boom* hullámainak a meglovagolásával beragadhatnak a nyersanyag-kitermelő szerepkörbe, miközben viselniük kell a pénzben nehezen kifejezhető környezeti károkat.

A cikk további részében kifejtem, hogy a világgazdasági munkamegosztás illetően alakulása és a fejlődő országokra háruló nyersanyag-kitermelés, valamint a gazdasági nyersanyagfüggőség milyen ökológiai folyamatokban nyilvánul meg az Amazonas-medencében.

Az erdőirtás folyamata és okai az Amazonas-medencében

Bár az összes amazonasi ország aláírta a 2015-ös párizsi klímaegyezményt, amely az erdőirtás csökkentésére kötelezi őket, az utóbbi években – sajnos – ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. Mindezt a következő ábrán is látható, amely műholdas adatok feldolgozása alapján mutatja be a teljes Amazonas-medencében kiirtott erdők összes alapterületét.

1. ábra³³
Elsődleges erdőirtás az Amazonas-medencében
(hektárban és éves bontásban)

Az 1. ábráról jól leolvasható, hogy 2015-höz képest 2016-ban és 2017-ben is kiugróan magas értéket ért el a teljes Amazonas-medencét érintő erdőirtás. A 2018-as, átmeneti visszaesés után – amely még így is nagymértékű kitermelést jelez – 2020-ig folyamatosan emelkedett az évenként kiirtott amazonasi erdők területe.

Az Amazonas-medence összes, erdővel borított területének az eredeti kiterjedéséhez képest a kiirtottnak az aránya elérte a 17 százalékot, és veszélyesen közeledik ahhoz a 20 százalékos szinthez, amelyet a térséggel foglalkozó kutatók „fordulópontnak” (*tipping point*) neveznek.³⁴ A medence az oda hulló csapadéknak körülbelül a felét a nedvesség újrafeldolgozásával generálja, ahogy a légtömegek az Atlanti-óceán felől nyugat felé mozognak rajta keresztül. Egy bizonyos határon túl az erdőirtás a Amazonas-medence nedvességciklusát egy olyan szintre csökkentheti, amelyen az már nem képes tovább támogatni az esőerdő ökoszisztémáit. A fás területek megtizedelése egyre hosszabb száraz időszakokat okoz, és növeli az erdőtüzek esélyét, így a klímaváltozás és az erdők pusztulása egymást kölcsönösen erősítő tényezővé válik. Az ún. fordulópont elérése után a térség viszszafordíthatatlanul szavannává alakul át.

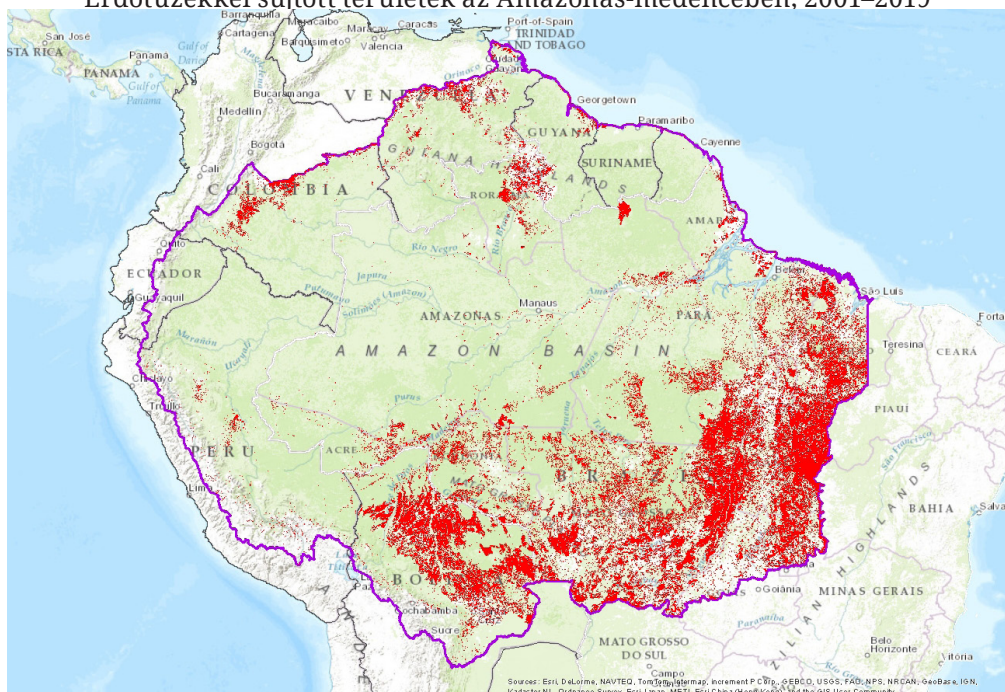
Az erdőirtás egyértelműen a térségben zajló gazdasági tevékenységekkel hozható összefüggésbe. A 2001 és 2013 közötti időszakban az Amazonas térség braziliai részén az okok mintegy 63 százalékban a szarvasmarha-tenyésztésre, 12-ben a kisbirtokos agrárjellegű tevékenységre, 8-ban a nagyipari mezőgazdaságra, 9-ben az erdőtüzekre, 6-ban a fakitermelésre, 2 százalékban pedig egyéb

munkákra (utak, vízerőművek építése, bányászat stb.) voltak visszavezethetők.³⁵ Az Amazonas-medence egészére jellemző, hogy az erdőirtás első számú okozója a mezőgazdasági terjeszkedés.³⁶ Ugyanakkor az előbb ismertetett százalékos eloszlás nem ad képet a teljes igazságról, mivel az említett tevékenységek egymás romboló hatását erősítik.

1. térkép³⁷

Erdőtüzekkel sújtott területek az Amazonas-medencében, 2001–2019

Az erdőtüzeket a legtöbb esetben szándékosan okozzák, mert arra használják, hogy egy területet megtisztítsanak a mezőgazdaság számára. Braziliában az Amazonas-régióbeli erdőirtás 95 százaléka az utaktól mintegy 5,5 km-es távolságon belül, valamint a hajózható folyóktól 1 km-nél nem messzeb történt.³⁸ Ugyanakkor a legális és az illegális bányászat – az olaj, arany, vas, gyémánt, kobalt, réz, króm stb. kitermelése – számbeli és területbeli nagysága, valamint az újnak a folyamatban lévő engedélyeztetése pedig nemcsak az erdőirtás miatt aggasztó, hanem az általuk okozott környezetszennyezés és környezeti konfliktusok okán is.³⁹

Phillip Fearnside a brazil erdőirtás kapcsán azt hangsúlyozza, hogy annak számos oka lehet – a történelmi időszaktól és a helytől függően –, és azok közül fontos szerep jut ugyan a nyersanyagárak világszerte ingadozásának, azonban

kritikus súlya a földspekulációnak van, mivel a föld értéknövekedése akár sokkal nagyobb hasznot is hozhat, mint bármi, amit megtermelnek egy bizonyos területen.⁴⁰

Ugyanez a spekulációs logika figyelhető meg a nyugat-amazonasi területeket birtokló Kolumbiában is, ahol a kormány és a gerillák közötti 2016-os békekötés után azokon a területeken ugrott meg nagyon az erdőirtás, ahol korábban a Kolumbiai Forradalmi Fegyveres Erők (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia – Ejército del Pueblo*, FARC) szabályozta a fakivágásokat. A FARC leszerelése következtében kialakult hatalmi űrt nem volt képes betölteni a kolumbiai állami intézményrendszer, így a különböző fegyveres csoportok jelenléte mellett zavartalanul folyik a környezet pusztítása, sokszor a nemzeti parkok területén belül is.⁴¹

Az erdőirtásnak olyan katasztrofális következményei vannak az élettérre nézve, mint a szarvasmarha-tenyésztésből és a monokultúrás termesztésből származó talajerózió, a megbolygatott vízrendszerek, a helyi és a globális klímaváltozás, a biodiverzitás csökkenése, valamint az őshonos, több ezer éves kultúrák pusztulása.⁴² A biológiai sokféleség rohamos csökkenésével kapcsolatos, hogy a Természetvédelmi Világszövetség (*International Union for Conservation of Nature*, IUCN) szerint az Amazonas-medencében mindennap mintegy 137 faj kihal.⁴³

A következő fejezetben a környezeti folyamatokat az egyes országok esetében a nemzetközi nyersanyagkereslettel összefüggésben vizsgáljuk.

Az Amazonas-medencében zajló erdőirtás világgazdasági összefüggései három ország példáján keresztül

A 20–21. század nyersanyagszükségleteinek a kielégítésében aktív szerepet játszott és játszik Latin-Amerika, amelynek országai a nettó nyersanyagexportőrök között találhatóak. Az új évezred első évtizedében egyfajta *commodity boom* zajlott a világban. A 2003 és 2012 közötti latin-amerikai lendületes gazdasági növekedés nagymértékben az ottani nyersanyagok, energiahordozók és mezőgazdasági termények magas világgpiaci árának volt köszönhető.⁴⁴

Az árrobbanás fő kiváltó oka a feltörekvő kínai gazdaság nagy nyersanyagigénye volt. A Kína és Latin-Amerika közötti kétoldalú kereskedelem gyorsan, de korántsem kiegyensúlyozottan növekedett a 2008 és 2014 közötti időszakban, mivel a régió a már említett logika mentén az ázsiai országba is elsősorban nyersanyagokat exportált, és onnan kész ipari termékeket importált – és teszi ezt ma is. 2014-ben a két fél közti relációban a szójabab, a nyersolaj, a vasérc és a réz tette ki a teljes export 80 százalékát. Az említett időszakban a Kínától való gazdasági függés Latin-Amerika-szerre növekedett – néhány kivételtől eltekintve jóformán minden egyes árucikkre vonatkozóan.⁴⁵

Az egyes régiók és országok nyersanyagfüggőségének a mértékét az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD) vizsgálja. Az Amazonas-medencéből a legnagyobb részt

kihasító három ország – az élettér 59,17 százalékát magáénak tudó Brazília, valamint Peru (11,27%) és Kolumbia (7,94%) – exportstruktúrája a nyersanyagok exportjától való, nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő mértékű gazdasági függést mutat. Az alacsony arányban diverzifikált összexportjukon belül ugyanakkor az egyes országok esetében más és más nyersanyagsektoroknak a vezető szerepe jellemző.

1. táblázat⁴⁶
A tárgyalt országok exportadatai

Exportadatok (2018–2019)	Brazília	Kolumbia	Peru
A nyersanyagexport részesedése az áruexportból	66,6%	79,8%	90,5%
A mezőgazdasági termékek részesedése	39,2%	18,0%	22,3%
Az üzemanyagok részesedése	12,9%	56,3%	7,9%
Az ércek, fémek, drágakövek és nem monetáris arany részesedése	14,5%	5,5%	60,3%
A három legfontosabb nyersanyagpiac sorrendben	Kína, EU, Egyesült Államok	Egyesült Államok, EU, Kína	Kína, EU, Egyesült Államok

Brazília esetében a nyersanyagkivitel részesedése az összexportból az 1995-ös 45 százalékról 2019-re 66,6 százalékra emelkedett. Az Amazonas-medencére nehezedő környezeti nyomás szempontjából érdemes kiemelni, hogy 2019-ben az összexport értékének 39,2 százalékát mezőgazdasági termékek, 12,9 százalékát üzemanyagok és 14,5 százalékát az arany és különböző ércek, fémek, drágakövek tették ki.⁴⁷ A nyersanyagfüggőséget némileg csökkenti, hogy a lényegesebb hozzáadott értékkel rendelkező gépek exportja még mindig 20 százalék körül részeseedik az összexport értékéből. Ez azzal magyarázható, hogy az importhelyettesítő iparosításnak a hatvanas-hetvenes években látott gazdasági modellje Brazíliában ellenállóbb volt a kilencvenes évek neoliberais nyitásával szemben, mint a többi térségben.

Mint arról már korábban szó volt, a brazil nyersanyagexport értékének a nagyobbik részét a mezőgazdaság adja. Fearnside az ottani szójatermesztést a helyi erdőirtás főbb okai között említi – különösen igaz ez olyan, a nagyüzemi mezőgazdaság terén vezetőnek számító amazonasi államokban, mint Mato Grosso vagy Pará. A szerző a kínai szerepvállalással kapcsolatban kiemeli, hogy az nemcsak az export szempontjából jelentős, de fontos szerepet játszik a földvásárlásban és a Brazília amazonasi területein folyó közlekedési infrastruktúra-fejlesztésben is.⁴⁸

Az erdőirtással járó másik fő gazdasági tevékenység a – leginkább extenzív módon folytatott – marhatenyésztés, amely az 1970-es évektől állami támogatással erőre kapott. A szarvasmarhatartás amazonasi elterjedésében hasonlóan fontos

szerepet játszanak a külföldi piacok (pl. az Egyesült Államok, Oroszország és Kína), amelyek 2015–2016-ban megnyitották kapuikat a brazil húsexport előtt. Fearnside kiemeli, hogy a jövőben a kínai export potenciálisan végtelen lehetőségeket kínál a brazil marhatenyésztésnek. A szektornak az erdőirtásban betöltött szerepe miatt ezek a „végtelen lehetőségek” ökológiai értelemben inkább nagyon is vészjóslóak az Amazonas-medence számára.⁴⁹

Boanada Fuchs 2007 és 2017 között statisztikai adatok és műholdas képek segítségével vizsgálta a kínai szójakereslet, a braziliai szójatermesztés növekedése és az erdőirtás közötti összefüggéseket.⁵⁰ A szerző kimutatja egyrészt, hogy Kína szója iránti keresletének a bővülése az említett időszakban 3,5-szeresére növelte a brazil szójatermesztés mennyiségét, másrészt pedig, hogy a 2000-es 15 százalékhoz képest 2017-ben már a brazil szója (amelynek felét az Amazonas-medence földjei adják) 80 százaléka került kínai exportra. Ugyanakkor a vizsgált időszakban a szójaföldek kiterjedésének a megnövekedése egybeesett azoknak a településeknek a bővítésével, ahol az erdőirtás is felerősödött.

Kolumbiában a *commodity*-típusú termékeknek az összes exportból való részesedése az 1995-ös 70 százalék után 2019-re elérte a 79,8 százalékot, ami nagyon magas arány, jóval magasabb, mint a fejlettebb Brazília esetében.⁵¹ De míg az utóbbi nyersanyag-előállításában és -exportjában a mezőgazdaság foglalja el a legfontosabb helyet, addig Kolumbiában a 2019-es adatok szerint nagyobb súlya van az üzemanyagoknak, amelyek az összexport értékének az 56,3 százalékát alkotják, míg a mezőgazdaság 18, az ércek, fémek, drágakövek és arany pedig együttesen 5,5 százalékkal részesednek benne.⁵²

Kolumbiában, amely földrajzi és kulturális értelemben is egy példátlanul összetett és sokszínű ország, az erdőirtás is egy komplex folyamat következménye, amelynek a társadalmi, az ökológiai és a gazdasági eredete térben és időben egyaránt eltérő. A főbb okok közé sorolható az olaj és egyéb nyersanyagok kitermelése és bányászata, az extenzív jellegű marhatenyésztés és más mezőgazdasági munkák (pl. olajpálma-ültetvények telepítése), a fakitermelés, az előbbiekhöz kapcsolódó infrastruktúra kiépítése, a legális és illegális aranybányászat, a földspekuláció, valamint a fegyveres konfliktushoz és az illegális fegyveres csoportokhoz köthető tevékenységek, mint pl. a kokacserje-művelés.⁵³ Rendkívül nagy probléma a kompetens állami intézményrendszer hiánya, gyengesége. Egyes termékeket, pl. az olaj vagy a fa, a nemzetközi piacokon értékesítenek, míg másokat, pl. a marhát, főképp a belföldi piacra tenyésztik vagy termelik.

Peru, a világ egyik legfontosabb fémexportőre esetében az arany mellett az egyéb ércfélék, fémek, drágakövek adják az összes kivitel értékének a 60,3 százalékát, a mezőgazdasági termények 22,3 és az üzemanyagok 7,9 százaléka mellett.⁵⁴ Gyakorlatilag az Inka Birodalom meghódítása óta a nemesfémek képezik Peru egyik legfontosabb kereskedelmi cikkét. La Barreda Noa a perui erdőirtás tendenciáinak a vizsgálatakor azt a megállapítást tette, hogy az ország amazonasi területein a fő okok közé a demográfiai robbanás, a mezőgazdasági expanzió

és a természeti erőforrások, nyersanyagok iránti növekvő nemzetközi kereslet tartozik. Az arany olyan keresett lett a nemzetközi piacokon, hogy az lendületet adott a legális és illegális bányászatnak, ami viszont erdőirtással és ökoszisztéma-rombolással, talaj-, levegő- és vízszennyezéssel jár, ezért rendkívül jelentős környezeti nyomást gyakorol a perui Amazonas-vidékre.⁵⁵

Összefoglalva tehát az UNCTAD-adatok alapján elmondható, hogy Brazíliában a mezőgazdaság, Peruban az ércbányászat, Kolumbiában pedig az energiahordozók kitermelése viszi a prímet a gazdaság jelentős nyersanyagfüggősége mellett. Mindhárom szektor szerepe kritikus az Amazonas-életter romló ökológiai állapotában, úgy a velük járó erdőirtás, mint a kapcsolódó infrastruktúra-építés és a nagymértékű szennyezés miatt.

Mint már említettem, regionális szinten az erdőirtás első számú oka a monokultúras, illetve nagyszabású mezőgazdasági expanzió, ezért ezt a szektort érdemes alaposabban is megvizsgálni. A mezőgazdasági területek kiterjesztésének az egyik mozgatórugója az Amazonas-medencében a külkereskedelemből származó haszonszerzés reménye. A külkereskedelmi nyitottság és az amazonasi erdőirtás kapcsolatának vizsgálatakor a brazil kutatók arra jutottak, hogy a kettő között szoros a kapcsolat. A két legfontosabb erdőirtó, az exportban is érdekelt gazdasági ágazat pedig a nagyüzemi szójatermesztés és a szarvasmarha-tenyésztés.⁵⁶

Christoph Schmitz, Ulrich Kreidenweis, Hermann Lotze-Campen, Alexander Popp, Michael Krause, Jan P. Dietrich és Christoph Müller a mezőgazdasági termelésnek a környezetre gyakorolt hatásait modellezték, és megállapították, hogy a kereskedelmi liberalizáció előtérbe kerülése Latin-Amerikában a trópusi erdőirtás jelentős fokozódásához vezet, amelynek a lényegi kiváltója a mezőgazdasági export jelentős növekedése. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy hatékony nemzetközi erdővédő szabályozás nélkül nem szabadna a globális liberalizációs erőfeszítéseknek teret adni.⁵⁷

A Biodiverzitás és Ökoszisztéma-szolgáltatás Kormányközi Platformnak (*Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, IPBES*) az amerikai kontinens biológiai sokféleségét és ökoszisztéma-szolgáltatásait érintő folyamatokról szóló jelentése röviden összefoglalja azokat az emberi tényezőket, amelyek közvetett módon az ökológiai lábnyom növekedését idézik elő.⁵⁸ Ezek között említendő: a gazdasági növekedés; a demográfiai trendek; a kormányzati rendszerek gyengeségei; valamint a társadalmi egyenlőtlenség. A jelentés megállapítja, hogy a GDP-ben mért gazdasági gyarapodás a nemzetközi kereskedelemmel együtt az egyik legnagyobb hajtóerejét jelenti az amerikai kontinensen tapasztalható komoly erőforrás-fogyasztásnak és vízminőségromlásnak. A gazdasági növekedés mértéke, amely részben a természetből származó árucikkek előállításából és azok felhasználásából származik, az 1960-ban mértnek a hat-szorosa.

A 2000-es évek óta sokkal inkább a globális piacok, mint a belső fejlesztési stratégiák irányítják a földhasználati folyamatokat az Amazonas vidékén. Különösen a fa, a cellulóz és a papír, a hús, a gyógyszerek, az olaj, az arany és az olajos magvak globális felvásárlása ösztönözte az Amazonas-medence vidékének az egyre nagyobb és gyorsabb átalakulását. Az iparosodott országok a saját erőforrásaik felélése helyett inkább „kiszervezték” az ökológiai lábnyomukat az Amazonas térségbe, ahogy azt a holland bioüzemanyagokhoz használt olajpálma expanziója, a kínai exportra szánt szója és az Ázsiába exportált marhahús esete mutatja.⁵⁹

Az Amazonas-medence gazdaságát az utóbbi három évtizedben jelentős mértékben meghatározta, hogy – a 21. század elejétől tapasztalható globális nyersanyagár-robbanástól nem függetlenül – a latin-amerikai országok egyre inkább beragadtak a nyersanyagexport-függő fejlődési modellbe, különös hangsúllyal a fosszilis energiahordozók, az ércek, a marhahús és a szója exportjára. A stabil és számottevő európai és észak-amerikai keresleten túl erőteljesen megnövekedett a kínai is, és a felszökő nyersanyagárak mellett az Amazonas térség lett a nyersanyag-kitermelő gazdasági szektorok számára az új kiaknázandó határterület.⁶⁰

Az Amazonas-medencében zajló erdőirtással kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy az számos belső és külső tényező együttes hatásának az eredménye, amelyek között megtalálhatók a gazdasági összetevők, a földtulajdonjogok gyenge szabályozottsága, a terület természeti adottságai, az egyes gazdasági érdekcsoportok politikai befolyása, valamint az erdővel kapcsolatos szakpolitikák és jogi korlátozások elégtelensége. Azonban a gazdasági komponens tekinthető az elsődlegesnek, mert a környezetpusztító földhasználati formákhoz az adja meg a profitmaximalizáló alapmotivációt, amely a fejlődő országoknak az „olcsó környezet” adta lehetőségeire épít.

Konklúzió és megoldáskeresés: egy alacsony nyersanyag-felhasználású, bioökonómiai modell kilátásai az Amazonas-medencében

A tanulmány bevezetésében bemutattam az Amazonas-medence egyedülálló természeti és kulturális adottságait, valamint igyekeztem érzékeltetni, hogy a térség milyen fontos az emberiség számára. Ezt követően az érintett régiók gazdaságtörténetével foglalkoztam, amelyből kiderült, hogy a gyarmattartó országok a kolonizációtól kezdődően nyersanyagforrásként tekintettek a területre, az utóbbi évtizedekben pedig jelentősen felgyorsult a kiaknázása, elsősorban a fejlesztő államok gazdasági integrációs törekvéseinek és a globalizáció folyamatainak következtében. A következő fejezet arra világított rá, hogy a fejlett országok gazdasági növekedése anyag- és energiaigényes, amit a fejlődő országok elégitenek ki, és még a kitermeléssel járó környezeti károkat is azok vállalják át. Az Amazonas-medence kapcsán kirajzolódik az erdőirtás mértékének az évről évre emelkedő

tendenciája, amely egyre jobban közelít a térség életközösségeit veszélyeztető, a visszafordíthatatlan elszavannásodást jelentő ún. fordulóponthoz.

Az erdőirtás egy komplex folyamat, amely számos, egymást erősítő gazdasági tevékenységből fakad, azonban közülük is kiemelkedik a mezőgazdasági terjeszkedés, azon belül pedig az extenzív marhatenyésztés. Az elemzés gerincét jelentő fejezetben a környezeti kimerülést három ország (Brazília, Kolumbia és Peru) esetében vizsgáltam, azok exportszerkezetének fényében. Ez utóbbi szempontjából mindhárom állam nemzetközi viszonylatban is kirívó mértékű gazdasági függést mutat a nyersanyagok kivitelétől, de az alacsonyan diverzifikált összexportjukon belül eltérő, hogy mely nyersanyagszektoruk tölti be a vezető szerepet. Az amazonasi erdőkre és életközösségekre pusztító hatást gyakorolt az utóbbi évtizedekben tapasztalható globális nyersanyagár-robbanás, elsősorban a kínai gazdaság gyorsan növekvő nyersanyagigénye.

A klímaváltozás mellett kevés szó esik a biológiai sokféleség fontosságáról. A természet nélkülözhetetlen szerepet játszik az élelmiszerek, a takarmány, az energia, a gyógyszerek és a genetikai erőforrások, valamint a különféle anyagok biztosításában, amelyek nélkülözhetetlenek az emberek fizikai jólétéhez és a kultúra fenntartásához. Emellett az ökológiai és az evolúciós folyamatok révén fenntartja a levegő, az édesvíz és a talaj minőségét, amelyektől az emberiség fennmaradása függ, valamint friss vizet biztosít, szabályozza az éghajlatot, lehetővé teszi a beporzást és a kártevők elleni védekezést, és csökkenti a természeti veszélyek negatív hatásait.⁶¹

Az IPBES globális jelentése szerint a világ biológiai sokfélesége hanyatlóban van, különösen a trópusi ökoszisztémák esetében: a jövőben világszerte a biodiverzitás további csökkenésével kell számolniuk, viszont a forró éghajlati övben fekvő régiókban többféle kockázatot kell egyszerre kezelni a klímaváltozás, a földhasználatban bekövetkező változások és a túlhalászat közötti kölcsönhatások miatt.⁶²

Az ENSZ környezetvédelmi programja szerint „tekintettel arra, hogy az anyagi erőforrások kitermelése, feldolgozása, felhasználása és hulladékkezelése kiemelten is befolyásolja a bolygó éghajlatát, környezetét és a mögöttes erőforrások bázisát, sürgős és összehangolt fellépésre van szükség a gazdasági növekedésnek az erőforrások felhasználásától és a környezeti hatásoktól való elválasztása érdekében”.⁶³

Az Amazonas-medence ökoszisztémáinak a gyors hanyatlása a térség országait egy olyan fejlődési modellre való áttérésre ösztönzi, amely a gazdasági bővülést nem nyersanyagintenzív módon, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése és jelentős hozzáadott értéket létrehozó, fenntartható tevékenységek révén valósítaná meg. A több mint kétszáz tudós alkotta Amazonas Tudományos Panel javaslatot tett az egészséges erdő- és folyóalapú, fenntartható és inkluzív bioökonómiai modell kidolgozására, amelynek a fő feltételei: a tudományos és technológiai befektetések és újítások, az őslakosok tudásának az aktív bevonása

az értékteremtésbe, a legmodernebb tudományos ismeretek felhasználása, valamint a biodiverzitás-alapú termékek értékláncának az erősítése.⁶⁴

A fejlődés expanzív növekedés-központú és nyersanyag-kitermelésre fókuszáló „hagyományos” értelmezése, valamint a különböző, tisztán természetvédelmi, konzervációs stratégiák közötti szembenállást meghaladására van szükség, és egy új, fenntartható, tudás- és kutatásalapú fejlődési paradigmát kell kialakítani, amely a biodiverzitásra épít, s minimális anyag- és energiafelhasználás mellett tud gazdasági hasznot termelni.⁶⁵

Az erdő óriási lehetőségeket rejt magában a fenntartható gazdálkodás termékeihez hozzáadott gazdasági érték növelése tekintetében. Bizonyított, hogy minden olyan amazonasi földhasználati rendszer, amely nem integrálódik az ott található erdőbe, negatív hatásokat és externáliákat okoz. Ennek megelőzése érdekében a mindenkori legjobb módszer tehát az emberi tevékenységnek a természetes erdőkhöz történő adaptálása, amelynek egyik ékes példája az agrárerdészet⁶⁶ mint intelligens, fenntartható földhasználati forma.⁶⁷

Az említett országokban olyan fenntartható, tudás- és innovációintenzív gazdasági ágazatokat lehetne helyzetbe hozni, amelyek magasabb hozzáadott értékkel jelentősebb gazdasági hasznot hoznak, mint a természet olcsó kiaknázása. Megfelelő szabályozói környezettel és kutatásfejlesztési befektetésekkel elsősorban a kozmetikai, gyógyszeripari, élelmiszeripari ágazatokban, valamint a nővényvédőszer-előállításban lehet áttörést elérni.⁶⁸

Ugyanakkor az Amazonas-életter teljes feltérképezéséhez számottevő nemzetközi kutatói erőfeszítés szükséges. A legnagyobb növényi biodiverzitással rendelkező Braziliának pl. ehhez racionalizálnia kellene a biológiai sokféleséghez való hozzáférésnek és az előnyök megosztásának a jelenleg túlságosan bürokratikus és restriktív szabályozási rendszerét.⁶⁹

A biológiai erőforrások innovatív hasznosítása komoly jövedelemforrásokat biztosíthat, ami nemcsak egy fenntarthatóbb fejlődési modellt tenne lehetővé, hanem új lendületet adna a kutatás és az oktatási rendszerek fejlesztésének is, s ezzel elindítaná a régiót a tudásalapú társadalom felé vezető úton.

Jegyzetek

- 1 A nemzetközi irodalomban szokásos megnevezés: *commodity*.
- 2 Az a vízmennyiség, amely adott növényállományból és a talajból pára alakban a légtérbe távozik.
- 3 OTCA. *Organización del Tratado de Cooperación Amazónica*, a letöltés ideje: 2021. január 15., <http://otca.org/la-amazonia/>.
- 4 Charity, S., Dudley, N., Oliveira, D., és Stolton, S.: *Living Amazon Report 2016: A Regional Approach to Conservation in the Amazon* (Brazíliaváros és Quito: WWF Living Amazon Initiative, 2016), 10. o.
- 5 Rodrigues Alcântara, Clênia és Pereira de Souza, Enio: „Climate Change: Causes, Implications and Consequences for the Amazon Basin” in *Amazon: Biodiversity Conservation, Economic Development and Human Impact*, szerk. C. Rodrigues Alcântara, Clênia (Hauppauge, NY: Nova Science Publishers, 2013), 287. o.

- 6 Red Amazónica de Información Socioambiental Georreferenciada: *Amazonía bajo presión* (São Paulo: Instituto Socioambiental, 2020).
- 7 Uo.
- 8 Bruckner, Martin, Giljum, Stefan, Lutz, Christian és Wiebe, Kirsten Svenja: „Materials Embodied in International Trade: Global Material Extraction and Consumption Between 1995 and 2005”, *Global Environmental Change*, 2, no. 3 (2012. augusztus): 568–576.
- 9 Science Panel for the Amazon: *Amazon Assessment Report 2021* (New York, NY: United Nations Sustainable Development Solutions Network, 2021).
- 10 Borovics Attila és Lenti Attila: „A chagra mint működő agrárerdészeti gyakorlat Amazóniában” in *Fenntarthatóság és versenyképesség a klímaváltozás árnyékában*, szerk. Somogyi Norbert (Gödöllő: NAIK, 2020), 38–40. o.
- 11 Glaser, Bruno és Birk, Jago Jonathan: „State of the Scientific Knowledge on Properties and Genesis of Anthropogenic Dark Earths in Central Amazonia (*terra preta de índio*)”, *Geochimica et Cosmochimica Acta*, no. 82 (2012): 39–51.
- 12 De Souza, Jonas Gregorio, Pahl Schaan, Denise, Robinson, Mark, Damasceno Barbosa, Antonia, Aragão, Luiz E. O. C., Marimon Jr., Ben Hur, Schwantes Marimon, Beatriz, Brasil da Silva, Izaias, Saeed Khan, Salman, Ruji Nakahara, Francisco és Iriarte, José: „Pre-Columbian Earth-Builders Settled Along the Entire Southern Rim of the Amazon”, *Nature Communications*, 9, no. 1125 (2018): 1–10.
- 13 Bezerra, Joana: *The Brazilian Amazon: Politics, Science and International Relations in the History of the Forest* (Bázel: Springer, 2015).
- 14 Torres-Londoño, Fernando: „Visiones jesuíticas del Amazonas en la Colonia: de la misión como dominio espiritual a la exploración de las riquezas del río vistas como tesoro”, *Anuario Colombiano de Historia Social y de la Cultura*, 39 (2012): 183–213.
- 15 Tigre, María Antonia: *Regional Cooperation in Amazonia: A Comparative Environmental Law Analysis* (Boston, MA: Brill–Nijhoff, 2017).
- 16 Centro Nacional de Memoria Histórica: *Putumayo: la vorágine de las caucherías: Memoria y testimonio. Primera parte* (Bogotá: CNMH, 2014).
- 17 Jancsó Katalin: „A világgazdaság sötét bugyrai: kaucsukláz a perui Amazóniában”, *Világtörténet*, 1, no. 2 (2011): 1–12.
- 18 Lenti Attila: „Egy fenntartható fejlődési modell keresése az Amazonas-medencében” in *Válság és kilábalás: Innovatív megoldások*, szerk. Czeglédy Tamás (Sopron: Soproni Egyetem Kiadó, 2020), 124–139. o.
- 19 Bezerra: *The Brazilian Amazon*.
- 20 Buckley, Eve E.: *Technocrats and the Politics of Drought and Development in Twentieth-Century Brazil* (Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2017).
- 21 Centro Nacional de Memoria Histórica: *El Placer: Mujeres, coca y guerra en el Bajo Putumayo* (Bogotá: CNMH, 2012).
- 22 Tigre: *Regional Cooperation in Amazonia*.
- 23 Science Panel for the Amazon: *Amazon Assessment Report 2021*.
- 24 Erten, Bilge; Ocampo, José Antonio: “Super-cycles of commodity prices since the mid-nineteenth century”, *United Nations*, a letöltés ideje: 2022. november 16., https://www.un.org/esa/desa/papers/2012/wp110_2012.pdf.
- 25 Boanada Fuchs, Vanessa: „Chinese-Driven Frontier Expansion in the Amazon: Four Axes of Pressure Caused by the Growing Demand for Soy Trade”, *Civitas*, 20, no. 1 (2020): 16–31.
- 26 Soltész Béla: „Környezet, fejlődés és politika: Latin-Amerikai dilemmák”, *Máltai Tanulmányok*, 2, no. 1 (2020): 101–126.
- 27 International Resource Panel: *Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want* (Nairobi: United Nations Environment Programme, 2019).

-
- 28 Hickel, John: *Less Is More. How Degrowth Will Save the World* (London: Penguin Random House, 2020).
- 29 Dittrich, Monica és Bringezu, Stefan: „The Physical Dimension of International Trade. Part 1: Direct Global Flows Between 1962 and 2005”, *Ecological Economics*, (2010): 1838–1847; Roberts, J. Timmons és Parks, Bradley C.: „Fueling Injustice: Globalization, Ecologically Unequal Exchange and Climate Change”, *Globalizations*, 4, no. 2 (2007): 193–210; Rice, James: Ecological Unequal Exchange: International Trade and Uneven Utilization of Environmental Space in the World System”, *Social Forces*, 85, no. 3 (2007): 1369–1392.
- 30 Bruckner, Giljum, Lutz és Wiebe: „Materials Embodied in International Trade”, 1. o.
- 31 International Resource Panel: *Global Resources Outlook 2019*.
- 32 Puyana Mutis, Alicia: „El retorno al extractivismo en América Latina: ¿Ruptura o profundización del modelo de economía liberal y por qué ahora?”, *Espiral (Guadalajara)*, 24, no. 69 (2017): 73–113.
- 33 „MAAP #136: Amazon Deforestation 2020”, *Amazon Conservation*, a letöltés ideje: 2021. április 7., <https://maaproject.org/2021/amazon-hotspots-2020-final/>.
- 34 Lovejoy, Thomas és Nobre, Carlos: „Amazon Tipping Point: Last Chance for Action”, *Science Advances*, a letöltés ideje: 2021. május 20., <https://advances.sciencemag.org/content/5/12/eaba2949>; Piotrowski, Matt: „Nearing the Tipping Point: Drivers of Deforestation in the Amazon Region”, *The Dialogue: Leadership for the Americas* (2019. május), RAISG, a letöltés ideje: 2021. május 7., <https://www.amazoniasocioambiental.org/wp-content/uploads/2019/08/Nearing-the-Tipping-Point-for-websites.pdf>.
- 35 Butler, Rhett A.: „Amazon Destruction”, *Mongabay*, a letöltés ideje: 2021. április 29., https://rainforests.mongabay.com/amazon/amazon_destruction.html.
- 36 Science Panel for the Amazon: *Amazon Assessment Report 2021*.
- 37 Forrás: „Datos Cartográficos: Visualización de información geoespacial sobre la Amazonía”, *Red Amazónica de Información Socioambiental Georreferenciada*, a letöltés ideje: 2022. november 20., <https://www.raisg.org/es/mapas/>.
- 38 Charity, Dudley, Oliveira és Stolton: *Living Amazon Report*.
- 39 Van Teijlingen, Karolien: „Minería a gran escala, pluralismo territorial y contención: un mapeo de encuentros y desencuentros en la Amazonía Ecuatoriana”, *Estudios Atacameños. Arqueología y Antropología Surandinas*, no. 63 (2019): 275–299.; Sánchez Vázquez, Luis, Leifsen, Esben és Verdú Delgado, Ana Dolores: „Minería a gran escala en Ecuador: Conflicto, resistencia y etnicidad”, *Revista de Antropología Iberoamericana*, (2017): 169–192.
- 40 Fearnside, Phillip: „Deforestation of the Brazilian Amazon”, *Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science* (Oxford: Oxford University Press, 2017).
- 41 Weisse, Mikaela és Goldman, Elizabeth: „Primary Rainforest Destruction Increased 12% from 2019 to 2020”, a letöltés ideje: 2022. szeptember 24., *World Resources Institute, Global Forest Review*, <https://research.wri.org/gfr/forest-pulse>.
- 42 Charity, Dudley, Oliveira és Stolton: *Living Amazon Report*.
- 43 Müller, Cristina: „Brazil and the Amazon Rainforest: Deforestation, Biodiversity and Cooperation with the EU and International Forums”, *In-Depth Analysis Requested by the ENVI Committee, European Parliament* (Luxembourg: Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, 2020).
- 44 Svampa, Maristella: *Neo-Extractivism in Latin America* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Lenti Attila: „Forrongó Latin-Amerika: a neoliberalizmus agóniája és egy új fejlődési modell keresése”, *Új Egyenlőség*, a letöltés ideje: 2022. február 8., <https://ujegyenloseg.hu/forrongo-latin-amerika-a-neoliberalizmus-agoniaja-es-egy-uj-fejlodesi-modell-kerese/>.

- 45 Casanova, Carlos, Xia, Le és Ferreira, Romina: „Measuring Latin America’s Export Dependency on China”, *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 9, no. 3 (2016): 213–233.
- 46 Forrás: a United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD): *State of Commodity Dependence 2021* (New York, NY: United Nations Publications, 2021) statisztikai alapján.
- 47 United Nations Conference on Trade and Development: *State of Commodity Dependence 2019* (New York, NY: United Nations Publications, 2019; UNCTAD: *State of Commodity Dependence 2021*.
- 48 Fearnside: „Deforestation of the Brazilian Amazon”.
- 49 Uo.
- 50 Boanada Fuchs: „Chinese-Driven Frontier Expansion”.
- 51 UNCTAD: *State of Commodity Dependence 2019*; UNCTAD: *State of Commodity Dependence 2021*.
- 52 UNCTAD: *State of Commodity Dependence 2021*.
- 53 González-González, Andrés, Villegas, Juan Camilo, Clerici, Nicola és Salazar, Juan Fernando: „Spatial-Temporal Dynamics of Deforestation and Its Drivers Indicate Need for Locally-Adapted Environmental Governance in Colombia”, *Ecological Indicators*, no. 126 (2021): 1–12.; Rodríguez Eraso, Nelly: „Dinámicas y causas de deforestación en bosques de Latino América: una revisión desde 1990”, *Colombia Forestal*, 17, no. 2 (2014): 233–246.
- 54 UNCTAD: *State of Commodity Dependence 2021*.
- 55 La Barreda Noa, Silvia Diana: „Deforestación en la Región Amazónica del Perú: Situación y perspectivas”, *M+A Revista Electrónica de Medioambiente UCM*, 21, no. 2, (2021): 20–39.
- 56 Rodrigues Faria, Weslem és Nunes Almeida, Alexandre: „Relationship Between Openness to Trade and Deforestation: Empirical Evidence from the Brazilian Amazon”, *Ecological Economics*, no. 121 (2016): 85–97.
- 57 Schmitz, Christoph, Kreidenweis, Ulrich, Lotze-Campen, Hermann, Popp, Alexander, Krause, Michael, Dietrich, Jan P. és Müller, Christoph: „Agricultural Trade and Tropical Deforestation: Interactions and Related Policy Options”, *Regional Environmental Change*, no. 15 (2014): 1757–1772.
- 58 IPBES: *Summary for Policymakers of the Regional Assessment: Report on Biodiversity and Ecosystem Services for the Americas of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services* (Bonn: IPBES Secretariat, 2018).
- 59 Rajão, Raoni, Soares-Filho, Britaldo és Nunes, Felipe: „The Rotten Apples of Brazil’s Agribusiness”, *Science*, no. 369 (2020): 246–248.; Austin, Kelly: „The »Hamburger Connection« as Ecologically Unequal Exchange: A Cross-National Investigation of Beef Exports and Deforestation in Less-Developed Countries”, *Rural Sociology*, no. 75 (2010): 270–299.
- 60 Science Panel for the Amazon: *Amazon Assessment Report 2021*, 175. o.
- 61 IPBES: *The Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services: Summary for Policymakers* (Bonn: Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, 2019), 10. o.
- 62 Uo.
- 63 UNEP és IRP: *Sustainable Trade in Resources: Global Material Flows, Circularity and Trade* (Nairobi: United Nations Environment Programme, 2020), 19. o.
- 64 Science Panel for the Amazon: *Amazon Assessment Report 2021*.
- 65 Nobre, Ismael és Nobre, Carlos: „The Amazonia Third Way Initiative: The Role of Technology to Unveil the Potential of a Novel Tropical Biodiversity-Based Economy”, *IntechOpen*, a letöltés ideje: 2021. május 2., <https://www.intechopen.com/books/land-use-assessing-the-past-envisioning-the-future/the-amazonia-third-way-initiative-the-role-of-technology-to-unveil-the-potential-of-a-novel-tropical>.

- 66 Az a fáknek a földbirtokokba és a mezőgazdasági tájba való bevonása révén diverzifikálja és fenntartja a termelést, s így a földhasználókat (minden szinten) egyre nagyobb társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi előnyökhöz juttatja. (FAO, 2013). FAO: „Advancing Agroforestry on the Policy Agenda: A Guide for Decision-Makers”, *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, a letöltés ideje: 2022. február 8., <http://www.fao.org/3/a-i3182e.pdf>.
- 67 Nobre, Carlos, Arieira, Julia és Nascimento, Nathália: *Amazonian Forest: The Products of Agroecological Systems. Considerations About the Natural Forest and Economic Exploitation for Its Conservation and How to Develop Sustainable Agroforestry Systems That Induce the Reduction of Deforestation* (Washington, DC: Inter-American Development Bank, 2021).
- 68 Valli, Marília, Russo, Helena M. és Bolzani, Vanderlan S: „The Potential Contribution of the Natural Products from Brazilian Biodiversity to Bioeconomy”, *Anais da Academia Brasileira de Ciências*, 90, no. 1 (2018): 763–778.
- 69 Skiryycz, Aleksandra, Kierszniowska, Sylwia, Méret, Michaël, Willmitzer, Lothar és Tzotzos, George: „Medicinal Bioprospecting of the Amazon Rainforest: A Modern Eldorado?”, *Trends in Biotechnology*, 34, no. 10 (2016): 781–790.

„Szövetségünket megkeresztelte a ciklon” – a 2008-as Nargis-ciklon katasztrófadiplomáciai elemzése¹

“Our Association Was Baptised by the Cyclone” – Disaster Diplomacy Analysis of Cyclone Nargis of 2008

Papp Bendegúz

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.3

Összefoglaló: A 2008-as Nargis-ciklon Délkelet-Ázsia egyik legtöbb halálos áldozattal járó modern kori katasztrófájaként vonult be a történelembe. A jelen kutatás a 2008-as vihar katasztrófadiplomáciai hatásait vizsgálja, vagyis azt, hogy a természeti csapás, illetve annak kezelése milyen szerepet játszott a térség kapcsolataiban. A vizsgálat módszertani keretrendszerét a CAS-módszer alkotja, amelyet négy tulajdonságon és három mechanizmuson keresztül szokás alkalmazni a komplex adaptív rendszerek elemzésénél. A kutatás eredménye szerint a Nargis-ciklon egy hűvös politikai légkör idején érte az államokat, és a legnagyobb veszteséget elszenvedő ország, Mianmar gyakorlatilag teljesen elzárkózott a nemzetközi segítségnyújtás elől. A diplomáciai erőfeszítések azonban fokozatosan enyhítettek a kialakult helyzeten, és egyfajta egységes regionális fellépés vette kezdetét. A folyamatokban kulcsszerepet játszott az akkori ASEAN-főtitkár és korábbi thai külügyminiszter, Szurin Picuvan (Surin Pitsuwan), aki a politikai kapcsolatai révén elérte, hogy Thaiföld legyen a nemzetközi segélyek koordinációs központja. Összességében a Nargis-ciklon továbblendítette a Mianmar kapcsán megosztott ASEAN-t az ország okozta problémáin, és annak érdekeivel összhangban megvalósulhatott a közös regionális együttműködés. Az eset jól bizonyítja, hogy egy rendkívül súlyos természeti csapás elő tudja mozdítani a térségi kooperációt a hűvös politikai környezet ellenére is.

Kulcsszavak: katasztrófadiplomácia, Nargis-ciklon, tájfun, trópusi vihar, CAS-módszer, Mianmar

Abstract: *Cyclone Nargis in 2008 went down in history as one of the deadliest disasters in the modern Southeast Asia. The present research examines the disaster diplomatic effects of the 2008 storm, namely, what role the disaster and its management played in regional relations. The methodological framework of the study is the CAS method, which is applied in the analysis of complex adaptive systems through four properties and three mechanisms. According to the research results,*

Cyclone Nargis hit the states in a cold international environment, where the country that suffered the greatest loss, Myanmar, completely avoided the cooperation in disaster management. However, diplomatic efforts gradually alleviated the situation, as a kind of unified, regional action was initiated. The ASEAN Secretary General of that time, former Thai Foreign Minister Surin Pitsuwan, played a key role in the process, as he used his political network to make Thailand the coordination center for international aid. Overall, Cyclone Nargis further boosted the problems of the divided ASEAN around Myanmar, as well as a joint regional cooperation could be realized. The case is a good example of the fact that an extremely severe natural disaster can promote regional cooperation despite the cold political environment.

Keywords: *disaster diplomacy, Cyclone Nargis, typhoon, tropical storm, CAS method, Myanmar*

Bevezetés

A 2008-as Nargis-ciklon az az évi észak-indiai-óceáni viharszezon első, névvel ellátott légörvénye volt, amely óriási pusztítást vitt véghez Délkelet-Ázsiában. A trópusi vihar elsősorban a Bengáli-öböl országaira csapott le, a legnagyobb szerencsétlenség a legnyugatibb államot, Mianmart – korábbi nevén Burma – érte: az égháború több mint százezer halálos áldozatot követelt. A kialakult helyzet jelentősen próbára tette a mianmari kormányzatot, illetve a legfontosabb regionális szerveződést, a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét (*Association of Southeast Asian Nations*, ASEAN).

Az esemény kezelése azóta is ellentmondásosnak tekinthető: a délkelet-ázsiai államok és szupranacionális szervezetek nemzetközi veszélyhelyzet-kezelési sikerként hivatkoznak rá, míg a nemzetközi – elsősorban nyugati – sajtó az éppen regnáló mianmari rezsim sikertelenségét látta megnyilvánulni benne. Szurin Picuvan (Surin Pitsuwan) akkori ASEAN-főtitkár szerint a 2008-as Nargis-ciklon az óriási pusztítása ellenére „megkeresztelte” a szervezetet, egységgé kovácsolta az ASEAN-t.² Ugyanakkor Tim Costello, a World Vision Australia (egy keresztény nem kormányzati szervezet) vezetője úgy nyilatkozott, hogy a mianmari katonai junta nem engedte érvényesülni a segélyek elosztását végző civil szervezeteket, így ellehetetlenítették a humanitárius munkát.³

Az esetet széles körben tárgyalta az ASEAN⁴ és több más nemzetközi szervezet⁵ is. A tudományos világ is megannyi szempontból igyekezett megközelíteni a témát, mind nemzetállami intézkedések,⁶ mind az esemény nemzetközi hatásai⁷ tekintetében. A magyar nyelvű elemzések viszont csupán érintőlegesen tértek ki a mianmari helyzetre.⁸

A jelen írás a Nargis-ciklon kapcsán végzett regionális katasztrófadiplomáciai elemzés. A fogalom egy új tudományterületet takar, amely azt vizsgálja, hogy a katasztrófák hogyan befolyásolják a nemzetközi kapcsolatokat. Ilan Kelmannak,

a téma legmeghatározóbb szerzőjének a meghatározása szerint⁹ a katasztrófákkal és katasztrófavédelemmel kapcsolatos minden nemzetek közötti tevékenység a katasztrófadiplomácia részét képezi. Louise K. Comfort a katasztrófaeseményeket olyan folyamatokként értelmezi, amelyek megváltoztatják az érintett és a védekezésben részt vevő államok közötti kapcsolatokat.¹⁰ A diszciplína igazán csak a 2000-es években vált népszerűvé,¹¹ s 2012-ben jelent meg a tudományterület egyik alapműve, a Kelman által jegyzett *Disaster Diplomacy*.¹² Rajta kívül csupán néhány szerző ír rendszeresen a témáról, akik többnyire elméleti elemzéseket¹³ és esettanulmányokat¹⁴ készítenek. Bár új tudományterületről van szó, a katasztrófadiplomácia nem nevezhető önálló tudományágnak. Inkább egyfajta interdiszciplináris, a természettudományok, a társadalomtudományok és az egészségtudományok határán álló kutatási terület, amelynek az elméleti keretrendszerét, az alkalmazott módszertanát és az eredmények hasznosíthatóságát is a katasztrófa fogalmán és a katasztrófaesemények által kiváltott társadalmi hatásokon keresztül vizsgálja.¹⁵

A tanulmány a következőképpen épül fel: először az alkalmazott módszertani keretrendszert ismerteti, a metodikát megalapozó tudományelméleti keretet, a katasztrófadiplomáciai elemzés alapját, a CAS-módszert, valamint az esettanulmány felépítését. Ezután következik a katasztrófa bemutatása, annak körülményei, illetve kezelése. A „Katasztrófadiplomáciai elemzés” fejezet a CAS módszer tanának a változói szerint tárgyalja a témát. Végül a tanulmány összefoglalja a fontosabb pontokat, valamint levonja a következtetéseket.

Módszertan¹⁶

A katasztrófadiplomáciai módszertan problematikája

A katasztrófadiplomácia mint új diszciplína több összefoglaló elméleti munkán nyugszik.¹⁷ Ezt az elméleti alapot néhány esettanulmány erősíti, amelyek esemény,¹⁸ terület,¹⁹ illetve egyéb²⁰ szempontok alapján fedik le a tudományág egyes részterületeit. Ami a katasztrófadiplomáciai módszertant illeti, az egységes keret kidolgozására csupán néhány kísérlet történt,²¹ és jelenleg sincs általánosan elfogadott metodológia.

A jelen cikk a Nargis-ciklon katasztrófadiplomáciai elemzésére kvalitatív elemzési technikát alkalmaz, esettanulmányt mutat be, s ezt az empiriát köti össze egy formális módszerrel, a komplex adaptív rendszerekkel (*complex adaptive systems*, CAS). Ez a társadalomtudományi metódus John H. Holland nevéhez fűződik,²² és alapvetően bármilyen összetett rendszer (pl. szervezet, emberi csoportok stb.) vizsgálatánál alkalmazható, mind a természet- és társadalomtudományokban, mind a gazdaságtanban és az informatikában. A már létező keretrendszert Louise K. Comfort alkalmazta először katasztrófadiplomáciai kutatásban,²³ majd Ilan Kelman bővítette ki további szempontokkal.²⁴ A fogalmi modell fókuszpontja

a társadalmi, gazdasági és politikai állapotok közötti átmenet, így a folyamatos változás tényére koncentrálnak. Felismeri, hogy a társadalmi rendszerek a különböző szinteken mind összefüggnek – a környezettel való folyamatos kölcsönhatás, az állandó tanulás és fejlődés miatt.

A CAS-módszer alkalmazása

A CAS-módszer szakirodalma alapvetően két fő problémakörrel foglalkozik: az általános komplex rendszerek körülményeivel, valamint a működést meghatározó tulajdonságokkal és mechanizmusokkal.²⁵ Az adaptált modellnek négy tulajdonságát (*non-linearity, diversity, flow, aggregation*) és három mechanizmusát (*tagging, internal models, building blocks*) különbözteti meg. Ezeknek a terminusoknak, mivel a katasztrófadiplomácia szakkifejezései még meglehetősen újak, nem létezik magyar fordításuk. Ebből kifolyólag a jelen tanulmány új terminusok bevezetése segítségével végzi az elemzést, de az első előfordulásakor minden esetben feltünteti az eredeti, angol nyelvű kifejezést.

Az alábbiakban részletesebben olvasható, hogy mit takarnak a CAS keretrendszerében nevesített tulajdonságok. A nonlinearitás (*non-linearity*) az első tulajdonság, és egy olyan jelenségre utal, amikor a rendszer működése során történő apró változtatások következményei idővel jelentősen eltérnek egymástól. A rendszer alkotóelemei, apró egységei összetetten befolyásolják a rendszer egészét.²⁶ Erre jó példa az, amikor akár egyetlen személy észreveszi a szököár előjeleit (apró alkotóelem), s ennek köszönhetően egy egész partszakaszt lehet idejében figyelmeztetni és kiüríteni, és ezzel esetleg több ezer emberéletet megmenteni (következmény). Ez történt az indiai-óceáni cunami során Srí Lankán, ahol egy tízéves brit kislánynak eszébe jutottak a földrajzórán tanultak, és percekkel korábban felismerte a közelgő csapás előjelét.²⁷ A nonlinearitás bizonyos szintig valamennyi katasztrófaesemény során megmutatkozik, ugyanis mind a természeti tényezők, mind a résztvevők – érintettek, áldozatok – kiszámíthatatlanul működnek ebben a komplex rendszerben.

A különbözőség (*diversity*) jelentése, hogy a hasonló tulajdonságokkal rendelkező egyének vagy egységek ugyanarra a hatásra különböző módon reagálnak, ezzel új folyamatokat indítanak el.²⁸ A katasztrófadiplomáciában ez a tulajdonképpen szereplőket jelöli, vagyis a diplomákat, politikusokat, nemzetközi és civil szervezeteket, a médiát, a magánszektort és egyéb érintetteket.²⁹ A különbözőséggel szintén minden katasztrófaeseménynél lehet találkozni, hiszen ugyanaz az esemény teljesen különböző módon és mértékben hat az egyénekre, közösségekre, a társadalmi életterekre és a gazdasági berendezkedésre. A jelen kutatásnál ez a feltételezés fokozottan igaz, mivel a tíz ASEAN-tagállamot szükségszerűen teljesen eltérően érinti ugyanaz a katasztrófaesemény, illetve az egyes államok feltételezhetően egészen másképp reagálnak rá.

Az áramlás (*flow*) a harmadik tulajdonság, amely szerint az akciók, anyagok, eszmék és emberek azonos közegben történő haladása katalizátorként működik az egymástól független egyének között.³⁰ Ilyen „áramlási funkciót” lát el például egy katasztrófa sújtotta területre érkező segélyszállítmány vagy a közösségi médiában, e-mailben, telefonon vagy hagyományos postán küldött dokumentumokban rejlő információáradat.³¹ Mindebből sejthető, hogy az összes katasztrófa esetén felfedezhető ez a fajta áramlás, pusztán a mértékében lehet különbség.

A tapasztalatfelhalmozás (*aggregation*) az egyének azon képességét mutatja, hogy a közös cél érdekében bizonyos visszatérő mintázatok szerint lépnek egymással kapcsolatba.³² Jó példák erre a különböző katasztrófavédelmi keretrendszerek, vagyis amikor egy-egy szervezet (pl. az ENSZ) egy megadott protokoll szerint koordinálja a segélyezést, és az egyes államok e csatorna felhasználása révén vesznek részt a katasztrófadiplomáciában. A tapasztalatfelhalmozás tehát a nemzetközi katasztrófavédelem platformját jelenti.

A CAS keretrendszerében nevesített mechanizmusok közül az első a társítás (*tagging*). Ez a mechanizmus a segítséget igénylő és biztosító egységek összekötését jelenti.³³ Ez a katasztrófaelhárítás esetén a műszaki mentést végző csapatok összekapcsolása a kárhelyszínnel, ahol a szakértelmükkel részt tudnak venni a műveletben. A nemzetközi kapcsolatokban a hasonló érdekeket kereső államok összekötését is jelenti a társítás.³⁴

A belső modellek (*internal models*) a rendszer alrendszerei vagy alkotórészei közötti interakciót befolyásoló közös előfeltevéseket jelentik.³⁵ Ez a katasztrófadiplomácia terén két olyan kormányra vonatkozhat, amelyeknek az ideológiája, a külpolitikai elképzelése vagy a harmadik fél iránti magatartása hasonló.³⁶

Az utolsó mechanizmust az alkotóelemek (*building blocks*) jelentik. Ezek a CAS struktúrájának azon egységei, amelyek használatával létrehozzák a visszatérő interakciók, pl. a kommunikációs lépések komplex rendszerét.³⁷ A katasztrófadiplomáciában ezek az alkotóelemek lehetnek többek között a védelemben használt egységek (pl. meteorológiai állomások), illetve a diplomáciában alkalmazott platformok (pl. hivatalos fórumok, de bármi más is, ami információt küld, továbbít vagy fogad). Az alkotóelemek mechanizmusa nem pusztán a konkrét egységeket, hanem azok mozgósítását is jelenti. Mivel ilyen, a katasztrófavédelmet és -diplomáciát elősegítő közegek mindig az államok rendelkezésére állnak, a mechanizmus azok aktivizálásában vagy annak hiányában figyelhető meg.³⁸

Természetesen a CAS-módszer alkalmazásának is számos korlátja van, amelyek a kutatási eredmény izolálását, az ok-okozati összefüggések megállapítását nehezítik meg. Az egyéni érdekek, a politikusok és a végrehajtók esetenként eltérő szándékai és érdekei nagyban befolyásolják a katasztrófadiplomáciát, és ez gyakorlatilag egy kimutathatatlan és elemezhetetlen jelenség. Ám a módszer legnagyobb problémáját maguk az elemzési szempontok – a négy tulajdonság és a három mechanizmus – jelentik. Ezek egy bizonyos fizikai rendszerben vagy kimutathatók, vagy nem, viszont a nemzetközi kapcsolatokban állandóan jelen

vannak, csak a mennyiségük és a minőségük változik.³⁹ A leírt esetben így az mindig megfigyelhető valamilyen szinten, így annak az egyéb tényezői határozzák meg a kutatási eredményt.

Az esettanulmány felépítése

A következő kérdés, hogy hogyan épül fel egy esettanulmány. Először az esemény körülményeit szükséges ismertetni: az aktuális természeti tényezőket, a történéseket, a szerencsétlenség kezdetét, a veszteségeket és a kialakult veszélyhelyzetet. Ezután a katasztrófakezelés – úgy a belső állami tevékenység, mint a nemzetközi, illetve regionális együttműködés – bemutatása következik. Végül a tárgyalt eset katasztrófadiplomáciai kontextusával, biztonságpolitikai következményeivel és hosszú távú hatásaival kell foglalkozni. Az elemzés szintjeit az 1. táblázat összegzi.

1. táblázat
Az egyes esettanulmányok struktúrája

Esemény körülményei	Katasztrófakezelés	Katasztrófadiplomácia
<ul style="list-style-type: none"> •aktuális természeti környezet •történések •csapások •veszteségek •kialakult helyzet 	<ul style="list-style-type: none"> •állami szintű reagálás •regionális együttműködés a szerkezeti szempontrendszer alapján 	<ul style="list-style-type: none"> •diplomáciai kontextus •biztonságpolitikai következmények •CAS-módszer szerinti négy tulajdonság és három mechanizmus

A jelen kutatás az esettanulmányokban alkalmazott következő hat forrástípust használja:⁴⁰ dokumentum (jogi egyezmények, jogszabályok, jelentések, egyéb publikációk), archivált adat (kutatási eredmények, szervezeti feljegyzések, térképek, táblázatok, felmérések eredményei stb.), interjú (az együttműködés valamelyik szintjén dolgozó szakemberrel), közvetlen megfigyelés, résztvevő-megfigyelés. Az utóbbi kettő elsősorban terepmunka, illetve a katasztrófa idején a helyszínen folytatott személyes kutatás során valósítható meg, így a jelen esetben azokra csak korlátozott mértékben, másodlagos forrásként támaszkodom.

Az esemény körülményei

Mianmar politikai és katasztrófavédelmi kontextusban

Mianmar 1948-ban nyerte el függetlenségét Nagy-Britanniától. Az akkor Burmai Unió néven megalakult ország élén az eltelt évtizedek során egymást váltották a katonai, illetve a katonasághoz valamilyen formában köthető rezsimek. A modern kori Mianmar számos belpolitikai – főként etnikai – nehézséggel küzdött, amelyek több alkalommal polgárháborúba torkollottak. 2007 augusztusában például buddhista szerzetesek elutasították az aktuális – önmagát buddhista szellemiségűnek valló – tábornoki kar adományait, s ez a következő hónapokban az úgynevezett „sáfrányos forradalomba” torkollott. Az ENSZ a 21. század eleje óta szisztematikusan az emberi jogoknak az országban tapasztalt megsértésekről beszél⁴¹ – legutóbb a 2021-es puccsot követő tüntetések leverése kapcsán. Emiatt a szakértők és a nemzetközi politika szereplői az egyik legproblémásabb ázsiai államként jellemzik.⁴² A problémák azonban nem csupán az etnikai feszültségek kezelésével mutatnak összefüggést.

Az új évezred első éveiben az ország modernizációs folyamata is megrekedt, ami megerősítette a konzervatív politikai érdekcsoportokat a liberális szellemiségű ellittel szemben. Ez a szembenállás a kormányzat, a közigazgatás és a gazdaság szétesésében nyilvánult meg, a kaotikus állapotok miatt az államapparátus sem volt képes az ország vezetésére. A gazdasági és intézményi visszaesés további társadalmi konfliktusokban is megfigyelhető volt: a mianmari kormány figyelmen kívül hagyta a rurális, biztos megélhetés nélküli vidéki lakosság igényeit, a velük való interakció kizárólag az állampolgárok megfélemlítésére és a mindennapjaik megnehezítésére korlátozódott.

A délkelet-ázsiai államok Mianmar-politikáját az 1990-es években a csendes diplomácia és az ASEAN-normaként jellemezhető bizalomépítés jellemezte.⁴³ Az ország 1997-es csatlakozása után a szövetség nem vállalta fel a vele való nyílt konfliktust, inkább igyekezett az új tagot a lehetőségekhez mérten integrálni a közösségbe. A folyamatot a 2007-es sáfrányos forradalomhoz köthető megmozdulások törték meg, amikor a katonai rezsimek brutális módszerekkel lépett fel a tüntető állampolgárokkal szemben. Az eset miatt a tagállamok vegyesen ítélték meg az ottani helyzetet, emiatt elhidegültek a regionális kapcsolatok.⁴⁴ A 2008-as vihar azonban újabb lehetőséget adott a szövetségnek a Mianmar ügyét illető együttes fellépésre.

Bár jelenleg sem uralkodnak sokkal jobb viszonyok az országban, de a ciklon idején a szociális ellátás és az alapvető szolgáltatások – mint például az oktatás vagy az egészségügy – terén nagyon komoly problémák mutatkoztak. A katonai kiadások és a katonai közigazgatás fenntartása miatt a társadalom fejlesztésére nem jutott elegendő forrás, ami kifejezetten sebezhetővé tette és veszélybe sodorta a lakosságot.⁴⁵ Ugyanakkor a katasztrófavédelem alapvető hiányosságokkal küzdött,

a felkészültség a minimális szint alatt volt: az országnak nem volt sem katasztrófavédelmi törvénye, sem a veszélyhelyzet-kezelést szabályozó dokumentuma.⁴⁶ Sőt, a 2004-es indiai-óceáni cunami miatt elkészített közös regionális védekezési stratégia, az *ASEAN Agreement on Disaster Management and Emergency Response* (AADMER) sem volt még hatályos, mivel az csak a Fülöp-szigetek 2009-es ratifikációját követően lépett életbe. A ciklon tehát egy védtelen, katasztrófavédelmi stratégia nélküli országra csapott le 2008 májusában.

Az eset

A trópusi viharok csendes-óceáni és indiai-óceáni megnyilvánulását hívják ciklonnak, amely jelenség rendkívül gyakori a Bengáli-öböl vidékén. Mianmar modern kori történelmében számos alkalommal csapott le hasonló erősségű vihar a térségre – legutóbb 2006-ban a 4-es erősségű Mara végzett pusztítást.⁴⁷

A 2008 áprilisában kialakult trópusi vihar szintén 4-es fokozatot ért el. Az esemény hátterében a déli féltekén elindult nagynyomású légáramlatok álltak, amelyek az Egyenlítőn átérve erős nyugati szél formájában óriási mennyiségű vízgőzt vettek fel az Indiai-óceánból. Április 27-én, a Bengáli-öbölbe érve, a folyamatok felerősödtek, intenzívebbé váltak, ami tökéletes közeget teremtett a Nargis-ciklon kialakulásához.⁴⁸ Május 2-án a vihar elérte Mianmar déli partjait, s óriási rombolást és veszteséget hagyott maga után az Iravádi (Irrawaddy) folyó deltájánál. A széllekek a folyótorkolatoknál 3-4 méter magasságú hullámokat gerjesztettek, amelyek a folyásiránnyal ellentétes hőmpölygésük során akár 50 kilométeres távolságra is eljutottak, s közben további károkat okoztak.⁴⁹ A ciklon fősodrába főként a déli és a délkeleti megyék kerültek, de az Iravádi medrénél élők sem úszták meg a tombolását (1. térkép).

Az eseményről készült statisztikák meglehetősen bizonytalanok: a Vöröskeleszt,⁵¹ az ENSZ, a Sigma⁵² és az EM-DAT⁵³ számai jelentősen eltérnek egymástól. Mivel Mianmar teljességgel elzárkózott a nemzetközi adatszolgáltatástól,⁵⁴ csupán becslésekre hagyatkozhatunk a vihar által okozott károk tekintetében. A nemzetközi katasztrófatudományi írásokban általában a Nemzetközi Katasztrófa-adatbázisban szereplő számokat veszik alapul, ezért a jelen kutatás is azokra épít. A csapást követő napokban 84.530 halálesetről kaptak hírt a nemzetközi szervezetek, további 54.836 személyt nyilvánítottak eltűntnek – majd később szintén halottnak. Az Iravádi és a Rangun (Yangon) folyó mellett élő lakosságot – a becslések szerint mintegy 2,4 millió embert – sorolták az érintettek közé. A ciklon által okozott gazdasági kár pedig elérte a 4 milliárd dollárt.

1. térkép⁵⁰
A Nargis-ciklon útvonalának térképe

Az anyagi veszteségeket tovább súlyosbította az a tény, hogy Mianmar gazdasága végre éppen növekedő pályára állt. A vihar következtében keletkezett veszteség azonban a GDP 3 százalékát tette ki, s így megtörte az addigi ígéretes tendenciát. A természeti csapás így meglehetősen hosszú távra befolyásolta negatívan az ország gazdasági helyzetét.⁵⁵ Mivel akkoriban pattant ki a globális pénzügyi válság is, a két krízisnek a térségre gyakorolt hatását lehetetlen elkülöníteni. Az azonban biztos, hogy a többi ASEAN-tagállam gazdasági mutatóiban sokkal kisebb eltérések voltak tapasztalhatók – még a globális átlaghoz képest is.⁵⁶

A 2008-as Nargis-ciklon a modern Mianmar legsúlyosabb katasztrófáját okozta, de egyébként is egész Délkelet-Ázsia második legtöbb áldozatot követelő természeti csapásaként vonult be a történelembe. Ám ez azért is iszonyatos és abszurd, mert majdnem 140.000 életet követelt, több tucat várost és háztartást tett lakhatatlanná, az okozott gazdasági kár majdhogynem felbecsülhetetlen mértékű volt – pedig az országon kívül egyetlen más regionális államot sem érintett.

Katasztrófakezelés

A ciklon tehát az Egyenlítőtől délről indult, majd észak felé haladva formálódott trópusi viharra. A jelenséget két intézmény is előre jelezte. Először, 2008. április 26-án, az újdelhi kormány alá tartozó Indiai Meteorológiai Osztály tudatta, hogy az Indiai-óceán keleti részén súlyos zavart észleltek. A hawaii székhelyű Összevont Tájfun-előrejelző Központ (*Joint Typhoon Warning Center*) pedig trópusi viharoként azonosította a jelenséget.⁵⁷ Mindezek ellenére a mianmari kormány – a korábban említett belpolitikai és közigazgatási problémák miatt – nem tette meg a szükséges intézkedéseket, így a vihar május 3-án egy védtelen országra csapott le.

A katasztrófa tehát józan ésszel elképzelhetetlen veszteséget okozott. Az áldozatok jelentős többségét az Iravádi-delta nyugati és középső részén, főként a vidéki, a városnál rosszabb infrastruktúrával rendelkező falvakban érte a természet halálos tombolása.⁵⁸ A gazdasági károk Brendan M. Howe és Geehyun Bang szerint⁵⁹ leginkább a halásztelepeken és rizsföldeken, azokon keresztül pedig az élelmiszerexportban, másrészt az ipari sótermelésben, harmadrészt a mangrovetájakból kinyert kokszy gyártásában, valamint az e fák feldolgozásában éreztették a hatásukat.

A katasztrófa menedzselését tovább nehezítette az a tény, hogy a védekezésért felelős Közjóléti, Segélyezési és Áttelepítési Minisztérium Mentési Osztályának és a Lakosság-áttelepítési Osztályának a vezetője nem sokkal korábban mondott le, így a feladataik átkerültek a Szociális Jóléti Osztályhoz, amelynek az osztályvezetője viszont éppen a katasztrófa előtt vonult nyugdíjba. Így az osztályvezetőhelyettest nevezték ki a katasztrófaelhárításért felelős politikai döntéshozónak.⁶⁰

A kaotikus helyzet ellenére a katonai kormányzat alapvetően elzárkózott a külföldi segítségtől. Eleinte a tárgyi jellegű felajánlásokat – például gyógyszert, élelmiszert stb. – elfogadta, viszont a mentőalakulatokat határozottan visszautasította – és ez nemcsak a katonai, de a civil alkalmazottakra is érvényes volt. A rezsim ugyanis általában véve félt a külföldiektől, mert szerintük azok fenyegetést jelentettek a politikai vezetésre, továbbá azt feltételezték, hogy a kiadott információkkal rossz fényben tüntették volna fel Mianmart.⁶¹ Ezért szándékosan lassították vagy nyíltan megtagadták a vízumigények elbírálását. A körülmények romlása miatt azonban hamarosan ázsiai – elsődlegesen ASEAN-beli – állampolgárokat beeresztettek az országba, míg az európaiak vagy az ENSZ munkatársai kérvényét továbbra is elutasították.⁶² A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a kormány a segélyek elosztásában és a lakosság védelmében is önkényesen szelektált – vagyoni, etnikai és vallási alapon.⁶³ Így a szegényebb, valamint a nem burmai etnikumhoz tartozó és a muszlim állampolgárok gyakorlatilag csak magukra számíthattak a mentésben és a károk helyreállításában. Láthatjuk tehát, hogy a lakosság mentésénél előbbre való volt az állam érdekeinek, politikai biztonságának és hatalmának a védelme.

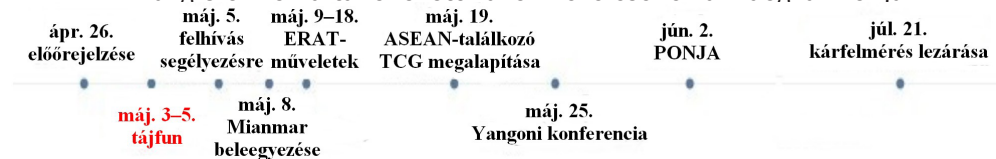
Május 5-én aztán az ASEAN főtitkára, Szurin Picuvan (Surin Pitsuwan) fel szólította a tagállamokat az akkor még mindig nem hatályos AADMER előírásai szerinti együttes fellépésre. Három nappal később, május 8-án a mianmari kormány beegyezett az együttműködésbe és a kormányzati tisztviselőkből, katasztrófavédelmi szakértőkből és egyéb nemzetközi szervezetek munkatársaiból álló ERAT-csapatok⁶⁴ mozgósításába. Az első ilyen műveletet május 9. és 18. között hajtották végre, amely mérföldkőnek számít a délkelet-ázsiai katasztrófavédelmi együttműködésben. A mentőcsapat feladata elsősorban a monitoring és a felderítés lett. A bevetés tíz napja alatt az érintett területeket felületesen feltérképezték, felmérték a károkat, és megbecsülték a helyreállítási igényeket, illetve eljuttatták az információkat az ASEAN-hoz. Ők tanácsolták a szervezetnek, hogy hozzanak létre egy hosszabb távon működő akciócsoportot, mivel a helyreállítás és a lakosság rehabilitációja előreláthatólag rendkívül hosszú időt vett volna igénybe.⁶⁵

A mentőcsapat jelentése alapján és javaslatára az ASEAN vezetősége május 19-re összehívott egy rendkívüli miniszteri találkozót, amelyen felállítottak egy, a szervezet által vezetett koordinációs mechanizmust, amely a segélyek elosztását és menedzselését tűzte ki célul.⁶⁶ Nemzetközi nyomásra Mianmar beegyezett a Háromoldalú Törzs (*Tripartite Core Group*, TCG) létrehozásába, amely Mianmart, az ASEAN-t és az ENSZ-et foglalta magában. A TCG feladata lett a segélyezési mechanizmus létrehozása és felügyelete.⁶⁷

A május 25-én, az ASEAN és az ENSZ szervezésében, 51 ország képviselője részvételével Rangunban megtartott nemzetközi segélyezési konferencián megerősítették a TCG-nek mint a segélyezés fő koordináló szervének a szerepét. A törzs által június 2-án útjára indított „Nargis utáni összevont értékelés” (*Post-Nargis Joint Assessment*, PONJA) projekt tagjai az egész júniust a kárhelyszín feltérképezésével töltötték. 291 falu, 30 város és a helyi lakosság helyzetét felmérték, és az eredményeikről folyamatosan informálták a TCG-t. 2008. július 21-én a PONJA jelentését elfogadta az ASEAN, így a kárfelmérést lezártnak tekintették. A projekt lezárultával a TCG egyfajta regionális katasztrófavédelmi platformként működött tovább, mivel az ASEAN 2010 júliusáig meghosszabbította a mandátumát.

1. ábra

A Nargis-ciklon által okozott károk kezelésének az időgrafikonja

A csapást követő egy héten belül 24 állam ajánlott fel gyorssegélyt, mintegy 30 millió dollár értékben. A május 25-i segélyezési konferencia után pedig további jelentős felajánlások érkeztek a világról minden részéről. Az összértékük elérte

a 350 millió dollárt, amelynek kb. 73 százaléka a magánszektorból érkezett. Az ASEAN-on kívüli államok közül a legnagyobb adományozó az Egyesült Királyság (54 millió USD), az Amerikai Egyesült Államok (45 millió USD) és Ausztrália (28 millió USD) volt.⁶⁸ Az ASEAN-tagországok hozzájárulásait az 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat⁶⁹
Az ASEAN-tagállamoknak a Nargis-ciklon utáni felajánlásai

Ország	Pénzbeli felajánlás (USD)	Egyéb felajánlás
Brunei	1,3 millió	ívóvíz, élelmiszer, sátor, gyógyszer
Fülöp-szigetek	350.000	orvosi mentőcsapat, ERAT-költségek
Indonézia	1.800.000	ruházat, élelmiszer, gyógyszer
Kambodzsa	310.000	n. a.
Laosz	120.000	orvosi mentőcsapat
Malajzia	1.1600.000	ruházat, élelmiszer, gyógyszer, víztisztító tableta
Szingapúr	3.500.000	pszichológiai segítség, mezőgazdasági eszközök
Thaiföld	29.700.000	két orvosi csapat, reptéri koordináció
Vietnám	300.000	orvosi mentőcsapat

A 2. táblázatból jól látható, hogy az ASEAN-tagországok mindegyike hozzájárult a védekezéshez valamilyen szinten. Az is kiderül, hogy a pénzbeli támogatás során Thaiföld meglehetősen bőkezű volt: összesen 29,7 millió dollárnyi segítséget ajánlott fel. Rajta kívül főként a gazdaságilag fejlettebb államok – Brunei, Indonézia, Malajzia és Szingapúr – járultak hozzá nagyobb összeggel a megküzdés költségeihez. Mindazonáltal még a kevésbé gazdagok is igyekeztek a lehetőségeikhez mérten segíteni. A felajánlások közül ki kell még emelni a személyek, illetve közösségek által tetteket: a Fülöp-szigetek, Laosz, Thaiföld és Vietnám orvosi mentőcsapatait, valamint Szingapúr pszichológusait Mianmar készséggel beengedte az országba. A thaiföldiek a humanitárius műveletekhez is rendkívüli mértékben járultak hozzá: két egészségügyi csapatuk érkezett a tragédia sújtotta területre, valamint ők látták el a külföldi segélyek reptéri fogadását és további koordinációját is.

Katasztrófadiplomáciai elemzés

A Nargis-ciklon hatásai kezelésének a tárgyalása során azonnal feltűnik, hogy a 2008-as vihar alatt és után nagy hangsúlyt kapott a regionális és a nemzetközi együttműködés is. Bár Mianmar teljes mértékben elzárkózott a globális segítségnyújtástól, az ASEAN diplomáciai lépései nagyban elősegítették a kooperációt.⁷⁰ A trópusi katasztrófa egy kissé hűvös diplomáciai környezetben érte el a délkelet-ázsiai államokat. Mianmar csatlakozása után az ASEAN igyekezett integrálni a meglehetősen fejletlen országot, hogy az is a tömörülés aktív tagjává váljon. Azonban a folyamatos belpolitikai problémák, illetve a 2007-es zavargások megsztották a tagállamokat Mianmart illetően.

A katasztrófadiplomáciai elemzés során a nonlinearitás tulajdonságánál rendkívül fontos kiemelni az akkori főtitkár, Szurin Picuvan szerepét. Ő kezdeményezte elsőként az ASEAN összefogását, az akkor még nem hatályos AADMER keretrendszerre hivatkozva, így tulajdonképpen egy személy döntései indították közvetlenül útjára a regionális együttműködést. Az esemény utánkövetésénél bebizonyosodott, hogy Picuvan – meglehetősen túllépve a hatáskörét – szabályosan rákényszerítette az akarátát a szövetségre. 2012-ben, a regnálása végén már meglehetősen népszerűtlen volt a tagállamok körében, mivel „még mindig úgy viselkedett, mintha külügyminiszter lenne”.⁷¹ A ciklon idején a kapcsolatai révén felajánlotta Thaiföld koordinációját a segélyek menedzselését és logisztikáját illetően. A mögöttes szándéka feltehetőleg Mianmar integrációja volt,⁷² valamint a katasztrófa körülményeinek a diplomáciában való tudatos kihasználása. Mindenesetre a kezdeti hideg környezet valóban Picuvan döntései, valamint a thaiföldi koordináció nyomán indult enyhülésnek. Ezáltal rendkívüli módon meghatározta a segélyezési folyamatot, amikor anyaországát tette meg a Nargis-ciklon kezelésének egyik központjává. Így a nonlinearitás mértéke jelentős volt.

A különbözőség tulajdonsága kevésbé értelmezhető a 2008-as vihar kapcsán, ugyanis az ASEAN-tagállamok közül egyedül Mianmart érintette a katasztrófa. A vizsgálendő különböző hozzáállások és reakciók viszont kizárólag a segélyező országok tekintetében figyelhetők meg, ugyanis mind a kilenc tagállam – a lehetőségeihez mérten – eltérő nagyságú segítséget ajánlott fel Nepjida számára. A fejlettebb gazdaságok (pl. Szingapúr vagy Indonézia) jelentős anyagi és személyi, míg a fejlődők (pl. Kambodzsa) visszafogottabban, főleg anyagi értelemben járultak hozzá a védekezéshez. Mivel azonban kivétel nélkül mindegyik részt vett az együttműködésben, így a különbözőség korlátozott mértékű volt.

A harmadik tulajdonság, vagyis a *flow* a katasztrófa előtt és közvetlenül a csapást követően egyáltalán nem volt megfigyelhető. A megelőzés érdekében nem lehetett semmiféle információáramlást tapasztalni, a jelenségre kizárólag külső – indiai és hawaii – ügynökségek figyelmeztettek. A tragikus esemény után Mianmar elzárkózott a nemzetközi környezettől, így sem információmegosztásról, sem a segélyezés áramlásáról nem lehet beszélni. Ezt igazolja, hogy a mianmari

kormányzat rendre lassította vagy megtagadta a vízumok kiadását, illetve folyamatosan feltartóztatta a nem ázsiai humanitárius szervezeteknek és ilyen feladatot végző egyéneknek az országon belüli munkáját. Ellenben miután május 8-án beleegyezett a délkelet-ázsiai országokkal való együttműködésbe, mind a személyek, mind a segélyek tekintetében fokozatosan megindult az (információ) áramlás. Bár akkor is inkább az ázsiai, elsősorban az ASEAN-beli állampolgárokat fogadta szívesebben. Az ERAT-csapatok, a Háromoldalú Törzs és a PONJA információszerzésének, -feldolgozásának és -megosztásának köszönhetően azonban az információáramlás, bár korlátozott mértékben, de megvalósult.

A tapasztalatfelhalmozás rendkívül jelentős szerepet játszott a Nargis-ciklon kezelésében. Bár a regionális katasztrófavédelmi keretrendszer, az AADMER még nem lépett hatályba, az ASEAN mégis érvényesítette annak az előírásait. A délkelet-ázsiai szervezet megteremtette az együttműködés regionális platformját, illetve koordinálta a nemzetközi segélyezést – mégpedig Mianmar érdekének és szándékának is a figyelembevételével. Így bár jogszabályi szinten még nem volt rá a tagállamoknak kötelezettsége, azok mégis meghatározták és betartották az együttműködés kereteit.

Az első mechanizmus, vagyis a társítás megvalósulása különböző mértékben, de korlátozottnak mondható. Egyrészt az ASEAN bangkoki központja koordinálta a nemzetközi segélyezést, illetve a támogatásokat továbbította Mianmar felé, így egyértelműen Thaiföld számított a katasztrófavédelmi elemek összekötőjének. Másrészt, ennek ellenére, mivel Mianmar elzárkózott a nem délkelet-ázsiai külföldi személyi segítségtől, a tényleges kárhelyszíneken csupán kismértékű társítás történt. Kizárólag az ASEAN, a TCG és a PONJA csapatai juthattak be az állam területére. Így a társítás mechanizmusa egyfelől, Thaiföld koordináló szerepének köszönhetően, magas fokú volt, másfelől viszont, a mianmari elzárkózás miatt, rendkívül visszafogott.

A belső modell mechanizmusa viszont jelentős szerepet töltött be: az ASEAN-tagállamok egységesen léptek fel a védekezés során. Az akkori főtitkár felhívása után Délkelet-Ázsia vált a Nargis-ciklon kezelésének a központjává, így az egyes országok, bár különböző mértékben, de közösen vettek részt a katasztrófa elhárításában és a károk felszámolásában.

Az utolsóként említett mechanizmus, az építőelemek szintén fontos részét képezték az eseménynek: a trópusi vihar előrejelzésének, elhárításának és az okozott károk felszámolásának. Ilyen építőelemnek tekinthető az Indiai Meteorológiai Osztály és a hawaii Összevont Tájfun-előrejelző Központ. A helyreállítás fázisában pedig összekötő szerepet játszottak az ASEAN által szervezett nemzetközi konferenciák, az ERAT-csapat, amely akkor teljesítette az első bevetését, valamint a TCG és a PONJA-program is. Ezért a katasztrófadiplomáciában oly fontos építőelemek szerepe Mianmar esetében is jelentősnek mondható.

A 3. táblázat a Nargis-ciklon kapcsán megfigyelhetővé vált katasztrófadiplomáciai tevékenység változóit mutatja be. Jól látható, hogy két tulajdonság és két mechanizmus is jelentős mértékben érvényesült a katasztrófa elhárításánál, a többi attribútum pedig korlátozott mértékben volt tapasztalható.

3. táblázat
A 2008-as Nargis-ciklon katasztrófadiplomáciai attribútumai

Tulajdonság/mechanizmus	Mérték	Megnyilvánulás
nonlinearitás	jelentős	a thai nemzetiségű ASEAN-főtítkárra kezdeményezése nagyban meghatározta a regionális összefogást
különbözőség	korlátozott	a tagállamok, bár különböző mértékben, de mind tettek felajánlásokat
<i>flow</i>	korlátozott	először jelentős hiány, majd fokozatos információ-, személy-, és segélyáramlás
tapasztalatfelhalmozás	jelentős	az AADMER érvényesítése és az ASEAN közös platformja
társítás	korlátozott	Thaiföld mint társító
belső modell	jelentős	a tagállamok egységes fellépése
építőelemek	jelentős	konferenciák, ERAT, TCG, PONJA

Konklúzió

A Nargis-ciklon Délkelet-Ázsia modern kori történelmének az egyik legsúlyosabb természeti katasztrófája volt: bár egyedül Mianmart érintette, 140.000 halálos áldozattal járt, 4 milliárd dollárnyi gazdasági kárt okozott, és összesen 2,4 millió embert érintett. A természeti csapás idején az ország belpolitikai zavarokkal küzdött, és diplomáciai mélyponton volt, ami az ASEAN-államokat is messzemenőig megosztotta. Ebben a nehéz helyzetben Mianmarnak a csapást követő döntéseit először a nemzetközi közösségtől való teljes elzárkózás jellemezte, amely tovább rontotta a szerencsétlenség következtében amúgy is zavaros helyzetet. A katasztrófadiplomáciai erőfeszítések kulcsfigurája az akkori főtítkárra, Szurin Picuvan lett, aki elindította az egységes regionális fellépést, illetve a hazáját, Thaiföldet tette meg a nemzetközi segélyek koordinációs központjának. A csapást követő napokban a nemzetközi összefogás lassú folyamatként indult meg, és kizárólag Nepjida preferenciáival összhangban valósult meg. A partnerség így annak ellenére, hogy kizárólag a helyreállítás fázisára koncentrált, katasztrófadiplomáciai értelemben mindenképpen sikeresnek mondható.

A délkelet-ázsiai politikai és biztonsági folyamatokban rendszeresen feltűnik a regionális egység eszméje, az „egység a sokféleségben” (*unity in diversity*). Ez a norma a regionális katasztrófavédelmi struktúrában és az együttműködést megalapozó jogszabályi környezetben is tetten érhető:⁷³ a szövetség katasztrófavédelmi stratégiája az „Egy ASEAN, egy válasz” (*One ASEAN One Response*, OAOR) nevet kapta.⁷⁴ A Nargis-ciklon okozta károk enyhítésének esetében jól látható, hogy a tagállamok, illetve maga Szurin Picuvan is az egység megteremtésére törekedett, még ha a mianmari rezsim magatartása miatt a védekezés hatékonysága jelentősen csorbult is. A tárgyalások, a sajátos délkelet-ázsiai problémakezelési módok fokozatosan továbblendítettek az ország kapcsán megosztott ASEAN-egység problémáin, és annak érdekeivel összhangban valósulhatott meg a szövetség katasztrófavédelmi eszméje, az „egy ASEAN, egy válasz”.

Így a katasztrófa, valamint annak a kezelése rendkívül meghatározó volt a térségi dinamikában. Megtörte a kialakult hűvös diplomáciai légkört, és fontos szerepet játszott Mianmar integrációjában. Sőt, ez volt az első olyan esemény, amelyben a nemzetközi katasztrófavédelem kifejezetten regionális jelleget öltött: Nnpjida könnyebben nyitott az ASEAN, mint az egész nemzetközi közösség felé.

Mindezek ellenére a vihar referenciája ritkán bukkan fel az ASEAN-dokumentumokban: sem a *blueprintek*,⁷⁵ sem más stratégiák nem tesznek említést a csapásról. Egyedül az AADMER-program⁷⁶ és a katasztrófavédelmi stratégia⁷⁷ emeli ki a ciklonnal kapcsolatos együttműködést, de csupán a regionális veszélyeztetettség tényének az alátámasztására, nem pedig az összefogás sikereinek az igazolására. Az esemény utókövetése tehát nem igazán valósult meg, és azt a regionális narratíva sem tekinti tényezőnek a mai Délkelet-Ázsia katasztrófadiplomáciai folyamataiban.

Jegyzetek

- 1 A jelen cikk részét képező esettanulmány más formában már megjelent a szerző doktori disszertációjában: Papp Bendegúz: *A természeti katasztrófák elleni védekezésben alkalmazott délkelet-ázsiai együttműködési modellek vizsgálata, adaptációs lehetőségek Magyarország és Közép-Európa számára* (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Doktori Iskola, 2022).
- 2 Jorde, Alanna, szerk.: „Compassion in Action”. *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 7., <https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/2012/publications/Compassion%20in%20Action.%20The%20Story%20of%20the%20ASEAN-Led%20Coordination%20in%20Myanmar.pdf>, 7. o.
- 3 Bergin, Mark: „Leave No Fingerprints”. *World*, a letöltés ideje: 2023. március 7., <https://wng.org/articles/leave-no-fingerprints-1617335745>.
- 4 Jorde, Alanna, szerk.: „A Humanitarian Call”, *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 8., <https://www.asean.org/storage/images/2012/publications/A%20Humanitarian%20Call%20The%20ASEAN%20Response%20to%20Cyclone%20Nargis.pdf>; Tripartite Core Group: „Post-Nargis Recovery and Preparedness Plan”. *MIMU*, a letöltés ideje: 2023. március 8., https://themimu.info/sites/themimu.info/files/documents/Ref_Doc_Post-Nargis_Recovery_and_Preparedness_Plan.pdf.

- 5 Például: Creac’h, Yves-Kim és Fan, Lilianne: „ASEAN’s Role in the Cyclone Nargis Response: Implications, Lessons and Opportunities”, *Reliefweb*, a letöltés ideje: 2023. március 8., <https://reliefweb.int/report/myanmar/myanmar-aseans-role-cyclone-nargis-response-implications-lessons-and-opportunities>; „Myanmar: Cyclone Nargis 2008 Facts and Figures”, *Reliefweb*, a letöltés ideje: 2023. március 8., https://reliefweb.int/report/myanmar/myanmar-cyclone-nargis-2008-facts-and-figures?gclid=EA1aIQobChMI1b2p4pHM_QIV0_d3Ch2D4QuVEAAAYASAAEgKzIPD_BwE.
- 6 Gribble, Karleen D.: „Media Messages and the Needs of Infants and Young Children After Cyclone Nargis and the WenChuan Earthquake”, *Disasters*, 37, no. 1 (2013): 80–100.; Howe, Brendan és Bang, Geehyun: „Nargis and Haiyan: The Politics of Natural Disaster Management in Myanmar and the Philippines”, *Asian Studies Review*, 41, no. 1 (2017): 58–78.; Li, Wei-Wei, Wang, Chunzai, Wang, Dongxiao, Yang, Lei és Deng, Yi: „Modulation of Low-Latitude West Wind on Abnormal Track and Intensity of Tropical Cyclone Nargis (2008) in the Bay of Bengal”, *Advances in Atmospheric Sciences*, 29, no. 2 (2012): 407–421.; Pattanayak, Sujata, Mohanty, U. C. és Osuri, Krishna K.: „Impact of Parameterization of Physical Processes on Simulation of Track and Intensity of Tropical Cyclone Nargis (2008) with WRF-NMM Model”, *The Scientific World Journal*, (2012): 1–18; Seekins, Donald M.: „The Social, Political and Humanitarian Impact of Burma’s Cyclone Nargis”, *Asian-Pacific Journal – Japan Focus*, 6, no. 5 (2008): 1–13.; Seekins, Donald M.: „State, Society and Natural Disaster: Cyclone Nargis in Myanmar (Burma)”, *Asian Journal of Social Science*, 37, no. 5 (2009): 717–737.; Tasnim, Khandker Masuma, Shibayama, Tomoya, Esteban, Miguel, Takagi, Hiroshi, Ohira, Koichiro és Nakamura, Ryota: „Field Observation and Numerical Simulation of Past and Future Storm Surges in the Bay of Bengal: Case Study of Cyclone Nargis”, *Natural Hazards*, 75, no. 2 (2015): 1619–1647.; Warr, Peter és Aung, Lwin Lwin: „Poverty And Inequality Impact of a Natural Disaster: Myanmar’s 2008 Cyclone Nargis”, *World Development*, 122 (2019): 446–461.
- 7 Loevy, Karin: „The Legal Politics of Jurisdiction: Understanding ASEAN’s Role in Myanmar’s Disaster, Cyclone Nargis (2008)”, *Asian Journal of International Law*, 5, no. 1 (2015): 55–93.; Özerdem, Alpaslan: „The »Responsibility to Protect« in Natural Disasters: Another Excuse for Interventionism? Nargis Cyclone, Myanmar”, *Conflict, Security & Development*, 10, no. 5 (2010): 693–713.
- 8 Például: Háda Béla: „Két választás Mianmarban – a katonai diktatúra húsz esztendeje”, *Nemzet és Biztonság*, 3, no. 8 (2010): 26–37.; Háda Béla: „A rohingyák elleni fellépés háttere és összetevői Mianmarban”, *Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Elemzések*, no. 22 (2017), *REAL – az MTA Könyvtárának Repozitóriuma*, a letöltés ideje: 2023. március 8., <http://real.mtak.hu/90972/1/sykk-elemzesek-2017-22-a-rohingyak-elleni-fellepes-hattere-es-osszetevo-i-mianmarban-hada-b.original.pdf>; Koudela Pál: *Migráció és politika Kelet-Ázsiában* (CEPolti Kiadó, 2018).
- 9 Kelman, Ilan: *Disaster Diplomacy* (Abingdon: Routledge, 2012).
- 10 Comfort, Louise K.: „Disaster: Agent of Diplomacy or Change in International Affairs?”, *Cambridge Review of International Affairs*, 14, no. 1 (2000): 277–294.
- 11 Papp Bendegúz: „Katasztrófadiplomácia – Egy fiatal tudományág tudománymetriai elemzése”, *Külgügyi Szemle*, 19, no. 1 (2020): 34–50.; Papp Bendegúz és Pal, Indrajit: „In Pursuit of a Taxonomical Definition of Disaster Diplomacy – An Empirical Scientometric Analysis” in *Disaster Resilience and Sustainability*, szerk. Djalante, Riyanti, Pal, Indrajit és Shaw, Rajibm (Amszterdam: Elsevier, 2021).
- 12 Kelman: *Disaster Diplomacy*.
- 13 Callaway, David W., Yim, Eugene S., Stack, Colin és Burkle, Frederick M., Jr.: „Integrating the Disaster Cycle Model Into Traditional Disaster Diplomacy Concepts”, *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 6, no. 1 (2012): 53–59.; Kelman, Ilan, Davies, Megan, Mitchell,

- Tom, Orr, Iain és Conrich, Bob: „Island Disaster Para-Diplomacy in the Commonwealth”, *The Round Table*, 95, no. 386 (2006): 561–574.
- 14 Mavrogenis, Stavros és Kelman, Ilan: „Perceptions of Greece–Turkey Disaster Diplomacy: Europeanization and the Underdog Culture”, *Balkanistica*, 26 (2013): 73–104.; Orillos, Ma. Florina, Gaillard, Jean-Cristophe és Kelman, Ilan: „US–Philippines Military Relations After the Mt Pinatubo Eruption in 1991: A Disaster Diplomacy Perspective”, *European Journal of East Asian Studies*, 8, no. 2 (2009): 301–330.
- 15 Papp: „Katasztrófadiplomácia”.
- 16 A fejezet teljes egészében a szerző egy korábbi tanulmányán alapul. Papp Bendegúz: „Katasztrófadiplomáciai esettanulmány: Egy lehetséges módszertani keretrendszer”, *Hadtudomány*, 32, no. 1 (2022): 159–162.
- 17 Dahlberg, Rasmus, Rubin, Olivier és Vendelø, Morten Thanning, szerk.: *Disaster Research: Multidisciplinary and International Perspectives* (Abingdon: Routledge, 2016); Kelman, Ilan: „Disaster Diplomacy: Can Tragedy Help Build Bridges Among Countries?”, *UCAR Quarterly*, 3 (2007): 6.; Mustafa, Daanish: „Natural Disasters and Development in a Globalizing World (Review)”, *Southeastern Geographer*, 44, no. 1 (2004): 126–129.; Nelson, Travis: „When Disaster Strikes: On the Relationship Between Natural Disaster and Interstate Conflict”, *Global Change, Peace & Security*, 22, no. 2 (2010): 155–174.; Pelling, Mark, szerk.: *Natural Disasters and Development in a Globalizing World* (Abingdon: Routledge, 2003); Pelling, Mark és Dill, Kathleen: „Disaster Politics: Tipping Points for Change in the Adaptation of Sociopolitical Regimes”, *Progress in Human Geography*, 34, no. 1 (2010): 21–37.
- 18 Gaillard, Jean-Christophe, Clavé, Elsa és Kelman, Ilan: „Wave of Peace? Tsunami Disaster Diplomacy in Aceh, Indonesia”, *Geoforum*, 39, no. 1 (2008): 511–526.; Kelman, Ilan: „Hurricane Katrina Disaster Diplomacy”, *Disasters*, 31, no. 3 (2007): 288–309.
- 19 Glantz, Michael H., szerk.: *The Politics of Natural Disaster: The Case of the Sahel Drought* (New York, NY: Praeger, 1976); Mavrogenis és Kelman, „Perceptions of Greece–Turkey Disaster Diplomacy”; Petz, Daniel: *Strengthening Regional and National Capacity for Disaster Risk Management: The Case of ASEAN (Project on Internal Displacement)* (Washington DC: Brookings LSE, 2014).
- 20 Field, Jessica és Kelman, Ilan: „The Impact on Disaster Governance of the Intersection of Environmental Hazards, Border Conflict and Disaster Responses in Ladakh, India”, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 31 (2018): 650–658.; Whittaker, Charlie, Frühauf, Anna, Burthem, Samuel John, Parry, Rebecca Shoshanah, Kotikalapudi, Meghana, Liang, Yihui, Barker, Mary Moffett, Patel, Parth Rohit és Kelman, Ilan: „A Disaster Diplomacy Perspective of Acute Public Health Events”, *Disasters*, 42, no. 2 (2018): S173–S195.
- 21 Comfort: „Disaster”; Kelman: *Disaster Diplomacy*.
- 22 Holland, John H.: *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity* (Boston: Addison-Wesley, 1995).
- 23 Comfort: „Disaster”.
- 24 Kelman: *Disaster Diplomacy*.
- 25 Comfort: „Disaster”, 280.
- 26 Uo., 282.
- 27 Cyranoski, David: „Get off the Beach – Now!”, *Nature*, no. 7024 (2005): 354.
- 28 Comfort: „Disaster”, 282.
- 29 Kelman: *Disaster Diplomacy*, 78. o.
- 30 Comfort: „Disaster”, 282.
- 31 Kelman: *Disaster Diplomacy*, 79. o.
- 32 Comfort: „Disaster”, 281.
- 33 Uo., 282.
- 34 Kelman: *Disaster Diplomacy*, 79. o.

- 35 Comfort: „Disaster”, 283.
- 36 Kelman: *Disaster Diplomacy*, 79. o.
- 37 Comfort: „Disaster”, 283.
- 38 Mavrogenis és Kelman: „Perceptions of Greece–Turkey Disaster Diplomacy”.
- 39 Kelman: *Disaster Diplomacy*, 79–82. o.
- 40 Bennett, Andrew: „Case Study Methods: Design, Use, and Comparative Advantages” in *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*, szerk. Sprinz, Detlef F. és Wolinsky-Nahmias, Yael (Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2004), 19–55. o.
- 41 Anwary, Afroza: „Interethnic Conflict and Genocide in Myanmar”, *Homicide Studies*, 24, no. 1 (2020): 85–102.
- 42 Háda: „Két választás Mianmarban”.
- 43 Papp Bendegúz: „Egy ASEAN, egy válasz”: Normavizsgálat a délkelet-ázsiai katasztrófavédelmi együttműködésben”, *PEACH Műhelytanulmányok*, no. 29 (2022): 1–47.
- 44 Marchi, Ludovica: *ASEAN vis-à-vis Myanmar: What Influences at Play?* (London: The London School of Economics and Political Science, Centre for International Studies, 2014).
- 45 Howe és Bang: „Nargis and Haiyan”.
- 46 Uo.
- 47 Uo.
- 48 Li, Wang, Wang, Yang és Deng: „Modulation of Low-Latitude West Wind”.
- 49 Tasnim, Shibayama, Esteban, Takagi, Ohira és Nakamura: „Field Observation and Numerical Simulation”.
- 50 Forrás: Sémhur: „Carte du trajet du cyclone Nargis en Birmanie, mai 2008”, *Wikipedia*, a letöltés ideje: 2023. március 8., https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cyclone_Nargis_Track_map-fr.svg (a szerző fordítása).
- 51 „Myanmar: Cyclone Nargis 2008 Facts and Figures”.
- 52 „Sigma. Swiss Reinsurance Company”, *Swiss Re Institute*, a letöltés ideje: 2023. március 8., <http://institute.swissre.com/>.
- 53 Guha-Sapir, Debarati, Below, Regina és Hoyois, Philippe: *EM-DAT: The CRED/OFDA International Disaster Database*. (Brüsszel: Université Catholique de Louvain, é. n.).
- 54 Özerdem: „The »Responsibility to Protect«”.
- 55 Turnell, Sean, Bradford, Wylie és Vicary, Alison: „Burma’s Economy 2009: Disaster, Recovery ... and Reform?”, *Asian Politics & Policy*, 1, no. 4 (2009): 631–659.
- 56 Park, Donghyun, Ramayandi, Arief és Shin, Kwanho: „Why Did Asian Countries Fare Better During the Global Financial Crisis than During the Asian Financial Crisis?” in *Responding to Financial Crisis: Lessons from Asia then, the United States and Europe Now*, szerk. Posen, Adam S. és Rhee, Changyong (Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2013), 103–139. o.
- 57 Kikuchi, Kazuyoshi, Wang, Bin és Fudeyasu, Hironori: „Genesis of Tropical Cyclone Nargis Revealed by Multiple Satellite Observations”, *Geophysical Research Letters*, 36, no. 6 (2009): L06811.
- 58 Seekins: „State, Society and Natural Disaster”, 5.
- 59 Howe és Bang: „Nargis and Haiyan”.
- 60 Warr és Aung: „Poverty and Inequality Impact”.
- 61 Seekins: „State, Society and Natural Disaster”, 2.
- 62 Simm, Gabrielle: „Disaster Response in Southeast Asia: The ASEAN Agreement on Disaster Response and Emergency Management”, *Asian Journal of International Law*, 8, no. 1 (2018): 116–142.
- 63 McCarthy, Gerard: „Bounded Duty: Disasters, Moral Citizenship and Exclusion in Myanmar”. *South East Asia Research*, 28, no. 1 (2020): 13–34.; Paik, Wooyeal: „Domestic

- Politics, Regional Integration, and Human Rights: Interactions Among Myanmar, ASEAN, and EU”, *Asia Europe Journal*, 14, no. 4 (2016): 417–434.
- 64 Az ASEAN reagálási és értékelő csoportja (*Emergency Response and Assessment Team*). Az ASEAN katasztrófavédelmi központjának, az AHA Centre-nek egyfajta nemzetközi humanitárius végrehajtó állománya.
- 65 Jorde, „A Humanitarian Call”, 45–47. o.
- 66 Creac’h és Fan: „ASEAN’s Role”.
- 67 Tripartite Core Group: „Post-Nargis Recovery”.
- 68 Jorde, „A Humanitarian Call”, 24. o.
- 69 Forrás: a ciklonnal kapcsolatos ASEAN-jelentés Jorde, „A Humanitarian Call” adatai alapján.
- 70 Kapucu, Naim: „Collaborative Governance in International Disasters: Nargis Cyclone in Myanmar and Sichuan Earthquake in China Cases”, *International Journal of Emergency Management*, 8, no. 1 (2011): 20.
- 71 Loy, Irwin: „Departing ASEAN Chief’s Valedictory: Opening in Burma”, *Voice of America*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://www.voanews.com/a/outgoing-thai-asean-figurehead-surin-mixed-legacy/1568298.html>.
- 72 Marchi: *ASEAN vis-à-vis Myanmar*; McCarthy: „Bounded Duty”.
- 73 Papp: „Egy ASEAN, egy válasz”.
- 74 AHA Centre: „Operationalising One ASEAN One Response”, *Reliefweb*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/AHA-GDE-One-ASEAN-One-Response-FINAL-1810318-1.pdf>.
- 75 ASEAN. (2015). The ASEAN Secretariat: „ASEAN Economic Community Blueprint 2025”, *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://asean.org/book/asean-economic-community-blueprint-2025/>; The ASEAN Secretariat: „ASEAN Political-Security Community Blueprint, 2025”, *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://www.asean.org/wp-content/uploads/2012/05/ASEAN-APSC-Blueprint-2025.pdf>; The ASEAN Secretariat: „ASEAN Socio-Cultural Community Blueprint 2025”, *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://www.asean.org/wp-content/uploads/2012/05/8.-March-2016-ASCC-Blueprint-2025.pdf>.
- 76 The ASEAN Secretariat: „AADMER Work Programme 2021–2025”, *Association of Southeast Asian Nations*, a letöltés ideje: 2023. március 11., <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/08/AADMER-Work-Programme-2021-2025.pdf>, 142. o.
- 77 AHA Centre: „Operationalising One ASEAN One Response”.

A Pápua Új-Guinea és Magyarország közötti kapcsolatokról dióhéjban

On the Diplomatic Relations Between Hungary and Papua New Guinea in a Nutshell

Domaniczky Endre

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.4

Összefoglaló: 2022 januárjában volt a 45. évfordulója annak, hogy Magyarország felvette a diplomáciai kapcsolatokat a függetlenségét nem sokkal korábban elnyert¹ Pápua Új-Guineával.² Bár a két állam rendkívül messze fekszik egymástól, a Föld második legnagyobb szigetének a keleti felén létrejött ország lakosságához és kultúrájához hazánk akkor már néhány évtizede több szálon és szorosan kapcsolódott. 1975-ben, a pápua új-guineai függetlenség kikiáltását követően magyar szempontból a legfontosabb kérdés az volt, hogy a budapesti vezetés ki tudja-e – vagy egyáltalán ki akarja-e – használni a helyzeti előnyét, s ha igen, milyen területeken tud élő kapcsolatot kiépíteni az újdonsült országgal.

Kulcsszavak: Magyarország, magyar diaszpóra, Pápua Új-Guinea, Óceánia, kulturális örökség

Abstract: *The study presents the development of Hungarian–Papua New Guinean relations and their respective potentials. In the meantime, the study lists the Hungarian memorial sites on the island, explores the historical background of their creation, and outlines how the relations between the two countries can be made more dynamic by building on this rich cultural heritage.*

Keywords: *Hungary, Hungarian Diaspora, Papua New Guinea, South Pacific, cultural heritage, Oceania*

Pápua Új-Guinea

Államszervezet

Új-Guinea szigetét a 16. század első felében pillantották meg a portugálok,³ akik az európaiak közül először közelítették meg a partjait.⁴ A barátságtalan éghajlat és az európai értelemben vett civilizáció teljes hiánya miatt a szigettel kapcsolatos érdekszférák elhatárolására csak viszonylag későn, a 19. század első felében tettek

kísérletet az Indonéziában terjeszkedő hollandok és az Óceánia több pontján is érdekelt britek. A sziget nyugati fele így került brit érdekszférába, de a konkrét kolonizáció csak az 1880-as években történt meg, amikor – miután a sziget északnyugati partjain Németország megszervezte a saját gyarmatát (Német Új-Guinea) – a britek Brit Új-Guinea név alatt a délnyugati rész megszállása mellett döntöttek.⁵ A terület így 1902-ben a frissen létrejött Ausztráliai Államközösség igazgatása alá került, s azt 1905-ben Pápua Tartománynak nevezték el.

A sziget iránt kezdetben érdektelen britek 1903-ban – elsősorban Ausztrália biztonsága érdekében – megkísérelték az egész sziget megszerzését, de a hollandok elzárkóztak a keleti részre vonatkozó vételi ajánlat elfogadásától. Ez a döntés hosszú távon is a sziget kettéosztásához vezetett, ugyanis míg az első világháborút követően az egykori óceániai német gyarmatok (Német Új-Guinea és Észak-Salamon-szigetek) ausztrál igazgatás – konkrétan népszövetségi mandátum – alá kerültek, addig a keleti részen a hollandok helyére a második világháború után végül az indonéz állam lépett. A nyugati rész két, ausztrál kézben lévő területének (Pápua és Új-Guinea Tartomány) igazgatását 1949-ben egyesítették, 1971-ben pedig az elnevezésüket is egyszerűsítették (Pápua és Új-Guinea, a továbbiakban: PÜG). A terület belső adminisztrációját több lépcsőben modernizálták, létrejöttek az öngazgatás alapvető szervei (törvényhozás, önkormányzati rendszer, bírósági struktúra), az 1960-as évek közepe táján pedig megkezdődtek a függetlenné válás előkészületei.⁶

A terület 1973-ban teljes belső önkormányzatot kapott, s 1975 szeptemberében független országgá vált, amely azonban a (Brit) Nemzetközösség tagja maradt, az államfője pedig jelenleg is a brit uralkodó, akit a fővárosban székelő főkormányzó képvisel.⁷ Az egykamarás parlament – amely 1964 óta létezik, és az 1951-ben alapított Törvényhozói Tanácsból jött létre – száztizenegy tagját öt évre választják.⁸

A végrehajtó hatalom csúcsán a kabinetrendszerben működő kormány áll, amelynek élére miniszterelnökként a választásokat megnyerő párt vezetője kerül.⁹ Az önkormányzati rendszer három szintű: a huszonkét tartomány (*province*) kerületekre (*district*), azok pedig körzetekre (*ward*) oszlanak, de politikai, igazgatási és jogszolgáltatási szempontból jelentős szerepük van a régióknak is.¹⁰ A hatalmi ágakra vonatkozó alapvető szabályokat az 1975-ben elfogadott – és azóta több mint negyven alkalommal módosított – írott alkotmány tartalmazza.

A pápua új-guineai bírósági rendszer – a törvényhozáshoz hasonlóan – erősen épít a brit hagyományokra, de az ítélezés során fontos hatással bír a törzsi jog is. A rendszer csúcsán két szerv áll: a Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court*), illetve a Nemzeti Bíróság (*National Court*); az utóbbi tulajdonképpen az előbbi elsőfokú fórumaként fungál. A háromszintű bírósági rendszer legalsóbb szintje a falubíróság,¹¹ amely a nehezen megközelíthető területeken ítélezik, elsősorban polgári, de bizonyos esetekben büntetőügyekben is.¹²

Társadalom

Pápua és Új-Guinea első lakói mintegy 50-60 ezer évvel ezelőtt érkeztek Ázsia felől, amikor a tenger szintje alacsonyabb volt, és nagyjából 8-10 ezer éve kezdtek áttérni a földművelésre. Két-három ezer évvel ezelőtt még egy nagyobb beköltözés történt, s az akkor partra szállt, ausztronéz nyelveket beszélő népek a tengerpart közelében telepedtek le. Mivel a nagy területű, összefüggő kultúrák kialakulását a földrajzi tagoltság jelentősen megnehezítette, az akár egyetlen völgyre vagy domboldalra korlátozott közösségekben hosszú idő alatt teljesen egyedi szokások, önálló nyelv(ek), illetve vallás és mondavilág fejlődött ki. Ennek a következménye, hogy Új-Guineában még ma is nagyjából ezerháromszáz nyelvet beszélnek, amelyek közül mintegy nyolc-kilencszázat a sziget keleti részén.

Az európai értelemben vett civilizáció a 20. században feltartóztathatatlanul, ám csak lassanként tört utat magának, a városi lakosság aránya azonban még ma sem éri el a 15 százalékot.¹³ Kezdetben a modern eszközök terjedtek el, majd a – részben az európaiak által az első világháború előtt létrehozott telepeken – kiépült településhálózat tömegek számára tette elérhetővé – az európai szemmel nézve még mindig alacsony színvonalú – szociális és egészségügyi ellátást. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a születéskor várható élettartam az 1950-es 38 évről mára 65 évre emelkedett. A termékenységi ráta az egyik legmagasabb a régióban, de még mindig jelentős mértékű¹⁴ a csecsemőhalandóság is. Bár a legnagyobb életkori csoport a középkorúaké,¹⁵ a társadalom többsége fiatalokból áll: az össznépesség 60 százalékát a 25 év alattiak teszik ki.¹⁶ A népességnövekedés éves üteme jelenleg 2 százalék körül van; az előrejelzések alapján a jelenleg közel tízmillió¹⁷ lakosság lélekszáma 2050 körül eléri a 14 milliót. A népsűrűség 20 fő/km²,¹⁸ de a domborzati viszonyok miatt roppant egyenetlenül oszlik meg. A városok közül kiemelkedik a főváros, Port Moresby a maga 400 ezer fő körüli populációjával, amelyet a négy legnagyobb, Lae (100 ezer), Arawa (35 ezer), Mount Hagen (27 ezer) és Madang (27 ezer) követ.

Gazdaság

Annak ellenére, hogy Pápua Új-Guinea gazdasági potenciálja az óceániai szigetek közül a legnagyobb, az ország gazdasága fejletlen, a lakosság nagy része (80%) a mezőgazdaságból él, és a létminimum környékén tengődik. A legfontosabb ágazat a mezőgazdaság, az erdészet, a halászat és a bányászat. Ez utóbbi egyrészt az ásványkincsek – különösen az arany és a réz, valamint az ezüst, nikkel és kobalt –, másrészt az energiahordozók (kőolaj- és földgáz) kitermelését takarja. A bányakincsek kitermelése és exportja az 1970-es évektől vált jelentőssé, és annak eredményességét nagymértékben érintik Bougainville autonóm régió évtizedek óta tartó függetlenségi törekvései, ugyanis a világ egyik legnagyobb rézlelőhelye (Panguna) Bougainville szigetén található. További jelentős bányák

fekszenek a Felföldön, a Fly-folyó vidékén, illetve Lae környékén.¹⁹ A kóolaj- és földgázkitermelés központja a Nyugati Tartományban (*Western Province*) található, a nyersanyag csővezetéken jut el onnét a fővárosba. Mezőgazdasági terményekből az ország nagyrészt önellátó, és bizonyosakból (jamgyökér, kókusz, banán, pálmaolaj, kávé) jelentős mennyiséget termel exportra.

Pápua Új-Guinea legfontosabb exportpartnere Ausztrália, Japán, Tajvan, a fő kiviteli cikkek a bányakincsek, a mezőgazdasági termények és a faáru. A legfontosabb importőr Ausztrália, Kína, Szingapúr, Malajzia és az Amerikai Egyesült Államok, a legjelentősebb behozott áruk pedig gépek, mezőgazdasági termények és feldolgozott bányakincsek.

A gazdaság működtetésében elsődleges szerepet a donorállamok játszanak, amelyek közül a legnagyobb támogató Ausztrália, az Európai Unió, Kína és Tajvan, valamint a különböző nemzetközi szervezetek (Világbank, ENSZ, Nemzetközi Valutaalap, Ázsiai Fejlesztési Bank). Kiemelt fejlesztési területek: oktatás, egészségügy, mezőgazdaság, kormányzat.

Az ország pénzügyi rendszere korlátozottan fejlődőképes, aminek a legfőbb okait az Ázsiai Fejlesztési Bank 2015-ös jelentése „a földrajzi adottságokban, az ország távoli fekvésében, a bűncselekmények jelentős számában, a korrupcióban és a... rossz biztonsági körülményekben jelölte meg. A gyenge növekedés a versenyt korlátozó túlszabályozásnak és magas költségeknek, valamint a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos ismeretek korlátozott voltának is tulajdonítható”.²⁰ A bankrendszer többszereplős, de mindössze négy kereskedelmi bank működik az országban;²¹ közülük a legnagyobb az 1957-ben alapított BSP,²² amely PÚG mellett a Salamon-szigeteken, Tongán, Szamoán, Vanuaton és Fidzsin is működtet fiókokat.²³ A másik nagy szereplő az ANZ PNG, amelynek az első fiókját 1910-ben nyitották Port Moresbyben.²⁴ A bankok mellett más szervezetek is részét képezik a pénzügyi rendszernek.²⁵ Az ország nemzeti fizetőeszköze 1975-től a kina (PGK).²⁶

Az államadósság és a magánszektor eladósodottságának a GDP-hez viszonyított aránya viszonylag alacsony (2021-ben 51,5%,²⁷ illetve 15%), de míg az előbbi évek óta folyamatosan növekszik, az utóbbi csökkenő tendenciát mutat.

Infrastruktúra

Bár Ausztrália már a PÚG függetlenné válása előtt is törekedett az infrastruktúrájának a kiépítésére, az számos tekintetben további fejlesztésre és modernizációra szorul. A fejlesztések legfőbb gátja a közlekedés fejletlensége, amelynek a múltban elsősorban földrajzi okai (magas hegyvidékek, mocsaras tengerparti szakaszok, változó vízhozamú, nagy esésű folyók, gyakori és erős földrengések) voltak, ugyanakkor okolhatóak értük a terület ellenőrzéséért felelős (német, ausztrál, japán, amerikai) szervek eltérő koncepciói is. A legfontosabb szállítási útvonalat máig a folyók jelentik, jelentős továbbá a légi közlekedés,²⁸ valamint a túlnyomórészt gyenge minőségű úthálózat szerepe, amelynek a hatékonyságát a

hidak rossz állapota is csökkenti.²⁹ Vasúthálózat – számos korábbi kísérlet ellenére – máig sincs az országban, miközben a szigetnek az Indonéziához tartozó keleti részén már megkezdődött egy több száz kilométer hosszúságú vasútvonal szakaszos kiépítése.³⁰

Az egészségügyi hálózat – amelynek kialakításában a 20. század második felében az emigráns magyar orvosok is komoly szerepet vállaltak – rossz állapotban van, kórházak főleg a városok környékén találhatóak. A fenntartásuk elsősorban a szövetségi kormányzat feladata, de jelentős segítséget jelent a magántőke és az egyházak támogatása is. A többirányú erőfeszítések ellenére sincs elegendő és képzett személyzet, továbbá állandó a hiány az orvosi eszközökben és a gyógyszerekben.³¹ Bár az egészségügyi ellátás ingyenes, a hálapénz az egész országban elterjedt.

Az oktatási rendszer szintén nehézségekkel küzd: kevés az iskolaépület, a jó minőségű felszerelés, a képzett tanerő, viszont az utóbbi évtizedek kézzelfogható eredményei között lehet megemlíteni a diákok magas szintű angoltudását (amely megkönnyíti a felsőoktatásba való belépésüket, illetve a munkavállalásukat), a helyi bennszülött nyelvek megőrzésére és továbbadására tett sikeres erőfeszítéseket, valamint az írni-olvasni tudók viszonylag magas (64%) arányát.³² A háromszintű oktatási rendszerben a hatéves helyi iskolából (*local community school*) a 2+2 éves középiskolába (*provincial high school*, illetve *national high school*) lehet továbbmenni. PÜG-nak jelenleg hat egyeteme van, az elsőt 1964-ben alapították Port Moresbyben (*University of Papua New Guinea*), a kampuszok az egész országban szétszórva helyezkednek el. Bár az oktatás valamennyi szintje ingyenes,³³ egyes iskolatípusoknál elvárt, hogy a szülők valamilyen hozzájárulást fizessenek.³⁴

Az infrastruktúrával kapcsolatosan szólni kell az elektromos energiához való hozzáférésről, illetve a telekommunikációs eszközökről, ugyanis ezekben a szektorokban egyre gyakoribbak a nyugati³⁵–kínai érdekeltségi összeütközések. PÜG elektromos energiából önellátó, ám az országos hálózathoz a lakosságnak csak nagyjából 15 százaléka fér hozzá.³⁶ A legnagyobb áramszolgáltató állami tulajdonban van, de mellette külföldi tulajdonú kisebb lokális társaságok is működnek. Az energia 75 százalékát fosszilis tüzelőanyagból, 25 százalékát pedig megújuló erőforrásokból állítják elő. A földrajzi adottságok miatt nagy lehetőség előtt áll a vízenergia hasznosítása, bár az ország egyes részei a szél- és a naperőművek kialakítására is alkalmasak lehetnek. A gyakori áramkimadások nemcsak a lakosság, de a vállalkozások számára is egyre komolyabb nehézségeket okoznak.³⁷ A fejlesztések többségét a nemzeti kormány hitelekből fedezi; a folyamatban lévő legnagyobb beruházások egyike a kínai érdekeltségben épülő Ramu 2 vízlépcső, amelynek 2024-re kellene elkészülnie.

A telekommunikációs szektor intézményei részben még az ausztrál gyámság alatt kezdték meg a működésüket.³⁸ A kommunikációs szolgáltatók egy része – a rádió- és televíziócsatornák mindegyike – állami tulajdonban van, a két legnagyobb

mobilszolgáltató egyike (Telikom) szintén, a több csendes-óceáni államban is működő másikat (Digicel) pedig – a kínai befolyásszerzést megelőzendő – az ausztrál kormány pénzügyi támogatásával 2022-ben a Telstra vásárolta fel.³⁹

Végül itt kell megemlíteni a tiszta vízhez való hozzáféréssel kapcsolatos problémákat is. A lakosság 60 százaléka nem jut hozzá ivóvízhez – ami nemcsak Óceániában, de világviszonylatban is az egyik legrosszabb mutató.⁴⁰ A nagyobb településeken alig megoldott a szennyvíz tisztítása, e téren az egyik zászlóshajó-projektet Port Moresbyben a japán kormány valósította meg.⁴¹

Magyar–pápua új-guineai kapcsolatok

A magyar érdeklődés alapja

Magyar részről Új-Guineára már a 18. század végétől – azaz nagyjából a James Cook kapitány útjai nyomán a térség iránt feltámadt kíváncsisággal egyidejűleg – fokozott figyelem irányult. Az első magyar nyelvű tudósítások a sziget(ek) lakóiról, növény- és állatvilágáról az 1800-as évek első felében jelentek meg.⁴² A magyar érdeklődés tehát kezdetől fogva tudományos jellegű volt, s azt a bennszülöttek kultúrájáról és nyelveiről szóló részletes információk csak tovább mélyítették. Ausztráliával ellentétben ugyanis – ahol az őslakos népek többsége az európaiakkal való közvetlen találkozás nélkül is, ám az azok által behurcolt betegségek miatt már a 19. század első felében kipusztult – a nagyfokú diverzitás a szomszédos Új-Guineában sok esetben a 20., sőt elvétve a 21. századig fennmaradt. Ez volt tehát a legfontosabb tényező, amely a tudósokat, köztük a magyar kutatókat is a szigetre vonzotta.

A kapcsolatok múltja

A térség más szigeteivel – például Ausztráliával vagy Új-Zélanddal – szemben Új-Guineán, s annak is a keleti részén, a mai PÚG területén viszonylag későn, a 19. század utolsó harmadában telepedtek meg az európaiak.⁴³ Az ottani gyarmatosítás kedvezett a kutatómunkának. Az elsőként megtelepedett magyar, Fenichel Sámuel (1868–1893) is eredetileg egy német expedíció tagjaként indult útnak, de a megérkezése után végül egyedül látott munkához a szigeten. Fenichel első sorban az Astrolabe-öböl környékén végzett néprajzi és zoológiai gyűjtőmunkát mintegy másfél évig, 1891 és 1893 között, amíg a malária el nem ragadta. Az ő példáján fellelkesülve kelt útra 1895-ben Bíró Lajos (1856–1931), aki 1901-ig tartózkodott a térségben. Míg Fenichel első sorban az Astrolabe-öböl környékén és a Finisterre-hegységben végezte a gyűjtést, Bíró szinte az egész északi partvidéket (a Hansemann-parttól a Huon-öböl) bejárta, ellátogatott Új-Írországba, és hosszabb időt töltött Ausztráliában is. A szűkös lehetőségek ellenére Fenichel és Bíró is sok anyagot küldött haza, amelyek máig a legfontosabb részét képezik a Néprajzi

Múzeum nemzetközileg⁴⁴ is jegyzett Óceánia-gyűjteményének,⁴⁵ és a munkásságukból Magyarország hosszú – évszázados – távlatban is profitálni fog.⁴⁶

Új-Guinea a két világháború között sem maradt magyar kutató nélkül. Ausztráliai útja folytatásaként Róheim Géza (1891–1953) 1930/1931-ben egy évet töltött a D'Entrecasteaux-szigetekhez tartozó Normanby-szigeten, azonban a térséggel kapcsolatos munkáinak még ma is csak a töredéke olvasható magyar nyelven.

A tudósok következő generációja már a második világháború után érkezett. A legjelentősebb – csak Bíró Lajoséhoz mérhető – munkát Szent-Ivány József (1910–1988) végezte,⁴⁷ aki – osztályidegen család sarjaként és Horthy Miklós kormányzó egyik miniszterelnökének a közeli rokonaként – 1950-ben vándorolt ki Ausztráliába. A kivételes tehetségű – hat nyelven alkotó⁴⁸ – Szent-Ivány már Magyarországon a lepkékre specializálódott, s 1936–1945 között a Magyar Nemzeti Múzeum lepkegyűjteményének a kurátoraként működött. Ausztráliában 1950 és 1954 között az állami adminisztrációban, majd vállalkozóként dolgozott, ám „1954-ben a Papua Újguineai adminisztráció Földművelésügyi Osztályán entomológussá nevezték ki...”,⁴⁹ vagyis a szakmájában tudott elhelyezkedni, még hozzá egy tudományos szempontból addig alig kutatott területen. Szent-Ivány ugyanis kifejezetten azért ment Új-Guineába, „hogy élete fő célját, a trópusi zoológiát művelhesse”.⁵⁰ Attól kezdve viszont „[m]ajdnem 15 évet töltött PNG-ben tudományos szolgálatban, ahol mezőgazdasági rovarkártevőkkel, természetvédelmi és zoológiai kérdésekkel foglalkozott” – foglalta össze a munkássága legfontosabb jellemzőit Balogh János akadémikus.⁵¹ Szent-Iványt csak 1956-ban követhette a családjá:⁵² előbb „felesége és kislánya, majd később apósa”⁵³. Felesége, aki kora egyik legnevesebb botanikai illusztrátora volt,⁵⁴ attól kezdve egészen férje haláláig segítette a munkáját.

Szent-Ivány eredményei lenyűgözőek. „Port Moresbyben központi rovarani laboratóriumot szervezett, és egy kb. 100 000 példányból álló rovargyűjteményt állított össze. Főleg a szigeten termelt kultúrnövények (kókusz, kakaó, banán stb.) rovarkártevőit és az ellenük való védekezést tanulmányozta. Közben sok nemzetközi tudományos konferencián tartott előadást, kétszer körülutazta a Földet is”.⁵⁵ Ismertségének és kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően „számos kiváló tudós látogatott el Pápua Új-Guinea területére.”⁵⁶ Pályafutása során több nemzetközi szakmai társaság is a tagjává vagy az elnökévé választotta. A maga részéről a legjelentősebbnek a nyugdíjazását követő elismeréseit – a Dél-ausztráliai Királyi Tudományos Társaság (*Royal Society of South Australia*) elnöki tisztségét (1978), az 1985-ben kapott ausztrál érdemrendet (OAM) és a Magyar Tudományos Akadémia (tiszteleti) tagságát (1988)⁵⁷ – tekintette. A függetlenné vált Pápua Új-Guinea különleges megtiszteltetésben részesítette a Szent-Ivány házaspárt a több évtizedes munkásságukért: az 1961-ben Szent-Ivány segítségével alapított Wau-i Ökológiai Intézet (*Wau Ecology Institute*) egyik laboratóriumát 1976-ban róluuk nevezték el (*Szent-Ivány Laboratórium*).⁵⁸ „A laboratórium alapkövét ugyan 1974 júliusában Dr. Szent-Ivány József helyezte el angol és melanéziai pidzsin nyelven

tartott beszéd kíséretében, a Szent-Ivány házaspárnak fogalma sem volt az intézet igazgató tanácsának megtisztelő tervéről, hogy a laboratóriumot róluk nevezik el”.⁵⁹ Azt azonban ma már hiába is keresnénk, mert az intézet 2007-ben megszűnt.

Míg Szent-Ivány tudományos pályafutása Magyarországtól távol, új hazájában teljesedett ki, addig Balogh János (1913–2002) itthon, a ranglétrát végigjárva ért fel a tudományos karrier csúcsára, és végül 1965-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Balogh még 1944 előtt ismerkedett meg Szent-Iványékkal, és 1965-ben, amikor első új-guineai útját kezdte szervezni, „ő volt az első, akibe belebotlottam. Minden elképzelhető lehetőséget megteremtett nekünk Ausztráliában és Pápua Új-Guineában. Elég volt neki egy levelet írni, és az a levél annyit ért, mintha valahonnan még kaptunk volna pár tízezer dollárt..., mert minden megszerveződött”.⁶⁰ Nem túlzás tehát azt állítani, hogy Balognak a térségben elért eredményei mögött részben Szent-Ivány szervezőmunkája állt. Az akadémikus ezt egyébként számos alkalommal meg is említette, és ez nagymértékben hozzájárult Szent-Ivány eredményeinek a magyarországi recepciójához (végül pedig az MTA által történt elismeréséhez). Balogh „1965–1974 között 6 alkalommal jár[t] PNG területén. Kutatásai] a fejlődő országok megsegítésének keretében PNG addig teljesen ismeretlen talajbiológiai viszonyait derítették fel. Útja[i] során kapcsolatba kerül[t] mind az ottani vezető – főképp tudományos – körökkel, mind a kint élő magyarokkal, akik munkálj[át] nagy lelkesedéssel figyelték és támogatták”.⁶¹ Nemcsak az élővilággal foglalkozott, hanem kifejezett érdeklődést mutatott a korábbi magyar tudósok élete és munkássága iránt is:⁶² Pápua Új-Guinea legfontosabb magyar emlékhelyének, Fenichel Sámuel sírjának a felkutatása az ő nevéhez kötődik.⁶³

Míg Balogh minden nehézséget leküzdve személyesen is eljutott az egyik legfontosabb kutatási célországába, Pápua Új-Guineába, addig Fenichel és Bíró néprajzi gyűjtései szakavatott ismerőjének, a helyi törzsek élete és kultúrája egyik legnagyobb magyar kutatójának, Bodrogi Tibornak (1924–1986) ez sohasem adatott meg.⁶⁴ Az ő munkásságának a jelentőségét az egyik tanítványa, a nemzetközi hírvű néprajztudós, Vargyas Gábor így foglalta össze:

„Amikor Bodrogi Tiborról mint Óceánia-kutatóról emlékezünk, valójában a magyar Óceánia-kutatás történetére emlékezünk... (...) Egyedüli magyar óceanistaként Bodrogi Tibor jelentősége már csak azért is nagy, mivel egy személyben volt kutató, múzeum-, majd intézetigazgató és egyetemi oktató, fogta össze a kutatást, az oktatást és az ismeretterjesztést, mindháromban nélkülözhetetlen szerepet játszva. Kutatóként nemcsak hogy lépést tartott a nemzetközi tudományos világgal, de azt sokban meg is előzte: az elsők között művelt világszínvonalon egy akkor még csak kialakulóban lévő tudományterületet, az óceániai művészet, a művészetetnológia kutatását és figyelt fel néhány specifikus témára... Neki köszönhető, hogy a Néprajzi Múzeum óceániai gyűjteményei a feledés homályából bekerültek a nemzetközi tudományos vérkeringésbe, hogy e tárgyak és műalkotások kiállítások sorozatában a nagyközönség számára is megismerhetővé váltak, és hogy kinevelődött egy új tudós generáció...”⁶⁵

A pályafutását óceanistaként kezdő Vargyas, amíg az érdeklődése más területek felé el nem vitte, szintén több jeles munkát készített el, és – mesterével ellentétben – személyesen is eljutott Pápua Új-Guineába.

A biológia és a néprajz tudományának művelői mellett meg kell emlékezni a földrajztudósokról is. A 20. század legnagyobb magyar utazójának tartott Balázs Dénes (1924–1994) először 1972/1973-ban, majd a Föld körüli utazásai során több alkalommal (1977–1978-ban és 1984–1985-ben) is eljutott a térségbe.⁶⁶ Pápua Új-Guineáról az eddigi legjobb útirajzot az első útját követően ő készítette.⁶⁷ Balázs eredetileg a karsztjelenségek kutatásával foglalkozott, de szenvedélyévé vált az utazás, amelynek során az adott régió történetének és kultúrájának a bemutatása mellett a helyi magyarsággal való megismerkedésre is törekedett. Számos fényképpel tarkított beszámolója így egyúttal a kicsiny, de összetartó PÜG-i magyar közösségnek is emléket állít. A tudományos eredményein kívül neki köszönhető a szigeten tevékenykedő magyar misszionáriusokról szóló első híradás, és azon belül külön fejezetet szentelt Molnár Mária tevékenységének.⁶⁸

Még egy tudományágról kell itt megemlékezni, mégpedig a nyelvészetről. A pápua új-guineai nyelvek egyik legnagyobb szakértője, akinek a besorolási rendszerét máig alkalmazzák és hivatkozzák, ugyanis Budapesten született. Wurm István (1922–2001) – vagy a nemzetközi tudományos életben ismertebb nevén: Stephen A. Wurm – az élete során nagyjából 50 nyelvet sajátított el (a magyar mellett), köztük számos bennszülött törzsét is.⁶⁹ Emlékét az Ausztrál Nemzeti Egyetemen (ANU) egy nyelvészeti ösztöndíj őrzi, míg Magyarországon szinte teljesen elfeledték.⁷⁰

Végül a tudományos munka margóján érdemes szólni az ismeretterjesztő munkákról is, mert annak a gyökerei szintén messzire, a 20. század elejére nyúlnak vissza. Az íróik között részben tudósokat, részben a térségben felbukkanó magyar utazókat, esetleg a régió egy másik országában élő, PÜG iránt kiemelt érdeklődést tanúsító személyeket találhatunk. A tudósok közül a legjelentősebb munkát a szocializmus időszakában alkotó Balázs Dénes, illetve Bodrogi Tibor végezte. Az előbbi a nagy személyes bátorságra valló terepbejárásainak tapasztalatait két könyvben tette közzé, az utóbbi pedig a rövidebb írásai mellett kiemelt figyelmet fordított az óceániai – azon belül például a pápua új-guineai – népek mesekincsének a magyar közönséggel történő megismertetésére, amellyel nem csupán azok kultúráját, hanem a gondolkodásmódját is képes volt bemutatni. Itt említendő meg a geográfus végzettségű Cséke Zsolt is, aki a helyszínen készített filmjei segítségével az óslakosok mellett a szigeten tevékenykedő magyar tudósok és misszionáriusok életét is sikerült dokumentálnia. A térségbe látogató magyar utazók közül az első világháborút megelőzően hárman (Gubányi Károly, Vojnich Oszkár és Festetics Rudolf) külön megemlékeztek – még ha érintőlegesen is – a könyvekben a helyi viszonyokról. A térség többi országában élő magyarok írásai közül kiemelkednek a Sydneyben működő Ausztrál Múzeum munkatársainak, Hangay Györgynek és Ignác Ferencnek a beszámolója,⁷¹ amelyek számos első kézből származó adalékkal szolgálnak a függetlenség elnyerését követő időszakokkal kapcsolatban.

Magyar diaszpóra

Nagysága és összetétele

A pápua új-guineai magyar közösség kialakulása is igen messzire, az 1890-es évekre nyúlik vissza, hiszen – mint láthattuk – az első magyar rezidensek nagy valószínűséggel Fenichel Sámuel és Bíró Lajos volt. A két korai magyar látogatót a 20. század első felében a misszionárius Molnár Mária, illetve a tudós Róheim Géza követte. Nagyobb számban – már letelepedés céljából – csak a második világháború után⁷² érkeztek honfitársaink a térségbe. Az akkori – legfeljebb néhány tucat személyt érintő – betelepülés többirányú lehetett. A visszaemlékezések szerint a legtöbben ausztráliai – akár már ott élő, második-harmadik generációs, akár oda újonnan bevándorló – magyarok érkeztek, akik elsősorban a szigetre vonatkozó könnyített munkavállalási szabályok miatt próbáltak ott szerencsét. Mások viszont nyugati országokból – főleg az Egyesült Államokból – vagy közvetlenül Európából keltek útra.

Az érkezők – akár csak a térség többi országában – gyorsan szétszóródtak, ám a nagyobb részük a fővárosban maradt. A kicsiny magyar diaszpóra az 1970-es évek első felében élte a virágkorát, ám a számuk a csúcsponton, a függetlenség kikiáltásakor sem haladta meg az ötvenet.⁷³ A kis közösség tagjai sok mindennel foglalkoztak: voltak köztük papok, vállalkozók, néhányan pedig – orvosként vagy hivatalnokként – az adminisztrációban dolgoztak. A függetlenség kikiáltását követően azonban – az őslakosok minden téren érzékelhető pozitív diszkriminációja miatt – egyre kevesebben lettek. A többségük – élve a Canberra által biztosított lehetőséggel⁷⁴ – Ausztráliában telepedett le, bár a baráti és rokon kapcsolatok még hosszú ideig megmaradnak.⁷⁵

A szigeten ma is élnek magyarok – a jelen sorok írója is több konzuli esettel találkozott –, akik részben közvetlenül Magyarországról⁷⁶ vagy más európai államból,⁷⁷ részben viszont Ausztráliából érkeztek. A nagyobb részük néhány év után továbbáll, de szinte biztosan vannak hosszabb ideig helyben tartózkodók is – mint egykor a sziget belsejében élt magyar misszionáriusok. Tekintettel PÚG politikai rendszerének törekeny kereteire és a gazdasági nehézségekre, különösen fontos lenne, hogy erről a parányi magyar közösségről konzuli szempontból naprakész információkkal rendelkezünk, hogy szükség esetén az ott élő állampolgárainknak segítséget tudjunk nyújtani.⁷⁸

Orvosemigráció

A kicsiny magyar diaszpóra két csoportjáról külön is meg kell emlékeznünk, ugyanis maradandó nyomot hagytak maguk után. Az egyikbe a második világháborút követően érkezett magyar orvosok tartoznak, akik jelentős szerepet játszottak PÚG egészségügyi rendszerének a kiépítésében. Pápua Új-Guinea

adminisztrációjának egyik jellegzetességét így foglalta össze a magyar külügy-minisztériumnak írt jelentésében Balogh János akadémikus:

„A második világháború után főleg orvosokból álló magyar emigráció telepedett le PNG-ben, itt ugyanis a Magyarországon megszerzett orvosi diplomát is használhatták. Magánpraxisra, vagyonszerzésre nem volt lehetőség, ezért inkább a hivatástudattal rendelkező orvosok jöttek ide. (...) Az ötvenes évek végén PNG egészségügye gyakorlatilag »magyar kézben« volt: több mint 20 magyar orvos működött a területen, és az egészségügyi miniszternek megfelelő pozícióban is sokáig magyar ült... Ez a magyar »orvos-hálózat« később a magyar UNESCO-expedíciókat lelkesen támogatta, és sok része volt a kutatások sikeres végzésében”.⁷⁹

Az ausztrálok egyébként úgy tartották, hogy „[a] legjobb orvosok vitathatatlanul a magyarok voltak... Kiválóak voltak. Bárhol... megállták volna a helyüket”.⁸⁰ Haszler Károly doktor például a „munkája mellett megalapította az új-guineai orvosszövetséget, és elindította Új-Guinea első orvosi szaklapját”.⁸¹ A magyar orvosemigráció sorsa az ausztráliai magyarság történetének tudós kutatója, Kunz Egon figyelmét is felkeltette, és részletesen írt is róluk utolsó könyvében.⁸² A magyar orvosok nemcsak minőségi egészségügyi szolgálatot hoztak létre a korábban elmaradott területen, de felvették a harcot a különböző rettegett kórokozókkal is. Szintén érdemes megemlíteni, hogy az egyik legijesztőbb kór, a fore törzs körében elterjedt, az agy elszivacsosodásával járó kuru vagy másképp a „kacagó halál” gyógyítása terén elért eredményeiért, de főleg azt okozó prionok felfedezéséért 1976-ban orvosi Nobel-díjban részesített amerikai Daniel Carleton Gajdusek doktor felmenői (Karol Gajdusek és Dobróczki Otília) Magyarországról vándoroltak ki a 20. század elején.⁸³

Magyar misszionáriusok

A másik említést érdemlő csoport a magyar misszionáriusoké, akik közül a legutóbbi időkig szinte kizárólag a protestáns Molnár Mária (1886–1943) élete és tevékenysége vált általánosan ismertté. Az ő emlékéért Magyarországon és Pápua Új-Guineában is időről időre megidézik,⁸⁴ sőt a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában az általa gyűjtött tárgyak is megtekinthetőek. Balázs Dénes, aki elsőként kezdte felkutatni a nyomait, és mintegy három évtizeddel Molnár Mária 1943-as mártírhalálát követően érkezett Pitilu (Pityilu) szigetére, így mesélte el a PÚG-ba vezető út kezdetét: „Molnár Mária a győri református egyház diakonisszája és jól képzett ápolónő volt. 1925–1926-ban nyelvtanulás céljából Németországban tartózkodott, és ott ismerkedett meg a liebenzelli misszió tevékenységével. Ekkor született meg benne az elhatározás: élete hátralévő részét az elmaradott népek segítésének szenteli. Munkaterületül a vad Új-Guinea lebegett szemei előtt”,⁸⁵ ahová csak nagy nehezen, másodjára fogadták el a jelentkezését. Szinte teljes egészében maga finanszírozta a kiköltözéssel járó költségeket, és 1928 elején érkezett meg Manus szigetére, PÚG-ba.

Bár Molnár Mária nem volt képzett orvos, de akkor már két évtizedes gyakorlattal rendelkezett. „Már az első napon megkezdte az orvosi szolgálatot, s nap mint nap többen jöttek kezelésre... messzi szigetekről is jöttek érte a bennszülöttek csónakjaikon, hogy elhívják őt betegek gyógyítására. Évente két-hármezer beteget kezelt, soknak az életét mentette meg”.⁸⁶ Nemcsak gyógyított, de iskolát is létesített a helyi gyerekeknek. 1935-ben hazalátogatott, de a következő évben visszatért PÜG-ba.⁸⁷ 1941 végén a canberrai hatóságok neki is azt javasolták, hogy még a japán támadás előtt költözzön Ausztráliába, de azt ő visszautasította, mert nem akarta magukra hagyni a helyieket. A bevonuló japán csapatok – miután egy ideig békén hagyták a misszionáriusokat – 1943 tavaszán a Manuson talált összes fehér embert összegyűjtötték, és behajózták őket egy japán torpedórombolóra. Hogy a vég milyen formában érkezett el a foglyok számára, arról megoszlanak az információk.⁸⁸

A 20. századi magyar vonatkozások közül az utóbbi évtizedekben kétségkívül Molnár Mária története kapta itthon a legnagyobb figyelmet. Ettől függetlenül említést kell tenni azokról a katolikus misszionáriusokról is, akik működésének a csúcspontja a 20. század második felére esett. Egyes források szerint hét, mások szerint nyolc magyar misszionárius tevékenykedett abban az időben a szigeten.⁸⁹ Az első tudósítás az Enga tartománybeli Kasap missziós iskolájáról és templomáról Balázs Dénesnek köszönhető.⁹⁰ Ignác Ferenc már részletes adatokat közölt a könyvében,⁹¹ ám a misszionáriusok életét és az évtizedeken keresztül végzett kemény munkáját Cséke Zsolt filmjei tudták a legjobban megragadni.⁹² Ennek a kiemelkedő magyar misszionáriusnemenzedéknek az utolsó képviselői az ezredforduló táján értek szolgálatuk végére.⁹³ Nagyjából abban az időben élt kint néhány évig az evangélikus misszió keretében tevékenykedő Bálint Zoltán és felesége, de hazatérésükkel végleg lezárult a magyar misszionáriusok kora Pápua Új-Guineában.

A magyar diaszpóra kulturális hagyatéka

PÜG kicsiny magyar közössége nemcsak a saját kortársaira volt hatással, de hosszú távon is érzékelhető nyomot hagyott a szigeteken. A magyar–pápua új-guineai kapcsolatok legintenzívebb, Fenichel Sámuel megérkezésétől Szent-Ivány haláláig tartó, nagyjából egy évszázados szakasza ugyanis több magyar vonatkozású emlékhely vagy épület létrejöttével is járt. A sorsuk azonban az idők folyamán változatosan alakult: némelyik magyar szempontból elveszett, másokról nincsenek friss információink, és van, amelyet sikerült jól beépíteni a magyarországi kollektív emlékezetbe, ezért a fennmaradása hosszabb távon is biztosnak látszik.

A legnagyobb becsben a Molnár Máriaéhoz köthető egyik emlék, nevezetesen az 1935/1936-os magyarországi látogatásáról magával vitt harangot tartják, mert azt – ha eltűnik – újra és újra visszaküldik a pitilui közösségnek.⁹⁴ Itt kell megemlíteni a Balázs Dénes által 1976-ban meglátogatott, Molnár Mária nevét

viselő leánykollégiumot is,⁹⁵ amely még ma is őrzi a misszionáriusnő nevét.⁹⁶ Talán érdemes lenne megfontolni, elsősorban a kiváló hazai intézményrendszerrel rendelkező magyar református részéről, hogy – a harang pótlása mellett – a kollégiummal a kétoldalú kapcsolat kiépítését.⁹⁷ A másik magyar emlékhely Fenichel Sámuelnek a Balogh János akadémikus által azonosított sírja, amelyet a magyar tudományos élet résztvevői azóta is számon tartanak.⁹⁸ Ez esetben érdemes lehet egy, az időjárás viszontagságainak jobban ellenálló síremlék felállításának a megfontolása.

Nincsenek friss információk a Szabó Imre verbita szerzetes vezetésével az 1960-as években Engaföldön, a Lagaip-folyó mentén, Kasap mellett épített fatemplomról és iskoláról.⁹⁹ Molnár Mária és a többi mártírhalt halt misszionárius lugosi emléktáblájának a jelenlegi állapota szintén nem ismert.¹⁰⁰ Mivel az a németek számára is fontos kegyhely, feltehetőleg karban tartják, de ettől függetlenül szükség lenne az állapotának a felmérésére.

Hosszabban kell szólni a Fenichelt és Bírót ábrázoló, korábban már említett dombormúról, amelyet 1974-ben avattak fel az ország fővárosában, Port Moresbyben. Friss információink arról sincsenek, bár az egyetemről néhány, a közel-múltban készült képen a két tudós portréja is szerepel. A relief ötlete eredetileg a magyar közösségtől származott, de a támogatóként megnyert Szent-Ivány révén a lokális kezdeményezésből végül nemzetközi összefogás lett. A domborműavatással egyidejűleg egy „Bíró–Fenichel biológiai ösztöndíjat” is alapítottak, amelynek sorsáról szintén nem került elő újabb információ. A legfontosabb ez ügyben a relief állapotának a felmérése és ha szükséges, a felújítása lenne, hiszen a felállításuk óta eltelt közel öt évtized alatt tönkre is mehettek a trópusi éghajlat alatt.

Ignác Ferencnek köszönhetően rendelkezünk az egyetlen fotóval Pálinkás István atya Mount Hagenben található sírjáról, akivel Ignác jó barátságot ápolt.¹⁰¹ Ám a felsoroltaknál több magyar misszionárius halt meg a szigeten, így a sírjuk felkutatása és dokumentálása a szülőhazájuk részéről egyfajta kulturális misszióknak is felfogható lenne.

Végül, de nem utolsósorban szót kell ejtenünk a tárgyi veszteségekről is. E kategóriába tartozik a Szent-Ivány Laboratories, amely a megszüntetett Wau-i Ökológiai Intézet részeként – mintegy három évtizedes fennállást követően – szintén az enyészetté lett. Ott az esetleg megmaradt fotódokumentáció felkutatása érdekében lenne érdemes lépéseket tenni.

Mit hoz a jövő?

A diplomáciai kapcsolatfelvétel óta eltelt időszak eseményei

Az eddig leírtakból kiderült, hogy Pápua Új-Guineán az 1977-es diplomáciai kapcsolatfelvételt megelőzően magyar részről egy teljesen egyedi, közel egy évszázados intenzív tájékozódás zajlott, amely elsősorban tudományos kutatásokra épült,

de időszakosan más területekre, így a gyógyításra, valamint a misszionáriusok által végzett szociális munkára is kiterjedt. Ennek tudatában hívta fel – egyik pápua új-guineai útjáról visszatérve – a Külügyminisztérium figyelmét a kapcsolatok továbbépítésének fontosságára a nemzetközi szaktekintélynek számító Balogh János akadémikus.¹⁰²

PÚG, amely a függetlenné válását követően krónikus szakemberhiánytól szenvedett, kezdetben – a magyar tudósok által elvégzett munka ismeretében – nagy tisztelettel fordult Magyarországra felé.¹⁰³ Mindkét oldalon megvolt tehát a nyitottság a kapcsolatok elmélyítése iránt, a partnerség azonban hosszabb idő alatt sem jött létre. Ennek hátterében több tényező együttes hatását érdemes keresnünk.

Egyrészt a térség két legfontosabb magyar szakértője, Szent-Ivány József és Bodrogi Tibor gyors egymásutánban hunyt el az 1980-as évek második felében. A magyar ügyek legfőbb helyi szószólója ugyanis Szent-Ivány József volt, aki viszont már az 1960-es évek második felében Ausztráliába költözött, s bár a helyi tudományos és közélet valamennyi szintjére kiterjedő kapcsolatrendszere egészen az 1988-ban bekövetkezett haláláig működőképes maradt, a figyelmét egyre inkább az ausztráliai ügyek kötötték le. Bodrogi Tibor pedig, aki – a nemzetközi ismertsége és elismertsége okán – a helyébe léphetett volna, már 1986-ban, két évvel Szent-Ivány előtt elhunyt. A korábban szoros szálak magyar oldalról tehát szinte egyszerre szűntek meg.

Másrészt a rendszerváltozás egyik folyományaként a magyar külpolitika fókuszpontja az euroatlanti integrációban kulcsszerepet játszó országokra helyeződött át, így a korábban is periférikusnak számító dél-csendes-óceáni térség államaira – köztük is a legfejletlenebbek közé számító Pápua Új-Guineára – még kevesebb figyelem irányult.

Harmadrészt, a diplomáciai kapcsolatfelvételt egyik fél részéről sem követték további kezdeményezések. A Magyar (Nép)Köztársaság 1975-ben megnyitott canberrai nagykövetsége – értelemszerűen – kezdetől fogva elsősorban az ausztrál és új-zélandi ügyekre koncentrált. A rendszerváltozást követően a tiszteletbeli konzuli hálózat is ebben a két országban épült ki, a csendes-óceáni szigetállamokkal való kapcsolatépítésre először a 2015-ben megnyitott wellingtoni magyar nagykövetség útján történt kísérlet. Pápua Új-Guineának pedig az Európában nyitott mindkét nagykövetsége (London és Brüsszel) a kontinens nyugati felén található, ahonnan Kelet-Közép-Európa eseményei periférikusnak tűnhetnek. Az utóbbi évtizedben a helyzet annyiban változott, hogy az EU keleti és déli nyitását érzékelve PÚG több tagállamba is tiszteletbeli konzult nevezett ki,¹⁰⁴ de Közép-Európa továbbra is fehér folt maradt.

Együttműködési lehetőségek

A fentiekre tekintettel tehát nem túlzás azt állítani, hogy a korai kapcsolatfelvétel ellenére sem sikerült tartalommal megtölteni az együttműködést, sőt a projekt az első lépést követően rögtön megrekedt.

Vajon van-e értelme újra nekikezdeni a kapcsolatépítésnek? Minden bizonynyal, hiszen a kelet-közép-európai államok közül többen is tiszteletbeli konzul révén képviseltetik már magukat Port Moresbyben. A V4-ből Lengyelország és Csehország, a németajkú államok közül Németország, Ausztria és Svájc. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy az EU-n kívüliek közül a regionális szerepkörből kitörni tervező Törökország a közelmúltban döntött egy PÚG-i nagykövetség felállításáról.¹⁰⁵

A megnövekedett érdeklődésnek több oka is van: egyrészt – az ásványkincsek és a befektetési lehetőségek következtében – a gazdasági érdekek, másrészt – a nemzetközi turizmus népszerűvé válása miatt – a konzuli szempontok. A közvetlen jelenlét melletti legfontosabb érv azonban a dél-csendes-óceáni térség geopolitikai jelentőségének a felértékelődése lehet.¹⁰⁶ Az apró szigetállamok régiójában, ahol évtizedeken keresztül az egykori gyarmati területek függetlenné válása volt a legfontosabb esemény, viszonylag rövid időn belül, koncentráltan és gyors egymásutánban jelentkeztek a legjelentősebb globális problémák:

- az éghajlatváltozás és a nyomában járó tengersizint-emelkedés, amely a más kontinenseken zajló elsivatagosodáshoz hasonlóan migrációs hullámokat generál;
- az emberi életkörülmények (pl. ivóvíz, gyógyszerek, áramszolgáltatás) biztosításáért folyó küzdelem, amelyek fenntarthatósága gyorsan rávilágított a függetlenség valódi árára.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a korábban regionális szempontból is periférikus terület a világ egyik legfőbb konfliktuszónájává váljon, ahol a Kína és a Nyugat érdekszférái egyre többször találkoznak egymással. PÚG tehát, ahol a kínai–nyugati vetélkedés gazdasági jellegűből egyre inkább stratégiaivá válik, egyrészt az ásványkincsei bőségével, másrészt az infrastruktúrája fejletlenségével vonzza a befektetőket.

Vajon a jóval kisebb területű és távoli fekvésű Magyarországnak milyen területeken érdemes együttműködési lehetőségeket keresnie? Elsősorban három ilyen kínálkozik: a politika, a gazdaság és a kultúra.

Politikai szempontból fontos kiemelni az értékrendben és a szemléletmódban megnyilvánuló azonosságot, amelynek az alapja a szuverenitás védelme és a saját mozgástér megőrzésére való törekvés lehet. Ez nemcsak Magyarország számára kiemelt cél, hanem – tulajdonképpen a függetlenség elnyerése óta – Pápua Új-Guineának is. A politikai együttműködés elsődleges terepe az ENSZ-ben folyó munka lehetne, de nem szabad lebecsülni azt a tény sem, hogy PÚG az

óceániai szigetállamok – Új-Zéland utáni – legnagyobb tagja és legerősebb gazdasága, amely egyszerre ápol jó viszonyt az angolszász hatalmakkal (Ausztrália, Új-Zéland, Amerikai Egyesült Államok) és a délkelet-ázsiai országokkal (Kína, Malajzia, Szingapúr, Tajvan, Japán), vagyis elképzelhető, hogy a regionális kapcsolatépítésben is lehetne rá támaszkodni. Cserébe pedig felajánlható lenne Magyarországnak a közép-európai régió államai feltérképezéséhez nyújtandó segítsége. Erre egy Budapesten felállítandó PÜG-i külképviselet kiváló lehetőséget kínálna. A célkitűzés természetesen egy nagykövetség nyitása lehet, amely nemcsak Magyarországot, de a közép-európai térséget is felértékelné, és Budapestnek e téren – az egykor szoros kulturális kapcsolatoknak köszönhetően – egész széles a mozgástere. Fel lehetne ajánlani egy többlépcsős kapcsolatépítést: például első lépésben egy lektorátus vagy – Magyarország nemzetközi hírű óceániai néprajzi gyűjteményére tekintettel – egy múzeumi delegátus, esetleg egy kultúrintézet felállítását, amely később konzuli és gazdasági kirendeltséggel is bővíthető lenne.

A gazdasági kapcsolatok szintjén a magyar hozzájárulás leginkább az infrastruktúra fejlesztése és modernizálása terén valósulhatna meg: akár közvetlenül, például kórház- vagy iskolaépítések, hidak tervezése, telekommunikációs hálózat kiépítése, illetve földgáz- és kőolajlelőhelyek feltárásában való közreműködés,¹⁰⁷ akár közvetve, az egyes ágazatokba történő technológiai transzfer révén. A lehetőségek tárháza végtelen: Tajvan például webinarium keretében szervezett oktatást a PÜG-i orvosok egy csoportjának.¹⁰⁸ Egy kiképzés nyomán pedig később mélyebb együttműködés is kibontakozhat.

A gazdasági vonatkozások miatt itt kell szólni a jótékonyági szerepvállalásról is. Magyarország – más államokhoz hasonlóan – ilyen jelleggel is vállalhatná egy vagy több gazdasági projekt gondozását, akár a számára fontos értékek (kereszténység¹⁰⁹ és családpolitika¹¹⁰), akár például kormányzati-közigazgatási feladatok¹¹¹ mentén.

Kulturális vonalon, amelyre a magyar–pápua új-guineai kapcsolatok korábban is épültek, szintén számos lehetőség rejlik az együttműködésben. Az egyetlen – a közelmúltban megvalósult – kezdeményezés, a *Stipendium Hungaricum*-ösz-töndíjak felajánlása mellett szóba jöhet a könyvtári és múzeumi kooperáció lehetősége; ez utóbbi tekintetében a már többször említett budapesti óceániai gyűjtemény jóvoltából Magyarország valóban kivételes helyzetben van, ezért e téren fel lehetne ajánlani néhány – fél- vagy egyéves – képzési ösztöndíjat kifejezetten a pápuai szakemberek számára.¹¹² A kulturális együttműködés keretében fel tudnánk állítani egy magyar lektorátust Port Moresbyben, amely a tudományos munka mellett közreműködhetne a szigeten található magyar emlékek feltárásában, dokumentálásában (vagyis az utókornak történő megőrzésében), a PÜG-i magyar diaszpóra valós méretének a feltérképezésében, a gazdasági és politikai szempontú kapcsolatépítésben. Mint láthattuk, a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésének az egyik legfontosabb akadálya a közvetlen magyar jelenlét megszűnése volt, és azt még rendszeres látogatások segítségével sem lehetett volna a távolból

– például Ausztráliából – pótolni, ugyanis a PÜG-i kapcsolatok még mindig főleg a személyes találkozásokra épülnek. A lektorátus Magyarország számára egyébként arra is lehetőséget kínálna, hogy az esetleg kinevezendő tiszteletbeli konzul személyét megtalálják, aki aztán a későbbiekben az elsősorban tudományos területen mozgó lektornál szélesebb körben is képviselni tudná a magyar érdekeket.

Összegzés

A tanulmányban azt a kérdést próbáltam körüljárni, hogy van-e értelme – és ha igen, milyen területeken – mélyebb együttműködést kialakítani egy, a dél-csendes-óceáni térségben fekvő, fejlődő állammal. A válasza megadása érdekében egy rövid áttekintést adtam az ország jelenlegi állapotáról, illetve felvillantottam az egykori magyar jelenlét legfontosabb területeit: a tudományos munkát, a PÜG-i egészségügyi rendszer kiépítésében vállalt magyar szerepet és a szerteágazó, évtizedeken keresztül végzett egyházi-karitatív munkát. Ennek során kiderült – ahogy arra már az 1970-es évek közepén Balogh János akadémikus is utalt –, hogy a magyar fél PÜG-ban – a közel egy évszázados intenzív tudományos és missziós tevékenység következtében – helyzeti előnnyel indulhat. Habár ez a kiváltság valóban létezett, azt a magyarok nem tudták, illetve nem akarták kiaknázni.

Annak ellenére, hogy a tudományos és a kulturális együttműködés emléke az évtizedek alatt elhalványult, sohasem múlt el, és most, amikor PÜG a nemzetközi viszonyok változása folytán – a fekvése és a potenciális gazdasági lehetőségei miatt – az érdeklődés középpontjába került, még mindig lehet rá építkezni. Az alap tehát – az elődöknek a térségben végzett munkájának köszönhetően – megvan, de a felépítmény elkészítéséhez további lépésekre, mindenekelőtt személyes tájékozódásra lenne szükség. Zárásként azok módjára és az együttműködés új területeire tettem javaslatokat.

Jegyzetek

- 1 „Táviratban üdvözölte”, *Népszabadság*, 1975. szeptember 15. 8. o.
- 2 A nagyköveti szintű kapcsolatfelvételtől szóló döntést a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa (a továbbiakban: NET) a távirat küldésével egyidejűleg hozta meg. 222/1975. (09.29.) NET-határozat. Bővebben lásd erről: „Magyar–pápua új-guineai kapcsolatok. Szolgálati használatra!”, MNL XIX-j-1-k 1976/52. d. Pápua Új-Guinea. A kapcsolatfelvételtől lásd: „Diplomáciai kapcsolat Pápua Új-Guineával”, *Népszabadság*, 1977. január 18., 3. o. A tanulmányban az ország nevére PÜG-ként is hivatkozom, egyes forrásokban pedig az angol rövidítés miatt a PNG változat szerepel.
- 3 Konkrétan Jorge de Meneses portugál hajós (1498 k.–1537), aki 1526/1527-ben több hónapot töltött az Új-Guinea északi partjainál fekvő Biakon (Schouten-szigetek).
- 4 Maga a maláj „pápua” elnevezés is, amely göndör hajút jelent, portugál közvetítéssel terjedt el az európai nyelvekben. A szigetet viszont – az 1545-ös hajútján – a spanyol Íñigo Ortiz de Retes nevezte el Új-Guineának, mert a bennszülöttek az afrikai Guinea lakosaira emlékeztették.

- 5 Pápua megszállása a tekintetben kuriózumnak számít, hogy azt eredetileg egy brit gyarmat, az ausztráliai Queensland vezetése kezdeményezte, majd – London jóváhagyását meg sem várva – hajtotta végre.
- 6 Lásd: „Papua New Guinea Vision 2050: National Strategic Plan Taskforce”, *Papua New Guinea Department of Treasury*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.treasury.gov.pg/html/publications/files/pub_files/2011/2011.png.vision.2050.pdf, 15–16. o.
- 7 A PÜG-i főkormányzót – más nemzetközösségi államoktól eltérően – nem a miniszterelnök, hanem a parlament jelöli (egyszerű többséggel), és az uralkodó nevezi ki. A főkormányzó maximum két ciklust vállalhat, a második jelöléséhez már a parlament minősített többségének a támogatása szükséges. A hivatali idő hat év, de a körülmények függvényében rövidebb vagy hosszabb is lehet.
- 8 89 tag az egyéni, 22 pedig a tartományi választókerületekből kerül ki (az utóbbiak, hacsak nem kapnak az új kormányban miniszteri posztot, egyúttal tartományi kormányzók is lesznek). Az alkotmány értelmében a parlamentnek joga van kétharmados többséggel tagokat választani. „Constitution of the Independent State of Papua New Guinea”, Pacific Islands Legal Information Institute, a letöltés ideje: 2023. március 14., http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/cotisopng534/, 102. Nominated Members.
- 9 A fragmentált pártstruktúra miatt a függetlenné válás óta gyakorlatilag csak koalíciós kormányok működnek, ami szélsőséges esetben a politikai stabilitást is veszélyeztetheti (a legsúlyosabb példája ennek a 2011/2012-es alkotmányos válság volt).
- 10 A négy régió (és a legnagyobb településük) a következő: Highlands Region (Mout Hagen), Islands Region (Arawa), Momase Region (Lae), Southern Region (Port Moresby).
- 11 „No. 37 of 1989. Village Courts Act 1989”, *Pacific Islands Legal Information Institute*, a letöltés ideje: 2022. október 10., http://www.paclii.org/pg/legis/consol_act/vca1989172.
- 12 Uo., Division 3. és Division 4.
- 13 Miközben a szomszédos Ausztráliában ez a mutató 86% körül mozog.
- 14 37 ezrelék körül (jelenleg Magyarországon 3,3 ezrelék). A javulás annak fényében egyértelmű, hogy a legcsemőhalandóság az 1950-es évek elején még 150 ezrelék körüli volt!
- 15 A legfrissebb adatok szerint 58,75%. Lásd: „Papua New Guinea” *The World Factbook*, a letöltés ideje: 2023. március 14., <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/papua-new-guinea/#people-and-society>, Age Structure.
- 16 Az átlagéletkor PÜG-ban 21 év, míg Ausztráliában 37 év!
- 17 A becslések 9,5-9,9 millió fő között mozognak.
- 18 Viszonyításképpen: Ausztráliában ez a szám 3,3 fő/km²!
- 19 A legfontosabbak (régiónk szerint): Oak Tedi (Southern Region), Edie Creek (Momase Region), Ramu (Momase Region), Porgera (Highlands Region), Frieda River (Southern Region), Lihir (Island Region), Hamata (Momase Region).
- 20 ADB Pacific Liaison and Coordination Office: „Pacific Finance Sector Briefs”, *Asian Development Bank*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.adb.org/sites/default/files/publication/530256/pacific-finance-sector-papua-new-guinea.pdf.
- 21 Bár „csak” négy kereskedelmi bankról van szó, a gazdasági erejüket jól jelzi, hogy 2015-ben a mérlegfőösszegük a GDP több mint 50%-át tette ki („Banks in Papua New Guinea”, *Banks Around the World*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.relbanks.com/oceania/papua-new-guinea).
- 22 Hivatalos nevén a Bank of South Pacific, amely a 2010-es évek közepén közel 90 fiókot működtetett szerte az országban. A bankot 2003-ban vezették be a Port Moresby Tőzsdére, és 2015-ban kezdett erőteljes külföldi terjeszkedésbe.
- 23 Lásd: „Banks in Papua New Guinea”.
- 24 Az ANZ Bank teljes neve: Australia & New Zealand Banking Group. Lásd: Uo.
- 25 Lásd: Uo.

- 26 Váltópénze a toea. A bankjegyek Canberrában, az Ausztrál Nemzeti Bankban, az érmék Ottawában, a Királyi Pénzverdében készülnek.
- 27 Lásd: „Papua New Guinea Government Debt to GDP”, *Trading Economics*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <https://tradingeconomics.com/papua-new-guinea/government-debt-to-gdp>.
- 28 Az országban 50 nagyobb repülőtér van, amelyek a regionális, illetve a tartományi szintű közlekedésben játszanak szerepet. közülük az egyetlen nemzetközi a főváros mellett található Jacksons Nemzetközi Repülőtér, ahonnan több mint 30 célállomásra indulnak járatok. Az 1973-ban alapított nemzeti légitársaság, az Air Niugini központja Port Moresbyben található, és több mint tíz országba indít gépeket.
- 29 A 2017-es adatok szerint a 8738 km-es nemzeti úthálózatnak mintegy 40%-a volt jó állapotban, a 38%-ot kitevő aszfaltozott útnak pedig csupán 8%-a. Bővebben lásd: Department of Works and Implementation: „2018–2037 National Road Network Strategy”, *Papua New Guinea Department of Works*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.works.gov.pg/files/DoW_NRNS.pdf.
- 30 Lásd például: „The Railway Project in West Papua Is Not Hampered by Region Division”, *Good Morning Papua.com*, a letöltés ideje: 2023. március 14., <https://www.goodmorningpapua.com/the-railway-project-in-west-papua-is-not-hampered-by-region-division/>; Hariyadi, Yoseph: „Year Ender: New Era for W Papua in Rail Transportation”, *Antara Indonesian News Agency*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <https://en.antaraneews.com/news/121190/year-ender--new-era-for-w-papua-in-rail-transportation>.
- 31 Friss információkra lásd: Whiting, Natalie és Harriman, Bethanie: „Papua New Guinea’s Hospitals Are on the Brink of Collapse, with No Money, Limited Supplies and Patients in Dire Need”, *ABC News*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.abc.net.au/news/2022-02-12/png-hospitals-on-the-brink-of-collapse/100801486.
- 32 Ami regionális összehasonlításban – ha az óceániai szigetállamok többségének a 90% feletti eredményeit nézzük – sereghajtónak számít (pontos adatsorokra lásd: *World Bank Open Data*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <https://data.worldbank.org>).
- 33 Továbbá nincs tankötelezettség sem.
- 34 Bővebben lásd: „Papua New Guinea Educational System: Overview”, *StateUniversity.com*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <https://education.stateuniversity.com/pages/1166/Papua-New-Guinea-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html>.
- 35 Tekintettel arra, hogy a Csendes-óceán térségében a szemben álló felek között az egyik oldalon nemcsak az érdekelt angolszász országok (az Amerikai Egyesült Államok mellett Ausztrália és Új-Zéland), hanem Japán is megtalálható, helyesebbnek tűnik a nyugati országok kifejezés használata.
- 36 A villamos energiához való tényleges hozzáférés azonban 60% körül van (miközben a világátlag 89%), ugyanis számos lokális rendszer is létezik, főleg a bányavidékek közvetlen környezetében. Az energiaellátás növeléséhez szükséges beruházásokra az ország több helyről (Kínától és az Egyesült Államoktól) is kapott ajánlatot. Bővebben lásd: „Papua New Guinea: Electrification Plans Face Uncertain Future”, *Economist Intelligence*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1177850301&Country=Papua%20New%20Guinea&topic=Economy>.
- 37 Lásd például: Kabuni, Michael, Mambon, Kingtau és Howes, Stephen: „The Crisis of Governance in PNG’s Power Sector”, *Devpolicy Blog*, a letöltés ideje: 2022. október 10., <https://devpolicy.org/the-crisis-of-governance-in-pngs-power-sector-20210714/>; „What’s Next for Papua New Guinea’s PNG LNG Project?”, *BusinessAdvantagePNG*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.businessadvantagepng.com/whats-next-for-papua-new-guineas-png-lng-project.
- 38 Például: rádióadás, műsorszolgáltató hatóság vagy az első telefonszolgáltató.

- 39 Lásd: Baird, Lucas és Tillett, Andrew: „Telstra Completes \$2.4b Digicel Deal”, *The Australian Financial Review*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.afr.com/companies/telecommunications/telstra-completes-2-4b-digicel-deal-20220714-p5b1h0.
- 40 Bővebben lásd: Kweifio-Okai, Carla: „Papua New Guinea Has World’s Worst Access to Clean Water, Says WaterAid”, *The Guardian*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.theguardian.com/global-development/2016/mar/22/papua-new-guinea-worst-access-clean-water-wateraid; „Papua New Guinea: Clean Water Access to End the Walk for Water for Women and Girls”, *The World Bank*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.worldbank.org/en/news/feature/2018/03/20/papua-new-guinea-clean-water-access-to-end-the-walk-for-water-for-women-and-girls.
- 41 Lásd: „Activities in Papua New Guinea: Port Moresby Sewerage System Upgrading Project (POMSSUP)”, *Japan International Cooperation Agency*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.jica.go.jp/png/english/activities/activity15.html.
- 42 Vö. pl.: az első magyar lexikon szócikke: „Közhasznu esmeretek tara A' Conversations-Lexicon szerént Magyarországra alkalmaztatva, 12. kötet (Pest: Wigand Ottó – Landerer, 1834)”, https://adt.arcanum.com/hu/view/Lexikon_KozhasznuEsmeretekTara_12/, 189. o.; Rochlitz Béla és Hunfalvy János: „Közlemények Ausztráliáról” in *Család könyve*, szerk. Greguss Ágost és Hunfalvy János (Pest: Heckenast Gusztáv, 1855), 293–304. o. Részletesen a témára lásd: Domaniczky Endre: „Néhány gondolat a magyar–pápua új-guineai kapcsolatokról” in *Határterületeken II. Ausztrália és Óceánia vonzásában*, szerk. Domaniczky Endre (Budapest: Fakultás, megjelenés alatt).
- 43 Az első ismert közülük az orosz Nyikolaj Mikluho-Makláj (1846–1888) volt, aki az 1870-es években két évet töltött az északi parton, a mai Madang környékén. Sokatmondó, hogy maga is tudós volt, aki korán bekövetkezett haláláig összehasonlító néprajzi kutatásokat végzett a Csendes-óceán régiójában.
- 44 Ennek méretei és gazdagsága (különösen az Astrolabe-öböl környéki anyag) is imponáló – nem véletlen, hogy a függetlenné vált Pápua Új-Guinea ebből a gyűjteményből kért tárgyakat a saját nemzeti kollekciója összeállításához. Vö.: „Albert Maori Kiki védelmi és külügyminiszter levele Puja Frigyes külügyminiszterhez”, MNL XIX-j-1-k 1976/52. d. Pápua Új-Guinea. A magyar fél a levélre válaszul – Bodrogi Tibornak, a Néprajzi Múzeum igazgatójának javaslatára – a duplumok közül 48 darabot ajánlott fel a Pápua Új-Guineai Nemzeti Múzeumnak (az átadott tárgyak jegyzékét és Puja Frigyes 1976. június 28-i válaszlevelét lásd: Uo.), amelyek összértékét 10 ezer amerikai dollárra becsülték.
- 45 A Néprajzi Múzeum új épületének elkészültével most először nyílik lehetőség arra, hogy e gyűjteménnyel a nagyközönség közelebbről is megismerkedjen. Fenichel és Bíró gyűjtőmunkájára lásd: Szikossy Ildikó és Pap Ildikó: „Fenichel Sámuel”, *Magyar Természettudományi Múzeum*, a letöltés ideje: 2022. április 15., http://nhmus.hu/gyujtemenyek/embertani_tar/fenichel_samuel; Simó Szabolcs, szerk.: „Egy magyar kutató a kannibálok földjén”, *Magyar Természettudományi Múzeum*, a letöltés ideje: 2022. április 15., www.nhmus.hu/hu/tudd/galeria/biro_lajos_papua_uj_guinea.
- 46 Egyrészt a kollekció páratlan gazdagsága miatt, amelynek darabjai a helyi kultúrák gyors eltűnése következtében már nem pótolhatóak, másrészt a tehetséges szakembergárda jóvoltából, akik ennek az anyagnak a segítségével Új-Guineától távol is nemzetközi jelentőségű eredményeket tudtak felmutatni. Ez utóbbi vonatkozásában elegendő itt a kiemelkedően tehetséges Bodrogi Tibor és kiváló tanítványa, Vargyas Gábor nevét megemlíteni, akiknek a munkái külföldön is ismertek.
- 47 Aki egyébként az egyik példaképének éppen Bíró Lajost tekintette. Lásd: Szent-Ivány József: „A magyarság-szolgálat két oldala”, *Adelaidei Magyar Hírlap*, 4. no. 7 (1971): 8.
- 48 Bálint Zsolt és Katona Gergely: „Az entomológus Dr. Szent-Ivány József (1910–1988) tíz éve a Magyar Nemzeti Múzeumban”, *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici*, 107 (2015): 59.

- 49 „Akire minden náció büszke lenne”, *Adelaidei Magyar Hírlap*, 3, no. 4 (1970): 4.
- 50 „Balogh János (1913–2002) 1975. szeptember 5-i Papua New Guinea – magyar szempontból c. jelentése a Külügyminisztériumnak”, MNL XIX-j-1-k 1976/52. d. Pápua Új-Guinea.
- 51 Uo.
- 52 Bálint és Katona: „Az entomológus Dr. Szent-Ivány”, 52. o.
- 53 Szent-Ivány Józsefné és Szent-Ivány Ildikó 1956-ban, Lakatos Géza pedig 1965-ben költözött Ausztráliába.
- 54 Szent-Ivány Józsefné sz. Lakatos Mária Lujza életére és munkásságára lásd: „Szent-Ivány, Maria Louise (1919–2012)”, *CHAH Biographical Notes*, a letöltés ideje: 2022. április 15., www.anbg.gov.au/biography/szent-ivany-maria-louise.html; „Maria Louise Szent-Ivány (née Csikszentsimoni Lakatos)”, *PNGAA*, a letöltés ideje: 2022. április 15., https://pngaa.net/Vale/vale_june12.htm#Ivany. Wetherell Ildikó (sz. Szent-Ivány Ildikó) életére lásd: „Wetherell, Ildikó (née Szent-Ivány), OAM”, *Papua New Guinea Association of Australia*, a letöltés ideje: 2022. április 15., <https://pngaa.org/article/vale-9>. E sorok írója hálás szívvel emlékezik a kivételes intellektusú Wetherell Ildikóra (1941–2019), akivel 2014-ben, Adelaide-ben a családjáról és a magyar történelemről hosszú és inspiráló beszélgetést folytathatott.
- 55 Balázs Dénes: „Búcsú Szent-Ivány Józseftől”, *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 6, (1989): 68.
- 56 Lásd: „Joseph Szent-Ivany, AM”, *PNGAA*, a letöltés ideje: 2022. április 15., https://pngaa.net/Vale/vale_sept88.htm#Ivany.
- 57 Bővebben lásd: „Az Akadémia új tiszteletbeli tagjai. VII. osztály”, *Magyar Tudomány*, no. 6 (1988): 472.; „A Magyar Tudományos Akadémia 1988. évi Közgyűlésének Határozata 10. pont”, *Magyar Tudomány*, no. 7–8 (1988): 623.
- 58 Lásd: „Joseph Szent-Ivany, AM”. Részletesen lásd: Hangay György: „Újabb Szent-Ivány-dokumentumok: Képek a múltból – Új-Guineából”, *Rovarász Híradó*, no. 51 (2008): 3–6.
- 59 „Szent-Ivány Laboratórium Pápua Újguineában”, *Adelaidei Magyar Értesítő*, 9, no. 4 (1976): 16.
- 60 Balogh János: *Túrkevédtől Óceániáig* (Budapest: Nemzet Lap- és Könyvkiadó Kft., 2004), 169. o.
- 61 „Balogh János 1975. szeptember 5-i Papua New Guinea – magyar szempontból c. jelentése a Külügyminisztériumnak”, MNL XIX-j-1-k 1976/52. d. Pápua Új-Guinea.
- 62 Uo.
- 63 A sírt 1971-es útján sikerült azonosítani (Szikossy és Pap: „Fenichel Sámuel”), a helyi magyar, Kajtár László közreműködésével (Szent-Ivány József: „A magyarság-szolgálat két oldala”, *Adelaidei Magyar Hírlap*, 7 (1974): 5–8.). Lásd még: Cséke Zsolt (rendező): *Magyarok az emberevők földjén* [ismeretterjesztő filmsorozat], 2000, 13. rész.
- 64 Bár Bodrogi az 1960-as évek közepén járt a térségben, és annak során Indonéziában és Ausztráliában is időzött, „[á]m e hihetetlenül gazdag utazási program ellenére sem volt alkalmam arra, hogy igazi terepére, Új-Guinea vagy Óceánia bennszülöttjei közé is eljusson” (Voigt Vilmos: „Bodrogi Tiborról”, [mek.oszk.hu](http://mek.niif.hu/04600/04682/html/mestersegek0003.html), a letöltés ideje: 2022. április 15., <http://mek.niif.hu/04600/04682/html/mestersegek0003.html>). Bodrogi életrajzát lásd: Voigt Vilmos: „A 80 éve született Bodrogi Tibor önéletrajza”, *Ethnographia*, no. 2 (2004): 217–224.
- 65 Vargyas Gábor: „Bodrogi Tibor, az Óceánia-kutató” *Ethnographia*, no. 1 (1998): 353.
- 66 Balázs Dénes: *Pápua Új-Guinea* (Budapest: Gondolat, 1976).
- 67 A térséggel foglalkozott a nagyszabású összefoglaló munkájában is: Balázs Dénes: *Ausztrália, Óceánia, Antarktisz* (Budapest: Gondolat, 1978).
- 68 Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 260–270. o.
- 69 Pawley, Andrew: „1922–2001: Linguist Extraordinaire”. *Oceanic Linguistics*, 41, no. 1 (2002): 2.
- 70 Lásd: „Stephen Wurm Graduate Prize for Pacific Linguistic Studies”, *Australian National University*, a letöltés ideje: 2022. április 15., www.anu.edu.au/students/program-administration/prizes/stephen-wurm-graduate-prize-for-pacific-linguistic-studies.

- 71 Hangay György: *Kuszkusz kókusszal* (Pusztazámor: Dénes Natur Műhely, 1999); Ignác Ferenc: *Pápuaföld* (Gödöllő: GVM, 2001).
- 72 A világháború idején besorozott katonákon kívül, akik között szintén lehettek másod- vagy harmadgenerációs magyarok.
- 73 Az akkoriban ott vizitáló Balázs Dénes egész pontos leírást adott róluk a könyvében: „a Pápua Új-Guineában élő harmincezer európai közül alig félszázra tehető a magyar származásúak száma, családtagjaikkal együtt. A fővárosban vagy tizenkét család lakik” (Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 27–28. o.).
- 74 Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy PÚG is erőteljesen támogatta a helyi adminisztráció „lokalizálását”, vagyis gyakran állhatott elő olyan helyzet, amelyben a korábbi tisztviselőknak már nem érte meg ott maradni. Erre lásd még: Balázs: *Ausztrália, Óceánia, Antarktisz*, 296–297. o. A körülmények akkoriban beállt lényeges változását egyébként a jelen sorok szerzője előtt több, korábban PÚG-on élt magyar is megerősítette. Erről az átmeneti időszakról érzékletes képet festett könyvében Hangay György (Hangay: *Kuszkusz kókusszal*, 13–36. o.).
- 75 Talán a legjobb példaként érdemes megemlíteni a magyarországi születésű Graepel Harry esetét, aki éveket töltött tanárként Pápua Új-Guineán, ott is alapított családot, ám később ő is Ausztráliába költözött. Azonban azt követően sem feledkezett meg a szigetről, és évtizedeken keresztül (egészen 2022-ig) gyűjtött és szállított adományokat a PÚG-i iskolák számára.
- 76 Például munkaszerződéssel.
- 77 Például az Egyesült Királyságból, egy bizonyos idő eltöltése után.
- 78 Ehhez elengedhetetlen lenne a sziget hatóságaival való közvetlen kapcsolatfelvétel, valamint más uniós – elsősorban a német – missziókkal való folyamatos együttműködés.
- 79 „Balogh János (1913–2002)”.
- 80 Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában* (Budapest: Teleki László Alapítvány, 1997), 198. o.
- 81 Uo. 198–199. o.
- 82 Mái maradtak azonban kiértekeletlen források, amelyek tovább árnyalhatják a magyar orvosoknak a szigeten való megtelepedéséről szóló történetet. Itt csupán egyetlen anyagra, Haszler doktor feleségének a képes visszaemlékezésére hívnám fel a figyelmet, amely számos apró részletet tartalmaz a Magyarországról PNG-ig vezető úttal kapcsolatban (Dr. Haszler Károlyné: „New Guinea”, *Képes Magyar Világhíradó*, 6, no. 5 (1976): 37–39.; 6, no. 6 (1976): 25–28.; Uo. 6, no. 7 (1976): 13–16.).
- 83 Daniel Carleton Gajdusek (1923–2008) életrajzát lásd: „Daniel Carleton Gajdusek”, *Wikipédia*, a letöltés ideje: 2022. április 15., https://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Carleton_Gajdusek; Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 43. o.
- 84 Lásd a Magyarországról időről időre (legutóbb 2020-ban) küldött harangokat, a Molnár Mária-gyűjtemény vándorkiállításaként történő bemutatását (legutóbb 2021-ben, Veszprém vármegyében, hiszen a nővér Várpalotán született). Lásd továbbá Cséke Zsolt kiváló filmjeit a térségről, aki minden alkalommal nagy tisztelettel mesélt Molnár Mária életéről és munkásságáról, például Cséke Zsolt (rendező): *Magyar misszionáriusok Pápua Új-Guineában* [dokumentumfilm], 1997; Cséke (rendező): *Magyarok az emberevők földjén*.
- 85 Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 264. o.
- 86 Uo. 266. o.
- 87 Leveleiből és fényképeiből ekkor jelent meg egy válogatás. A könyvről bővebben: „Hét év a kannibalok földjén”, *Elbida Projekt*, a letöltés ideje: 2022. április 15., <https://elbidaprojekt.hu/2020/12/het-ev-a-kannibalok-foldjen.html>.
- 88 Balázs Dénes úgy tudja, hogy a hajó kapitánya mindenkit belelővetett a tengerbe (Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 270. o.), Ignác Ferenc viszont felveti annak a lehetőségét, hogy a hajót ért szövetséges támadás során haltak meg (Ignác: *Pápuaföld*, 88–89. o.). Ennél többet csak

- valamennyi (japán, amerikai, német és ausztrál) forrásanyag áttanulmányozása révén lehetne megtudni.
- 89 Ignác: *Pápuaföld*, 83–84. o.; Domaniczky Endre: „Magyar misszionáriusok és templomépítők a Dél Keresztje alatt” in *Misszionáriusok hat világrészen*, szerk. Kubassek János (Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, megjelenés alatt). A magyar kapcsolódásai miatt meg kell említeni az Egyesült Államokból érkezett Paul Farkas kapucinus szerzetest is, aki 1955 és 1996 között, azaz 41 évig szolgált a sziget középső és északi részén.
- 90 Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 72–77. o.
- 91 Ignác: *Pápuaföld*, 83–94. o.
- 92 Cséke (rendező): *Magyar misszionáriusok Pápua Új-Guineában*; Cséke (rendező): *Magyarok az emberevők földjén*, 1., 3., 10., 11. rész.
- 93 Ezt követően vagy hazatértek (például Szabó Imre atya), vagy a helyi közösség közelében haltak meg (például Pálinkás István atya).
- 94 Lásd: Cséke (rendező): *Magyar misszionáriusok Pápua Új-Guineában*.
- 95 Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 270. o.
- 96 A legutolsó, 2021 nyári adatok („Lugos Mission Station”, *Facebook*, a letöltés ideje: 2023. március 20. <https://www.facebook.com/100234452151369/posts/lugos-mission-stationmaria-molnar-bible-training-college-manus-island/172997528208394/>) szerint a lugosi missziós állomáson (Lorengau, Manus) működő iskola jelenlegi neve: Maria Molnar Bible Training College (Molnár Mária Bibliai Képző Központ); bővebben lásd: *Maria Molnar Bible Training College*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.liebenzell.org/mission/weltweite-projekte/maria-molnar-bible-training-centre-papua-neuguinea.
- 97 2013-ban egy másik, szintén Molnár Mária nevet viselő intézmény is megnyitotta a kapuit Manus szigetén, lásd: „Manus Opens Music School”, *National EMTV News*, a letöltés ideje: 2022. április 15., <https://emtv.com.pg/manus-opens-music-school>. A Lugosban működő zeneiskola fennállásáról nincs újabb hír, de nyilván velük is érdemes lenne a kétoldali kapcsolatot felvenni.
- 98 Lásd: Cséke (rendező): *Magyarok az emberevők földjén*, 13. rész.
- 99 Vö.: Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 74. o.; Seregély Zoltán István: „Verbiták Magyarországon – Szabó Imre SVD”, *Youtube*, a letöltés ideje: 2022. április 15., www.youtube.com/watch?v=MH1Qqyr9vyE; „Elhunyt Szabó Imre verbita szerzetes”, *Magyar Kurír*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.magyardurir.hu/megszentelt-elet/elhunyt-szabo-imre-verbata-szerzetes.
- 100 Balázs: *Pápua Új-Guinea*, 267. o.
- 101 Ignác: *Pápuaföld*, 93. o.
- 102 „Úgy vélem, hogy PNG... különös jelentőségű számunkra. Nincsen a világnak még egy éppen függetlenné váló területe, ahol a magyar tudományos kutatásoknak ilyen múltja van, ahová a mai Magyarország tudósai rendszeresen eljutnak kutatómunka céljából, és élő kapcsolatokat építettek ki tudományos, egyetemi körökkel, ott élők magyarokkal, ahol egy nemrég megnyílt egyetemen most avatták fel két magyar tudós emléktábláját. Ezeket a lehetőségeket bűn lenne veszni hagyni” („Balogh János [1913–2002]”).
- 103 Vö.: „Mi, pápua új-guineaiak nagy tisztelettel tekintünk arra a munkára, amelyet a magyar tudósok országunkban végeztek. Tisztában vagyunk azzal, hogy az államaink között fennálló történeti kapcsolatok a magyarok országunk iránti mély érdeklődésének köszönhetően jöttek létre. Nagyrabecsülésünk egyik jeleként a Pápua Új-Guineai Egyetem ritka megbecsülésben részesítette [önöket – D.E.], amikor 1974-ben emléktáblát avatott fel a két magyar tudós, Fenichel és Bíró emlékére” („Albert Maori Kiki levele”).
- 104 PÜG-nak az EU keleti és déli tagállamai közül jelenleg Németországban, Görögországban és Cipruson vannak tiszteletbeli konzul által vezetett konzulátusai.

- 105 Lásd: „Relations Between Türkiye and Papua New Guinea”, *Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye*, a letöltés ideje: 2022. október 10., [www.mfa.gov.tr/t%C3%BCrkiye- - papua-yeni-gine-siyasi-%C4%B0li%C5%9Fkileri.en.mfa](http://www.mfa.gov.tr/t%C3%BCrkiye--papua-yeni-gine-siyasi-%C4%B0li%C5%9Fkileri.en.mfa).
- 106 E folyamat értékelését európai uniós szempontból lásd a közelmúltban elfogadott indo-csendes-óceáni stratégiában: „The Diplomatic Service of the European Union (2022). EU Strategy for Cooperation in the Indo-Pacific, *European Union External Action*, a letöltés ideje: 2022. október 15., www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategy-cooperation-indo-pacific_en.
- 107 Tekintettel a Mol egyébként is szerteágazó nemzetközi elkötelezettségeire.
- 108 Lásd: a PNG tajvani kereskedelmi képviselőtének facebookos portálját, amely szerint 2022 júliusában a Changhua Christian Hospital (CCH) és a Port Moresby General Hospital (PMGH) közösen rendezte meg a Tajvan–PNG online szemináriumot, amelynek célja az ortopédiai és szív- és érrendszeri sebészet tapasztalatainak megosztása volt. Az előadás anyagát lásd: „2022 Taiwan PNG Online SeminarSharing the Experiences of Orthopedic and Cardiovascular Surgery”, 1. rész, *Youtube*, a letöltés ideje: 2022. október 10., www.youtube.com/watch?v=N4x5e4A4pFM; „2022 Taiwan PNG Online SeminarSharing”, 2. rész, www.youtube.com/watch?v=IMhNRLBdIco.
- 109 Ez lehetne akár templomépítések vagy -felújítások vállalása is, hiszen olyanokat már más régiókban is teljesítettünk, PÜG-ban pedig a magyar misszionáriusok több mint fél évszázados jelenléte e szerepvállalást is megalapozná.
- 110 E téren például orvosi műszerek, gyógyszerek vagy éppen a tiszta vízhez való hozzáférést segítő eszközök (szivattyúk, víztisztító berendezések) adományozásán lenne érdemes elgondolkodni.
- 111 Például a kormányzati honlapok kiépítésére, az elektronikus ügyintézésre vonatkozó tanácsadással.
- 112 Vagy kétoldalú együttműködési megállapodásokat kötni az országos múzeumok között, amelyek lehetővé tennék a magyar szakemberek számára is, hogy a helyben szerzett ismeretekkel és kapcsolatrendszerrel hatékonyabban láthassák el a magyarországi gyűjtemények gondozását.

Az izraeli politika történeti törésvonalai

Historical Cleavages in Israeli Politics

Zsiros Egon Attila

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.5

Összefoglaló: A jelen dolgozat az izraeli politika történetének legfőbb törésvonalait és az azokat alakító tényezőket ismerteti, a szakirodalmi áttekintéssel egyetemben. A szerző meghatározása szerint Izrael Állam megalapítása óta a hat legfontosabb törésvonalat a munkapárti és a revizionista cionisták közti szembenállás, az állam szekuláris vagy vallásos karakterét érintő vita, a zsidó–arab konfliktus, a jóléti állam és a liberális piacgazdaság pártolójának a vitái, a palesztin (osló-i) megbékélési folyamat eltérő megítélése, valamint a Benjamin Netanjahu politikai szerepéhez való viszonyulás jelentette. Az izraeli politikai rendszer sajátossága, hogy az egyes törésvonalak sokkal inkább egymásra épültek, semmint váltották egymást. E törésvonalak ma is döntő jelentőségűek az ország közéletében, így szándékom szerint az írás elemzési keretként is szolgálhat azok számára, akik tanulmányozni kívánják az izraeli aktuálpolitika folyamatait.

Kulcsszavak: Izrael, Közel-Kelet, cionizmus, arab–izraeli konfliktus, politikai törésvonalak

Abstract: *This study presents the historical cleavages of Israeli politics and the most important events that shaped them by reviewing the relevant literature. The author defined six main cleavages, namely: the clash of labor Zionism and revisionist Zionism, the debates with regard to the secular or religious nature of the state, the disagreement between the proponents of a welfare state and those who favor a liberal market economy, the different views on the Palestinian (Oslo) peace process and the division with regard to Benjamin Netanyahu's role in Israeli politics. Due to the specifics of the country's political system, new cleavages always emerged without previous rifts disappearing. This phenomenon provided Israel with a vivid political life. As these cleavages are still present, I intend this study to provide a theoretical framework to all those who would like to analyze the current topics of Israeli politics.*

Keywords: *Israel, Middle East, Zionism, Arab–Israeli conflict, political cleavages*

Bevezetés

Izrael története nem pusztán egy állam, de mivel az a zsidó nemzettől elválaszthatatlan, egy nép története is. Az állam megalapítása, amelyre közel kétezer évig kellett várni, katartikus élmény volt a világ zsidósága számára, ezzel együtt pedig a cionista mozgalom elvitathatatlan sikereinek a legfőbb eredménye. A sivatagokba és mocsarakba települő első kibuclakók a semmi közepén építették fel Izrael Államot, s a törekvéseiket a zsidó nemzeti haza gondolata és az ideális társadalom megteremtésének az eszményképe hajtotta. Az állam belső és külső konfliktusok közepette született: a permanens külső fenyegetettség mellett az új állam karaktere számos belső vita tárgyát képezte, ami a kezdetektől fogva megágyazott az izraeli politikai rendszer lendületes dinamikájának és a politikai paletta sokszínűségének. Egyszerűbben úgy is fogalmazhatnánk: „vita mindig volt bőven” – azok demokratikus becsatornázása pedig elvezetett ahhoz a rendkívül érdekes és igen komplex szisztémához, amit izraeli politikai rendszernek nevezünk.

A jelen dolgozat célja, hogy részletesen felvázolja az izraeli politika történeti törésvonalait. A cionista mozgalmon belüli kezdeti viták már az államalapítást megelőzően megalapozták a későbbi izraeli pártfejlődésnek. Az állam szekuláris karakterének a vallásos kritikája, az arab–zsidó szembenállás és az izraeli „jóléti államhoz” való viszonyulás a közbeszéd részét képezték, és képezik mind a mai napig. A kilencvenes évek a palesztin–izraeli konfliktusban állást foglaló „béketábor” és a reciprocitás elve mentén politizáló jobboldal közti véleménykülönbségek kiéleződését hozta el. Az elmúlt bő évtizedet pedig a helyi politika erőteljes perszonalizációja jellemezte, és a fő nézeteltéréssé Benjamin Netanjahunak, Izrael volt miniszterelnökének (1996–1999, 2009–2021) – és 2022 decemberében ismét megválasztott kormányfőjének – a megítélése vált. A dolgozat e törésvonalakat ismerteti, a vonatkozó szakirodalom áttekintésével. A tanulmány a történeti jellegéből adódóan kevés „újszerű” megállapítással szolgál, azonban segítséget jelenthet mindazoknak, akik meg kívánnak ismerkedni Izrael lenyűgöző államának történelmével és politikai rendszerével.

A következő fejezet áttekinti Izrael államiságának azon legfontosabb történéseit és állomásait, amelyek a legnagyobb mértékben formálták a politikai rendszert, és megalapozták a későbbiekben ismertető törésvonalaknak. A tanulmány harmadik része részletesen ismerteti azokat: egy-egy alfejezetet szán a fentebb említett hat konfliktuspontra. Az írás összefoglalással és némi kitekintéssel zárul.

Az izraeli politika törésvonalait meghatározó történeti tényezők

Az izraeli politikai rendszer kialakulása már jóval az állam megalapítása előtt megkezdődött, a folyamat egészen az 1920-as évek elejéig datálható vissza. A zsidó nemzeti haza megteremtésének szándékával a Palesztin Mandátumterületre hazatérő (*alijázó*) zsidók száma 1922-re elérte a 84 ezret, a következő tizenhét évben pedig közel meghatszorosódott.¹ Az államalapítás meghatározó szereplői a század elején érkeztek Palesztinába (második *alija*), igen nagy részben a Kelet-Európában és Oroszországban tapasztalt zsidóellenesség miatt. (Maga a leendő első miniszterelnök, David Ben-Gurion is ekkor érkezett a későbbi Izrael földjére.)

A zsidó állam intézményrendszerének három legfontosabb eleme – a választott Nemzeti Tanács, az Izrael külpolitikai képviseletét ellátó Zsidó Ügynökség, valamint a szakszervezeti és gazdaságszervezési feladatokat ellátó szerv, a Histadrut – is akkoriban jött létre.² Minden túlzás nélkül állítható, hogy Izrael gazdasági és intézményrendszerének az alapjának lefektetése már évekkel az állam megalapítása előtt megtörtént.

Az izraeli politikai rendszer történetének a következő fontos „állomását” a második világháború lezárulta és a Palesztin Mandátumterület megszűnése jelentette (1947). Akkorra a Palesztinában élő zsidók száma elérte a 650 ezret, ami a teljes ottani lakosság közel 80 százalékát jelentette.³ Amikor az arab tárgyalók nem fogadták el az ENSZ-nek a Palesztina arab és zsidó államra történő felosztására vonatkozó 1947-es tervét, kitört a palesztinai zsidó közösség (*jisuv*) és az arabok közti polgárháború. Az újonnan megszületett zsidó otthont, Izrael Államot 1948. május 14-én alapították meg, amelynek a legfontosabb karakterjegyeit a függetlenségi nyilatkozatában rögzítették.

A nyilatkozat szövege szerint Izrael zsidó állam, amely a szabadság, igazságosság és béke alapértékein nyugszik, a polgárai számára biztosítja a jogegyenlőséget, a vallás, nyelv és lelkiismeret szabadságát, valamint megőrzi a különböző vallás követői számára szentnek minősülő helyeket. Emellett a dokumentum igen nagy hangsúlyt fektet a zsidók hazatérésének a támogatására és a zsidó nemzeti otthon létrehozására.⁴ A nyolcvanas évek közepén elfogadott alaptörvény módosítás a zsidó karakter mellett a „demokratikus” jelzőt is beemeli Izrael Állam leírásába. Összességében tehát Izrael Állam megalapítása révén egy demokratikus és szekuláris zsidó nemzeti otthon született. A zsidó államiság és a szekularizmus közt feszülő ellentmondás a mai napig az izraeli politika egyik fontos törésvonalát képezi, amiről a későbbiekben még részletesen szó lesz.

Az új állam megalapítását követően kitört az első arab–izraeli háború (1948–1949). A zsidó állammal szomszédos országok, amelyek az ENSZ felosztási tervét elutasították, 1948. május 15-én megtámadták Izraelt, ám az utóbbi győzelmet aratott felettük 1949-ben. Ez csak az első epizódja volt a Jeruzsálem számára komoly egzisztenciális kihívást jelentő konfliktusoknak. A későbbiekben a hatnapos

háború (1967), a *jom kippuri* (engesztelés napi) háború (1973), valamint az első (1987–1991) és a második (2001–2005) palesztin *intifáda* (Izrael elleni felkelés) kitörése is egyértelművé tette, hogy a zsidó nemzeti otthon permanens fenyegettség alatt áll, és a szomszédjaival fennálló konfliktusainak a tétje nem kisebb, mint az állam túlélése. Ennek megfelelően a biztonságpolitikai kérdések már a zsidó állam megalapításától igen fontos részét képezték az izraeli köznyilvánosságnak, valamint évtizedes viszonylatban meghatározták az izraeli bal- és jobb-oldal önidentifikációját. A későbbiekben ezt a problémakört is részletesebben görcső alá vesszük.

Az izraeli politika alakulását mindig is nagyban befolyásolta az országot érő bevándorlási hullámok etnikai, nemzeti és vallási összetétele. Ennek egyik legszemléletesebb példája a *szezárd* (a mediterrán térségből, de ma már leginkább Ázsiából és Afrikából érkező) zsidóknak a második világháborút követő tömeges érkezése volt. Míg ennek az etnikumnak az izraeli népességen belül 1948-ban 9,8 százalékot tett ki, addig 1961-re az arányuk elérte a 27,4 százalékot.⁵ Az *askenázi* zsidókkal szemben – akik Európából érkeztek, és zömében jobb anyagi körülmények közt éltek, sokszor polgári foglalkozást űztek – a szezárdok a jóval nehezebb társadalmi helyzetük (elsősorban a közel-keleti üldöztetés) miatt döntöttek az *alijázás* mellett, így a tömeges bevándorlásuk igen komoly szociális és gazdaságpolitikai kihívást jelentett a zsidó állam számára.⁶ Emellett a politikai preferenciáik is jelentős mértékben átalakították Izrael politikai térképét. A Szovjetunió felbomlását követő évtizedben ugyanilyen nagy politikai jelentőséggel bírt a volt tagköztársaságokból érkező zsidók megjelenése. Tíz év alatt közel 750 ezer, többségében magasán kvalifikált, polgári foglalkozást űző askenázi érkezett az országba, ami gazdasági előnyökkel járt, ugyanakkor jelentős mértékben befolyásolta a politikai folyamatokat és a pártok támogatottságát.⁷

Az 1967. június elején folyt hatnapos háború során Izrael visszafoglalta a korábban Jordánia és Egyiptom által megszállt területeket (Gáza, Júdea és Szamária), a hetvenes évek közepétől pedig megindult az izraeli telepek létrehozása a Jordán folyótól nyugatra elhelyezkedő Ciszjordániában, azaz a „nyugati partként” (*West Bank*) elhíresült területeken. Míg a Júdeában és Szamáriában letelepült izraeliek száma a hetvenes évek elején kb. ezer főre rúgott, addig a kilencvenes évek elejére közel nyolcvanezer lett.⁸ A telepesszmozgalom igen hamar megosztó belpolitikai kérdéssé vált. A támogatói a nemzeti ethoszon (Nagy-Izrael ideálja) és a vallási „elrendeltségen” túl biztonságpolitikai érvek mentén helyeselték a telepek létrehozását, míg az ellenzők szerint az elfoglalt területek benépesítése pusztán konfliktust szül a palesztinokkal, és ellehetetleníti a béke garanciáját jelentő kétállami megoldás megvalósítását. Bár Izrael 2005-ben kivonult Gázából, Ciszjordániát továbbra is az ellenőrzése alatt tartja, és a kétállami megoldást célzó oslói békefolyamat a palesztin vezetés elutasító hozzáállása miatt 2001-ben kudarcot vallott.⁹ A telepések tevékenységének a megítélése a mai napig is törésvonalat képez az izraeli politikán belül, de erre még a tanulmány folyamán visszatérünk.

Az izraeli politika törésvonalai

Izrael politikai törésvonalai szervesen kapcsolódnak az ország igen eseménydús történelmi fejlődéséhez, és az elmúlt néhány évtized tapasztalatai alapján aligha mondhatjuk, hogy az kialakulásuk/átalakulásuk alábbhagyott volna. Mint ahogyan az már többször is szóba került, az alapvető ellentétek már az ország megalapítása előtt jelen voltak a palesztinai zsidó közösségek között. Az állam vallásos–szekuláris karakterének a kérdése, az arab–izraeli háborúk, a szefárd zsidók bevándorlása, a hatnapos háború során elfoglalt területek sorsa, a palesztin–izraeli békefolyamat megítélése, a klasszikus értelemben vett szocialista jegyeket hordozó izraeli jóléti állam megszűnése, s végül, de – ahogy az utóbbi hetek is mutatják – nem utolsósorban, a regnáló miniszterelnök, Benjamin Netanjahu személyének a megítélése egyaránt politikai törésvonalak alapját képezték és képezik mind a mai napig.

Az izraeli politika komplexitása leginkább abból ered, hogy a törésvonalak csak részben „váltották egymást”, sokkal inkább összefonódtak és egymásra épültek, ami az ország politikai életének is lendületes dinamikát adott. A változó preferenciákat a pártrendszer alakulása (az arányos választási rendszer és az alacsony bejutási küszöb miatt) szorososan lekövette, így a pártfejlődés elmúlt hetven éve első ránézésre igen kaotikus képet mutathat az ottani helyzettel csupán ismerkedők számára. A pártokkal kapcsolatos részletek tárgyalása előtt a belpolitika legfőbb törésvonalait mutatom be, a főbb kiigazodási pontok meghatározása végett.

Revizionista cionizmus vagy munkapárti cionizmus

Az izraeli politika első törésvonala már az állam létrejötte előtt kialakult. A Palesztinában letelepedett zsidók a cionista eszmény jegyében az új otthonuknak a bibliai Szentföld területén történő megalapítását tűzték ki célul. A cionista motivációk azonban a kezdetektől fogva eltérőek voltak: magának a leendő zsidó állam létrehozásának a módjában és méretében is véleménykülönbségek mutatkoztak a jisuv politikai vezetésben. Az Aaron David Gordon, David Ben-Gurion és Haïm Weizmann által képviselt munkapárti cionizmus alapját az *avoda ivrit* [héber munka] és a *tikkun olam* [világ kijavítása] jelentette. Az *avoda ivrit* a zsidók társadalmi parancsa a Szentföld közvetlen vagy zsidó munkások révén történő közvetett megművelésére, ami egyszerre tükrözi a későbbi Izrael Állam munkaközpontú és agrárjellegű karakterét. A *tikkun olam* a társadalmi igazságosság megteremtésének a parancsa, ami az ország erősen baloldali mentalitását vetítette előre.¹⁰

Ezzel szemben a revizionista cionizmus (a fő képviselője Vlagyimir Zsabotinszkij) sokkal inkább egy európai típusú nacionalizmuson alapul, amelynek a legfőbb célja (a Transzjordániát is magában foglaló) Nagy-Izrael minél gyorsabb

megteremtése, akár fegyveres erőszak árán is.¹¹ Míg az államalapítást követően az izraeli baloldal a munkapárti cionizmust tekintette a kiigazodási pontjának, addig a kibontakozó jobboldal Zsabotinszkij és a revizionizmus (részben mérseklődő) eszméire alapozta a politikáját. A revizionista cionista blokk térnyerése a harmincas évekre tehető, ugyanis akkor alakultak meg azok a paramilitáris csoportok (kezdetben az Irgun, majd később a Lehi), amelyek, ha szükségesnek találták, fegyverrel is küzdöttek a palesztin felkelők, illetve később a Palesztinába való zsidó bevándorlást erősen korlátozó britek ellen is.¹²

Az izraeli jobboldal legendás eseményei között kiemelt jelentőséggel bír a britek által 1939-ben kiadott *White Paper*rel és a bevándorlás korlátozásával szemben kibontakozott ellenállás.¹³ A London által megjelentetett politikai nyilatkozat az 1936 és 1939 közt zajlott arab felkelésre adott válaszul született meg, s a célja a Palesztinába irányuló zsidó bevándorlás évi 15 ezer főben történt korlátozása volt. A britek e lépéssel javítani kívánták az arabokkal való kapcsolatukat, ám borzasztó következménnyel járt a második világháború kontextusában. A limit bevezetésében a cionista csoportok a náci antiszemitizmussal szemben kiszolgáltatott európai zsidók „rabul ejtését” látták, ami nagyban hozzájárult az izraeli revizionista jobboldal radikalizálódásához. Ennek a legjelesebb eseménye a Lehi létrejötte, az Irgunból való kiszakadása volt. Bár nyolcvan év távlatából mindkettőre terrorszervezetként tekintünk, a szakadás pillanatában a Lehi sokkal markánsabb militarista és britellenes álláspontot képviselt.¹⁴ Idővel, különösen Zsabotinszkij 1940-es halálát követően, az Irgun is a radikalizálódás útjára lépett, aminek a legemlékezetesebb bizonyítéka a brit hatóságok központi irodáinak a székhelyeként is ismert Dávid Király szálloda elleni, 1946-os robbantásos merénylet volt.

A revizionista félkatonai csoportok végét Izrael Állam megalapítása, az Irgunnak az Izraeli Védelmi Erőkbe való beolvasztása, valamint a Lehi feloszlata jelentette. A hadsereg és a paramilitáris csoportok addigi párhuzamos létezése komoly polgárháborús kockázatot jelentett, sőt az az Irgun által fegyverszállításra használt Altalena nevű hajónak a védelmi erők általi 1948-as elsüllyesztése következtében majdnem ki is tört.¹⁵ Bár az állam létrejöttével és a palesztin–izraeli polgárháború, majd az arab–izraeli háború kitörésével a zsidó katonai erők egységesülése is megvalósult, az 1940 és 1948 közti időszak a revizionista és a munkapárti cionista erők közel végzetes egymásnak feszülésének az időszaka volt. Az Izrael Földjének Munkapártja több évtizedes dominanciája miatt a revizionista jobboldal jó ideig nem jutott érdemi pozíciókhoz a parlamentben, de a későbbiekben mind az Irgunból érkezett Menáhem Begin (1977–83), mind a korábbi Lehi-tag Jichák Sámir (1983–84, 1986–92) elfoglalhatta a miniszterelnöki széket. Nem túlzás azt állítani, hogy az izraeli jobb- és baloldal őskonfliktusa erre az időszakra vezethető vissza, így az első és a leginkább meghatározó politikai törésvonal a revizionisták és a munkapártiak között húzható meg.¹⁶

Szekuláris állam vagy vallásos állam

Az izraeli politika másik fontos törésvonala az ország vallásos és szekuláris karaktere között húzódik. A függetlenségi nyilatkozata Izraelt zsidó államként definiálja, melyet egy későbbi alaptörvény módosítás a „demokratikus” jelzővel is kiegészített. A két karakterisztikában rejlő ellentmondás pedig a szekuláris–vallásos állammról folyó vitában is az interpretációk széles körének szolgált táptalajává. A munkapárti cionista mozgalom alapvetően szekuláris államban gondolkodott (a függetlenségi nyilatkozat sem jelöli ki a judaizmust államvallásként), és a revizionista cionista körök partvonalra kerülése miatt nem is nyílt tér az állam vallási értelemben vett zsidó karakterének a politikai megvalósítására.¹⁷ Az államalapítás során ez a kérdés tehát politikai szempontok mentén dőlt el.

A későbbiekben az ultraortodox zsidó pártok parlamentbe kerülésével a vallási kérdések ismét előtérbe kerültek. E pártok számos alkalommal feltételeket szabtak a különféle koalíciókba való belépésükhöz, amelyeket azok domináns pártjai politikai számításból rendre teljesítették is. Ilyen feltétel volt például a házasság intézményének a rabbinátusi hatáskörbe helyezése, a *jesívákban* (a vallás tanulmányozásának a felsőfokú intézménye) tanuló ortodox diákok mentesítése a hadkötelezettség alól, az ortodox közösségeknek juttatandó anyagi támogatások, vagy éppen a tömegközlekedés leállítása a szombat alkalmával.¹⁸ Ezek a döntések mai napig igen megosztóak az izraeli politikában, és a „vallásellenességet” számos szekuláris párt (pl. Sinui, Jiszráel Beitenu) meglovagolta a múltban, illetve napirenden tartja még ma is (pl. a Jes Atid).

Az állam szekuláris vagy vallásos karakteréhez kapcsolódó közéleti viták nem pusztán az ortodox pártok, de a későbbiekben a vallásos cionista formációk előretörésével is előtérbe kerültek. A judaizmust államvallásként tekintő nacionalista pártok előretörésével és egyre népszerűbbé válásával ez a régre visszanyúló törésvonal ismét élesebbé vált. Különösen igaz ez a 2022-es választás kontextusában. A koalíciós partnerekké előlépett pártok (Vallásos Cionista Párt, Zsidó Erő) határozott támogatói a zsidó vallásjognak (*háláchá*) az állam jogrendszerébe való beemelésének.¹⁹ Mindez komoly fenyegetést jelenthet akár az izraeli arabok, akár más kisebbségek (pl. homoszexuálisok) számára, és jelentősen ronthatja Izrael és az izraeli kormány megítélését a nemzetközi térben.

Zsidó–arab konfliktus

Izrael állama konfliktusban fogant, azonban a zsidó–arab szembenállás még bőven a megalapítása előtti időkig nyúlik vissza. A Palesztinába települt zsidók felvásárlások révén jelentős mennyiségű földhöz jutottak, ami a helyi arab lakosságból a kezdetektől ellenállást váltott ki. A zsidók elleni legismertebb fegyveres támadások között az 1929-es hebroni mészárlást, valamint az 1936–1939 közötti arab felkeléseket kell megemlíteni. Miután az ENSZ 1947-ben elfogadta a Palesztin

Mandátumterület felosztását, kitört a közel hat hónapig tartó polgárháború a jisuv és a helyi arabok között, s azt az első arab–izraeli háború kitörése követte 1948-ban, amikor is Izrael arab szomszédai megtámadták a frissen megalapított zsidó államot. Bár Izrael a háborút megnyerte, a Jordán folyó nyugati partját (Ciszjordánia: Júdea és Szamária) Jordánia elfoglalta, majd 1950-ben annektálta is – amit a nemzetközi közösségből kizárólag Nagy-Britannia és Pakisztán ismert el.²⁰

A háború során közel hétszázezer arab döntött úgy (sokszor kényszerből), hogy elhagyja az Izrael által kontrollált területeket.²¹ A Jordániából érkezett bevándorlókkal együtt a menekültek többsége a mai Ciszjordánia területén telepedett le, ami a későbbi palesztin–izraeli konfliktus forrása lett. Izrael a területet az 1967-es hatnapos háború során visszafoglalta, majd megkezdődött a zsidó telepek létrehozása Júdeában és Szamáriában. A vegyes lakosságú nyugati part hovatartozásának a megítélése a mai napig komoly törésvonalat képez Izrael zsidó és arab lakossága között, ráadásul a kérdés kapcsán az Izraeli közvélemény és maguk a politikai szereplők sem képviselnek egységes álláspontot.

Bár Izrael mind Egyiptommal (1979), mind Jordániával (1994) békét kötött, és jelentős lépéseket tett más arab országokkal való kapcsolatának a normalizálása felé is (lásd: a 2020-ban megkötött Ábrahám-egyezmények), az arab–zsidó ellentét nem csupán a Júdeában és Szamáriában élő palesztinokkal való időszakos összetűzésekben él tovább. A Hezbollah és a Hamász nevű terrorszervezetek 1982-es, illetve 1987-es megalakulásával az izraeli–arab államközi konfliktusok új dimenzióba léptek. A Hamász által a gázai övezetből levezenyelt, időnként megindított rakétatámadások, valamint az iráni proxyként Libanonból tevékenykedő Hezbollah akciói rendre komoly kihívást támasztanak az izraeli védelmi erőkkel szemben. A katonai műveletek folyamatosan nagy visszhangot váltanak ki a nemzetközi sajtóban. Emellett a permanens terrorkampány és az Izraelben élő palesztinok egy részének az azokat támogató fellépése jelentős mértékben hozzájárulnak az izraeli jobboldal radikalizációjához. Többek között ennek is tudható be a vallásos cionista pártok 2022-es megerősödése.²² A napi hírekből és e tényekből is egyértelműen kiderül, hogy az arab–zsidó konfliktus még ma is meghatározó alakító tényezője az izraeli belpolitikai folyamatoknak.

Földet a békéért vagy békét a békéért („béketábor” vagy reciprocitás)

Az izraeli politika jobboldal–baloldal felosztásában sokáig a zsidó–palesztin béke megítélése képezte a legfőbb törésvonalat. Némileg leegyszerűsítve: míg az izraeli baloldal az elfoglalt területek átengedését és egy palesztin állam esetleges létrehozását támogatta a békéért és a harcok beszüntetéséért cserében, addig a jobboldal sokkal szkeptikusabb volt az ilyen jellegű engedményekkel kapcsolatban, és a tárgyalások feltételül a harcok beszüntetését határozta meg, és biztonságpolitikai (valamint nemzeti és vallási) okokból kifogásolta az elfoglalt területek átengedését, valamint jóval kritikusabb volt a kétállami megoldással szemben.

Benjamin Netanjahu ezt a reciprocitást, azaz a kölcsönös engedmények és gesztusok politikájaként határozta meg.²³

A béke megítélésének kérdéséhez szorosan kapcsolódott (és kapcsolódik) a telepesmozgalom problematikája. Az izraeli baloldal sokáig ellenezte a zsidó telepek létrehozását, arra hivatkozva, hogy a területek benépesítésével a föld átadása már nem képezheti a béketárgyalások tárgyát, hiszen az odaköltözött zsidók visszatelepítése számos problémával járna. Ezzel szemben a telepespárti mozgalmak részben nemzeti, részben biztonságpolitikai okokból helyeselték a telepek létrehozását: a stratégiai szempontból is fontos júdeai és szamáriai területek (pl. a Júdeai-hegység, Jeruzsálem külvárosai) Izraelhez kötésének a lehetőségét látták benne.²⁴

A „béketábor” és a reciprocitást előtérbe helyező jobboldal vitájában döntő jelentőségű volt az oslói békefolyamat lefulladása, a 2000-es Camp David-i csúcstalálkozó kudarca és a második palesztin intifáda kitörése. Az említett események fényében sokak számára egyértelművé vált, hogy az izraeli engedmények bővítésével sem mozdítható előre a palesztin–izraeli megbékélés ügye. Az Ehud Barak által a tárgyaláson tett javaslatok minden korábbinál több palesztin követelés teljesítését tűzték ki célul.²⁵ Ennek az egyik legszimbolikusabb eleme Kelet-Jeruzsálem átadása és palesztin fővárosként való elismerése lett volna. Az engedmények ellenére a palesztin vezetés, élén Jasszer Arafattal, elutasította a Camp Davidben tett ajánlatot, majd az eredményes tárgyalások meghíúsulását követően kitört a számos izraeli életet követelő második palesztin intifáda. A Gázai övezetből való 2005-ös izraeli kivonulás szintén komoly kudarcot jelentett a „béketábor” számára, ugyanis a Hamász két éven belül átvette a terület feletti irányítást, s így tulajdonképpen létrehozott egy terrorista entitást az izraeli magterületek közvetlen szomszédságában. A gázai kivonulás megosztó volta az izraeli jobboldal és a Likud párt szakadásához vezetett, azonban az abból kivált, centrista, a gázai kivonulást támogató Kadima néhány éven belül (2015-ben) eltűnt az izraeli politikai palettáról.

Jóléti állam vagy liberális piacgazdaság

Az izraeli politikában a gazdasági értelemben vett jobboldali (liberális, piacpárti) és baloldali (nagyállam- és újraelosztáspárti) megkülönböztetés sokáig nem játszott érdembeli szerepet. A szocialista eszmékkel részben kritikus revizionisták az államalapításkor partvonalra kerültek, a politikai teret pedig 1977-ig a baloldali blokk dominálta, a Mapai (Izraeli Munkapárt) vezetésével. A piacpárti gondolatokat abban az időszakban a Liberális Párt képviselte, amely 1965-ben összeolvadt a nemzeti-revizionista Heruttal, és létrejött a mai legnagyobb jobboldali párt, a Likud közvetlen elődje, a Gahal. A liberális és a nemzeti párt összeolvadása azt eredményezte, hogy Izraelben a jobboldaliság erősen összefonódott a nemzeti liberalizmus gondolatával – a mai Likud is ennek az ideológiának a letéteményese.²⁶

A jobboldal 1977-es győzelmében meghatározó jelentőséggel bírt a korábban tömegesen betelepült szefárdok körében tapasztalt súlyos szegénység. Ennek a legemlékezetesebb következménye a szefárd és a *mizráhi* zsidók – a Jeruzsálemhez képest nyugaton élő diaszpóra tagjai, akikről az imádkozás irányát meghatározó város keletre feküdt – érdekeit artikuláló, a szociális igazság mellett kampányoló Fekete Párducok megalakulása (1971) volt. A mozgalom rendre súlyos kritikákkal illette a Munkapártot, nevezetesen Golda Meir kormányát. A két fél találkozási, összecsapásai az izraeli politika ikonikus epizódját képezik. A szefárdoknak a Munkapárttal való, egyre növekvő elégedetlensége, valamint a kormánynak a jom kippuri háború miatti népszerűségvesztése jelentősen hozzájárult a Likud győzelméhez.²⁷

Bár piacpárti reformok már az 1980-as évek Likud vezette koalíciós kormányai alatt is történtek, az érdemi átalakulás a kilencvenes évek közepétől következett be, Benjamin Netanjahu első miniszterelnöksége, de leginkább a 2001 utáni pénzügyminiszersége alatt. Egy szemléletes adat kiemelendő: az állami kiadások GDP-arányos szintje az 1980-as közel 75 százalékról 2010-re nagyjából 40 százalékra csökkent.²⁸ A változás óriásinak tekinthető. A reformok természetesen ellenállást váltottak ki a baloldal részéről: a kritika leggyakrabban a nemzetközi összevetésben is kiemelkedően magas relatív szegénységi rátán alapul.²⁹ Bár a gazdasági törésvonal ténylegesen tapasztalható az utóbbi 20-25 év során, a szavazók gazdaságfilozófiai önidentifikációja a szavazási mintázatokkal továbbra is csak kis mértékben korrelál.³⁰

Benjamin Netanjahuval vagy Benjamin Netanjahu nélkül

Bár a legutolsóként bemutatandó törésvonal viszonylag új, és kevésbé bizonyos ügyek mentén alakult ki, mégis napi szinten befolyásolja az izraeli aktuálpolitikát. 2021-ben véget ért Benjamin Netanjahu közel tizenkét éves miniszterelnöksége, a tavaszi választást követően a Knesszetben többségbe kerültek a vele szemben kritikus pártok, s a Likud vezette koalíciós kormányt nyolc párt együttes kormányzása váltotta. Azért is tekinthetjük a Netanjahu-dilemmát új törésvonalnak az izraeli politikában, mert felülírta a koalícióra lépett ellenzéki pártok összes korábbi ideológiai és gyakorlati politikai nézeteltérését, s az egyetlen lényeges szempontot a Netanjahu-kormány megbuktatása jelentette számukra. Így fordulhatott elő, hogy (arab) vallásos, szekuláris, cionista telepéspárti, szélsőbaloldali, liberális konzervatív és liberális pártok is részt vettek a Netanjahut váltó kormánykoalícióban.

A tavalyi (2022) választás eredménye – a várakozásoknak megfelelően – Benjamin Netanjahu újabb győzelmét, második visszatérését tette lehetővé. Bár pártja, a Likud is bővítette a mandátumai számát, a jobboldali blokk sikere elsősorban a sokak által radikálisnak és szélsőjobboldalinak tartott, vallásos cionista pártok jó szereplésének volt köszönhető. A Netanjahu-törésvonal egyenes következménye, hogy a régi-új miniszterelnök koalícióalkotási lehetőségei igencsak beszűkültek:

Netanjahu pusztán az ortodox és vallásos cionista pártokra támaszkodhatott az új kormány felállításakor. Korábban ő is arra törekedett, hogy ne csupán jobboldali pártok alkossák a kormányzó koalícióit, így a jelenlegi felállítás az ő számára is újdonságot jelent. A radikális jobboldali koalíciós partnerek sokszor extrém követeléseinek a kezelése és Izrael, illetve az izraeli kormány nemzetközi megítélésének a javítása komoly kihívást fog jelenteni a decemberben hivatalba lépett miniszterelnök számára.

Összefoglalás

A jelen dolgozat célja az volt, hogy nagyvonalakban felvázolja az izraeli politikának az államalapítástól napjainkig kialakult törésvonalait. A tanulmány először felvázolta a politikai törésvonalakat leginkább meghatározó történeti tényezőket, majd szisztematikusan bemutatta a szerző által kiválasztott hat történeti törésvonalat. A dolgozat ismertette a Palesztinába települt zsidó közösség államalapítás előtti vitáit, az izraeli politika „őskonfliktusát”: a munkapárti és a revizionista cionisták szembenállását. Az államalapítást követően az ország karakterének a szekuláris vagy vallásos jellegéről folytatott számos vita, a jóléti állam megítélése, valamint a zsidó–arab konfliktus és az ahhoz való viszonyulás formálta legnagyobb mértékben az izraeli belpolitikai folyamatokat. A kilencvenes években a jobb- és a baloldal meghatározását leginkább a palesztin megbékélési folyamat kapcsán tanúsított magatartás alakította ki. Míg a „békepárti baloldal” határozottabban támogatta a palesztinoknak adandó területi koncessziókat, addig a jobboldal a reciprocitást hangsúlyozta, és a tárgyalások feltételeként határozta meg a palesztin terrorcselekmények beszüntetését. Végezetül, az utóbbi tizenöt év az izraeli politika erőteljes perszonalizációját hozta el: a fő törésvonallá Benjamin Netanjahu, Izrael volt és nemrég ismét hivatalba lépett miniszterelnökének a megítélése vált.

A dolgozat természetesen nem a teljesség igényével született, hiszen egy tanulmány terjedelmi korlátai óhatatlanul beszűkítik egy történelmi áttekintés lehetőségeit. A céloom sokkal inkább egy nagy ívű áttekintés elkészítése volt, amely segítségül szolgálhat mindazoknak, akik ismerkedni szeretnének az izraeli politikai rendszerrel és a zsidó állam történetével. Bár az egyes törésvonalak önmagukban is egy-egy nagyobb terjedelmű mű elkészítését igényelnék, remélhetőleg a törésvonalak kijelölése során sikerült megjelölnöm az izraeli politika legfontosabb történeti konfliktuspontjait. A tanulmány tovább bővíthető a pártrendszer alakulásának a részletes ismertetésével, a politikai identifikáció társadalmi keresztmetszetben történő tárgyalásával és számos olyan történeti elemmel, amely egész biztosan befolyásolná az olvasónak az első olvasásra szerzett véleményét az izraeli politikai rendszerről. Értékelésem szerint a dolgozat a kitűzött célját elérte. Bízom abban, hogy az itt leírtak vitaindítóként szolgálhatnak mindazok számára, akik érdeklődnek Izrael állama és a zsidó nemzet története iránt.

Jegyzetek

- 1 Asher, Arian: *Politics In Israel: The Second Republic* (Washington, DC: CQ Press, 2005), 20. o.
- 2 „History: Foreign Domination”, *Embassy of Israel in the Netherlands*, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://embassies.gov.il/hague-en/aboutisrael/history/Pages/HISTORY-%20Foreign%20Domination.aspx>.
- 3 Asher: *Politics In Israel*, 20. o.
- 4 „The Declaration of the Establishment of the State of Israel”, *Ministry of Foreign Affairs*, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://www.gov.il/en/Departments/General/declaration-of-establishment-state-of-israel>.
- 5 Asher: *Politics In Israel*, 38. o.
- 6 Shindler, Colin: *The History of Modern Israel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- 7 Asher: *Politics In Israel*, 33. o.
- 8 „Comprehensive Settlement Population 1972–2011”, *Foundations for Middle Eastern Peace*, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://fmep.org/resource/comprehensive-settlement-population-1972-2010/>.
- 9 Shlaim, Avi: „The Rise and Fall of the Oslo Peace Process” in *International Relations of the Middle East*, szerk. Fawcett, Louise (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- 10 Landau, David: *Ben Gurion: A Political Life – In Conversation with Shimon Peres* (New York, NY: Schocken Books, 2011).
- 11 Gordis, Daniel: *Israel: A Concise History of a Nation Reborn* (New York, NY: Collins Publishers, 2016).
- 12 Shindler, Colin: *The Rise of the Israeli Right* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).
- 13 Gordis: *Israel*.
- 14 Shindler: *The Rise of the Israeli Right*.
- 15 Gordis: *Israel*.
- 16 Shindler: *The Rise of the Israeli Right*.
- 17 Pfeffer, Anshel: *Bibi: The Turbulent Life and Times of Benjamin Netanyahu* (London: Hurst & Company, 2020).
- 18 Bagno-Moldavsky, Olena: „The IDF and the Ultra-Orthodox: Economic Aspects of Conscription” in *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*, szerk. Elran, Meir és Sheffer, Gabi (Tel-Aviv: Institute for National Security Studies, 2016).
- 19 Gottesman, Evan: „Israel Will Not Be a Halakhic State (or So Netanyahu Says)”, *Israel Policy Forum*, a letöltés ideje: 2023. március 13., <https://israelpolicyforum.org/2019/06/04/israel-will-not-be-a-halakhic-state-or-so-netanyahu-says/>.
- 20 Benveništī, Eyal: *The International Law of Occupation*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004).
- 21 Gordis: *Israel*, 188. o..
- 22 Breuer, Eliav: „What Led to Ben-Gvir, Smotrich’s Leap in the Election? – Analysis”, *The Jerusalem Post*, a letöltés ideje: 2022. december 3., <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/article-721775>.
- 23 Netanyahu, Benjamin: *A Durable Peace: Israel and Its Place Among the Nations* (New York, NY: Warner Books, 2000).
- 24 Uo.
- 25 Shlaim: „The Rise and Fall of the Oslo Peace Process”.
- 26 „History of the Movement”, *Likud*, a letöltés ideje: 2022. december 3., <https://www.likud.org.il/en/about-the-likud/history-of-the-movement>.
- 27 Gordis: *Israel*.

-
- 28 „Israel Government Spending to GDP”, *Trading Economics*, a letöltés ideje: 2022. december 3., <https://tradingeconomics.com/israel/government-spending-to-gdp>.
- 29 „Poverty Rate”, *OECD*, a letöltés ideje: 2022. december 3., <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>.
- 30 Asher: *Politics In Israel*.

A „határvidék” mítosza a 20. és 21. századi amerikai elnöki retorikában

The Myth of the “Frontier” in the 20th and 21st Century American Presidential Rhetoric

Peterecz Zoltán

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.6

Összefoglaló: A jelen tanulmány az amerikai történelem egyik jelentős modernkori mítoszáét, a „határvidéket” vizsgálja az elmúlt száz év elnökeinek retorikai megnyilvánulásaiban. Noha a határvidékkel való szoros kapcsolat és tapasztalat szinte egyszerre alakult ki a korai angol telepesek érkezésével, igazából az Amerikai Egyesült Államok megalakulásával kezdődött az észak-amerikai kontinenst kelet–nyugati irányban átszelő hatalmas földfoglalás, amely révén az ország területe egyre jobban terebélyesedett, így ez az időszak az amerikai történelem ünnepelt hőskorává vált. Frederick Jackson Turner híres határvidék-elmélete 1893-ban ebből a szempontból vizsgálta a folyamatot, és úgy találta, hogy számos amerikai karakterjegynek az jelentette a bölcsőjét, s az igazi amerikai demokrácia ott született. A 20. század hajnalán Theodore Roosevelt karolta fel a határvidék kérdését és emelte azt az elnöki kommunikáció szintjére, s ezzel iskolát teremtett. Az őt követő elnökök szinte mindegyike egyre nagyobb gyakorisággal utalt a határvidékre, amely így idővel a tudomány és szinte mindenfajta kihívás metaforikus megjelenési formájává vált, különösen például a technológia élharcosaként emlegetett Amerikára vagy az amerikai demokráciának a világszerte történő terjesztésére vonatkozóan. A tanulmány ennek a folyamatát tárja az olvasók elé, és számos példával illusztrálja, hogyan épült be az elnöki retorikába a határvidék imázsa.

Kulcsszavak: határvidék, nemzeti mítosz, amerikai elnökök, politikai retorika

Abstract: *The present study undertakes to investigate how the concept of the “frontier” has been a typical feature of American presidential rhetoric since the beginning of the twentieth century. The frontier experience goes back to the early days of the English colonists’ arrival in the Northern American continent. Throughout the next three hundred years, but especially in the nineteenth century, more and more settlements were established on formerly uncharted lands. These pioneers were remembered as heroes who brought civilization to the backward people in the wilderness. With Frederick Jackson Turner’s seminal essay in 1893 on the historical importance of the frontier in the American experience, the term “frontier” soon*

became a powerful and mythical word. It was applied to a bygone period where there was room for Americans for inland expansion on the continent, and it also connoted the birthplace of many typical American characteristics – such as resourcefulness, pragmatism, or individualism. Basically, Turner and many of his followers found in the ever-moving frontier the cradle of American democracy. At the turn of the century, with the presidency of Theodore Roosevelt, the frontier as a dominant rhetorical element gained ground and became a celebrated theme of presidential rhetoric. With time the term “frontier” was expanded to other dimensions, mainly to economic and scientific expansion and development, while from the latter half of the twentieth century it was also called forth as an explanation for exporting democracy to third world countries. As the article shows, from World War II on, the term “frontier” became almost synonymous with American cutting-edge technological development and scientific pioneer activity, and one of the common recurring rhetorical elements in presidential rhetoric of the twentieth and early twenty-first centuries has been the very concept of this expanding and symbolic frontier. From Franklin Delano Roosevelt through Donald J. Trump, the word “frontier” and its correlative understanding of a mythical American past and present has been often used as the many examples in this article will demonstrate.

Keywords: *frontier, national myth, science, US presidents, political rhetoric*

Történelmi háttér

Az amerikai emberek lelkében és szívében a „frontier” [„határvidék”]¹ az egyik legerősebben létező mítosz. A tízévenként megrendezett népszámlálási eredmények összevetése alapján az illetékes kormányhivatal 1890-ben bejelentette, hogy a határvidék, vagyis a keletről nyugatra tartó amerikai vándorlás elérte a legnyugatibb, szórványosan lakott és kevésbé megművelt területet is (magyar olvasatban: a vadnyugatot), s ezzel a folyamat lezárult. Ez új helyzetet teremtett az amerikai jövőt illetően.

A nyugtalan és állandóan változásokon keresztülmenő társadalmat érintő kérdésekre az első átfogóbb választ egy fiatal történész, Frederick Jackson Turner (1861–1932) adta meg, aki 1893-ban, az Amerikai Történészek Szövetségének chicagói találkozóján olvasta fel a nem sokkal később már ünnepezt tézissé vált dolgozatát. Turner a határvidék-elméletében azt állította, hogy a nagyjából háromszáz évig tartó *frontier*nek hatalmas része volt az amerikai demokrácia sajátosságának a kialakulásában és nemzetformáló szereppel is bírt. A történész a természetes határok és az amerikai expanzió közötti kapcsolatot mint történelmi helyzetet vizsgálta. Számára a határvidék a civilizáció és a vadon találkozási területe volt, ahol az amerikai ember állandóan újjászületik. Ahogy írta, „a határvidék a leggyorsabb és leghatékonyabb amerikanizáció vonala. A vadon átalakítja a telepeket. Amikor ideérkezik, a ruházata, a gazdasága, a szerszámai, az utazási

módja és a gondolata európai”.² De miközben a saját képére próbálja alakítani a vadont, ő maga is megváltozik, és így válik igazi amerikaivá. Ez a vadon primitív, ugyanakkor titokzatos is egyben, így a mítoszképző ereje roppant nagy. Turner a határvidéken végbement változásoknak tudta be az amerikai demokrácia és az amerikai karakter kialakulását is. Szerinte „az éleselméjűséggel és kíváncsisággal vegyülő nyersesség és erő, a gyors megoldást találó gyakorlatias észjárás, a fizikai környezet megragadása, a művészetek iránti visszafogottság, ám közben a nagy célokra való törekedés, a nyugtalan, ideges energia és a domináns individualizmus” mind-mind a határvidéknek köszönhető.³ A tézis hatalmas siker volt, és közel három évtizedig az addigi amerikai tapasztalatoknak és különösen azok sikerének a meghatározó történelmi értelmezését jelentette.

És valóban, amikor a tipikus amerikai történelmi távlatban képzeljük magunk elé, sok minden rímelni tűnik Turner szavaira: egy jenki általában mobilis és pragmatikus, a „sznob” művészetet sokszor megveti – szemben a popkultúrával –, nagyfokú tenni akarás, a szabadság utáni sóvárgás és az annak elérésére irányuló lépések jellemzik, továbbá hisz az egyéni önrendelkezésben, ugyanakkor a csapatmunka fontossága is jellemző rá. (Turner természetesen nem tett említést arról, de utólag egyértelmű, hogy a határvidéken található bőség volt az egyik ok, amiért az amerikaiak annyira pazarló nemzetté váltak: a kifogyhatatlannak hitt nyersanyag nem készítette őket a természet óvására és megőrzésére.) Nem igaz persze, hogy más nemzetek tagjaira egyik vagy másik tulajdonság nem illene, de e jellemzők összességéből valóban az amerikaiak sztereotip képe rajzolódik ki. Arról, hogy ez mennyire a határvidék több évszázados szerepének a következménye, megoszlanak a vélemények.

A határvidék lezárulása, avagy a vadnyugat meghódítása amúgy Turnert optimista konklúzióra készítette, és meg volt győződve arról, hogy az amerikai terjeszkedés – ilyen vagy olyan formában – a jövőben is folytatódni fog. Érdeemes megemlíteni, hogy a folyamat nem zárult le végleg 1890-ben, mert még legalább két-három évtizedig telepedtek le az amerikaiak az addig nagyon gyéren lakott tájakon, főleg északnyugaton. Miután azonban ott is bevezették az áramot és az egyéb közüzemi szolgáltatásokat, majd megjelent a rádió és később a televízió, azokat a településeket sem lehetett már a klasszikus értelemben vett határvidéknek nevezni, noha a marginális elhelyezkedésük megmaradt – ami világszerte jellemző a kisebb vidéki településekre.

Walter Prescott Webb a határvidéket „a szuverenitás éles széléként” aposztrofálta. Ennél fontosabb az a kijelentése, hogy „az amerikai úgy gondol a határra, mint ami nem az ország szélét jelenti, hanem [azt,] ami azon *belül* helyezkedik el. Ez nem egy megállást parancsoló vonal, hanem egy belépést inspiráló *terület*. Az európai egydimenziós felfogással szemben az amerikai határnak két dimenziója is van: hosszúsága és mélysége. Európában a határ mozdulatlan és állandó, Amerikában átmeneti és időleges *volt*”.⁴

Ez roppant fontos megállapítás, hiszen jól írja le a pionírok viszonyulását a határvidékhez: az szinte hívogatja őket, hiszen szigorú határok nem igazán léteznek vagy meglehetősen képlékenyek. Ha az ember belép a határvidékre, és birtokba veszi a területet, majd meg is műveli azt, akkor az már az övé. Éppen ezért érdemes Webb egy másik fontos és idetartozó észrevételét is megemlíteni, miszerint a határvidék Amerikában megtestesíti „a szabad föld gondolatát, [tehát azt,] amit az ember szabadon megszerezhet”.⁵

Turner koncepciója, mint arra többek között Henry Nash Smith is rámutatott, már 1893 előtt megjelent a határvidékről szóló mítoszokban. Ő tulajdonképpen csak bemutatta az amerikai környezet szinte mérhetetlen bőségét és lehetőségeit, amelyek addig is megvoltak, ezzel mégis iskolát teremtett. De Smith azt is megemlítette Turner tételéről, és abszolút nem alaptalanul, hogy az „a hipotézis az édenkert mítoszából fejlődött ki”.⁶ Tehát az a helyzet állt elő, amikor egy meghatározó mítosz egy másiktól táplálkozik, abból vesz át elemeket. Hiszen a vadon a jobb megélhetés reményét hordozta, ami csakis hatalmas munkával érhető el, de az idill ígérete igen erős: még ha az új „édenkert” várása túlzás volt is, a sok útra kelt telepesbe, aki a határvidéken kereste a boldogulást, biztosan jelentős lelkiertő öntött a hit, hogy ott eléri majd a tejjel-mézszel folyó Kánaánt.

Két másik történész szintén jól fogalmazta meg Turner tézisének a lényegét, amikor azt állították, hogy „az amerikaiak generációkon át felismerték a határvidéknek a politikában, a folklórban, a zenében, az irodalomban, a művészetben és a beszédekben egyaránt kulturális jelentőségét és hasznosságát. Turnernek csupán annyi dolga volt, hogy elmesélje az amerikaiaknak, hogy ennek az ismerős határvidéknek mi volt a jelentősége” – utaltak a Turner-tézis címére.⁷ A határvidék mitológiai töltete azért is erős, mert „továbbra is ez az a hely, ahol az amerikai ideálokat meghatározzák, ahol az amerikai hősök egy új és erős életet kezdenek, miután megszöknek a lakott vidéktől”.⁸ A valóságban persze megjelentek olyan gazdasági-társadalmi mozgások és kérdések, mint a bányászat, a vasút- vagy gátépítés, illetve az ivóvízellátás és az öntözés kialakítása, amely mind-mind előtérbe helyezte a nagyvállalatok és a pénzügyi csoportok érdekeit, amelyek gyakran ellentétesek voltak az életük javításán dolgozó egyének és kisebb csoportosulások boldogulásával (bányászfalvak, farmerek, vadászok stb.).

Az is tény, hogy a határvidékre érkezett telepesek technológiai értelemben előbbre jártak az ott szórványosan elhelyezkedett őshonos (indian) törzsekhez (*native Americans*) képest. Ez viszont megerősítette bennük és a keleten élt társaikban azt a gondolatot, hogy a fehérek felsőbbrendűek a rézbőrű „gyermekeknél” vagy „vadaknál”, így joguk van azok földjeit elfoglalni. Egy másik fontos szempont, amire Richard Slotkin is felhívta a figyelmet, hogy a fehérek megjelenése szinte mindig erőszakot váltott ki és azzal járt együtt, ami nagyban hozzájárult a műszaki előnyük kihasználásához, s így az indiánok folyamatos visszaszorításához.⁹

Turner halála után egyre többen kezdték támadni az állításait, hibájául rótták fel, hogy azok túl leegyszerűsítőek és számos dolgot figyelmen kívül hagynak. A történelemírás időközben ugyanis egyre professzionálisabbá vált, a vizsgálati módszerek tényszerűbbek lettek, és nagyfokú tudományos alapossággal közelítették meg a különböző kérdéseket. Ő a tézise készítése során például nem vette figyelembe, hogy a határvidék első meghódítói sokszor nem a telepesek, hanem a földspekulánsok voltak, különösen a 19. században. Továbbá nemcsak vasúttársaságok és nagy vállalatok, de bankok és biztosítótársaságok is gyorsan rátették a kezüket a szabad földekre, így a farmerek egy jelentős része bérlő volt azon a földön, amelyet művelt. De érdemes megemlíteni azt is, hogy a határvidék ünneplően pragmatikus, találékony és minden akadályt legyőző lakói jóformán mindenben a keleti országrész gyárainak és műhelyeinek a termékeire szorultak – azt is ki lehet jelenteni, hogy a nyugati leleményességet sokszor a keleti feltalálók szolgálták.

Sokan állították ugyanakkor, hogy az amerikai határvidék nem egyedi, hiszen a világ más tájain is található hasonló területek: Oroszországban, Kanadában, Brazíliában vagy Ausztráliában. Noha első pillantásra valóban jogos a felvetés, alaposabb vizsgálat után kijelenthető, hogy az USA-tól eltérően ott nem álltak rendelkezésre azok a kedvező földrajzi adottságok, amelyek lehetővé tették volna egy hasonlóan kiterjedt területre való folyamatos és nagymértékű bevándorlást, fokozatos terjeszkedést. Kanadában és Szibériában a zord hideg, Brazíliában a trópusi klíma és a dzsungel, Ausztráliában pedig a földrész belsejében uralkodó sivatag volt – és maradt mind a mai napig – az akadály a lakosok egy adott irányú tömeges vándorlásának.

Némi szünet után, az 1980-es évek végén újból támadás érte a határvidék-elméletet: megkérdőjelezték az úttörő–hősies–demokráciaépítő narratívát, és sokkal inkább az erőszakos terjeszkedésre, a kisebbségek marginalizálására és a pazarlásra hívták fel a figyelmet.¹⁰ Ennek a trendnek, amelyet *new western historiography*-nak neveztek el, hamarosan azonban több kihívója akadt. Ray Alen Billington és Martin Ridge például amellel tett hitet, hogy a határvidék szerepét és jellegét illetően a statisztikai adatok Turner általános konklúzióit támasztják alá.¹¹ A határvidéknek az amerikai társadalom fejlődését illető konkrét szerepében tehát még nem alakult ki konszenzus.

Tény, hogy Turner egyfajta szemüvegen keresztül vizsgálta az amerikai történelmet, és egy adott krízis hatására reagált, nevezetesen a határvidék meghódításának lezárultáról szóló hivatalos kormányközleményre. Bár a vizsgálati módszerei sok szempontból szelektívek voltak (például csak a Nyugatról és a Keletről beszélt, a Dél – valószínűleg a rabszolgatartás miatt – kihagyta az értekezéséből, és az indiánokról is alig szólt), és túl nagy jelentőséget tulajdonított a felületi jelenségeknek, amelyeket nem a megfelelő mélységi indokokkal magyarázott, valamire mégis rátapintott. Így, noha a tézise ma már egészében véve elfogadhatatlan, sok szempontból továbbra is érvényes, hiszen a határvidék valóban jelentős

szerepet játszott az Egyesült Államok kialakulásában, társadalmi formálódásában, demokráciafelfogásában és számos apróbb részelemben is. Egy ennyire mitikus és nemzeti identitásképző gondolatot a politika sem hagyhatott figyelmen kívül – és valóban, a 20. század hajnalától az az amerikai elnöki retorika egyik markáns és visszatérő elemévé vált.

A vízváltó elnök: Theodore Roosevelt

Ha valaki elvégzi a „határvidék” szónak az elnöki retorikában történő megjelenésének a korpuszvizsgálatát, azt találja, hogy George Washingtontól kezdve egészen a 19. század legvégéig, tehát William McKinley (1843–1901) elnökségéig (1897–1901) bezárólag, a terminust csakis a szó eredeti, „mozgó határ” jelentésében használták, és meglehetősen ritkán. A 20. század elejétől viszont egyre inkább megszorodtak a kifejezést tartalmazó, és annak már többletjelentést adó elnöki megnyilatkozások. Egy részletes mélyelemzés szétfeszítené e tanulmány kereteit, de a fontosabb elnökök retorikájának a „határvidék” értelmezésében bekövetkező változásait jól nyomon tudjuk követni az alábbiakban bemutatandó példákon keresztül.

Theodore Roosevelt (1858–1919) volt az első elnök (1901–1909), aki rengeteget tett a határvidék népszerűsítésében – már Turner írása előtt is. A politikai pályája mellett (és alatt) igen komoly szerepe volt a határvidék és a „western” vagy a „vadnyugat” népszerűsítésben. A Harvardon végzett „Teddy” (ahogy későbbi népszerű becenevén sokan ismerik) a történelemírásnak szentelte a politikai pályafutása előtti élete jelentős részét. Kutatásai és történelmi érdeklődése a 18. század második és a 19. század első felére esett. Először az 1812-es háború haditengerészeti aspektusairól jelent meg egy kétkötetes műve.¹² Azt követően a nyugati expanzió egyik szószólójáról, Thomas Bentonról jelentetett meg életrajzot – aki Massachusetts tagállam szenátora volt harminc éven át –, majd az egyik alapító atya munkásságát kutatta és írta meg.¹³ De történészként az élete fő műve mindenképpen a négykötetes *A Nyugat meghódítása* volt.¹⁴ A nagylélegzetű alkotásban végigvette az amerikai határvidék 1769 és 1807 közötti mozgását: az ország nyugatra elterülő földjeinek a megszerzésétől az indiánok feletti győzelmekig. A társadalmi darwinizmustól, amerikai kivételességtudattól és büszke patriotizmustól dagadó Roosevelt magasztos történelmet tárt az olvasói elé, amelyben az amerikaiak nyugatra vándorlását ünnepelte. A határvidéket úgy jellemezte, hogy az egy generáció alatt képes a „különböző és egymástól távol eső számos faj képviselőjét egy néppé kovacsolni”.¹⁵ Talán nem is meglepő, hogy épp Turner írt – egyébként szakmailag kiegyensúlyozott – könyvismertetőt a leendő elnök könyvének negyedik kötetéről.¹⁶

De Roosevelt komoly erőfeszítéseket tett a nyugati terjeszkedés ünneplésére az akadémián kívüli, populárisabb dimenzióban is. Az 1880-as évek közepén ugyanis is belekóstolt a marhatartásba Észak-Dakotában, amely akkor még határvidéknek

számított, és az ott töltött közel három év alatt nemcsak mélyrehatóan megismerte az ottani életviszonyokat (utána fel kellett adnia a nagy pénzvesztéssel járó tevékenységet), de könyveket is írt a tapasztalatairól, amelyek szintén hozzájárultak a (vad)nyugati határvidék népszerűsítéséhez.¹⁷ Az egyiknek az ismertségét elősegítette, hogy annak nyolcvanhárom képi illusztrációját Frederic Remington készítette, aki akkoriban vált a Nyugat festészetének legnépszerűbb közvetítőjévé.¹⁸ Ezt a trendet erősítette Roosevelt egy másik könyve is, amelyet az USA-ban – különösen a nagyvadakról – szerzett vadászélményeiről írt.¹⁹

Roosevelt két terminusa a határvidék szempontjából mindenképpen vízvázlasztónak számított. Nem csupán arról van szó, hogy akkorra értek meg a feltételek annak a tudományos és populáris ünneplésére, de maga az elnök is annak a megtestesítője volt: hitte a „nagy kaland” mítoszát, nemzetformáló erejét, és egy történész szavaival élve, a Fehér Házban eltöltött éveit alatt „a határvidék mítosza és az elnöki politika végérvényesen összekapcsolódott”.²⁰ Ő volt az első elnök, aki a hivatalos minőségében is a határvidékről mint az előretörő civilizációról beszélt, illetve egy olyan helyről, amely alapvető amerikai karakterjegyeket alakított ki. Fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy az ottani terület minden honfitársáé, mert az lesz az amerikai olvasztótégely-elmélet gyakorlati megvalósulásának a helyszíne, ugyanakkor az ott található természeti kincseket védeni akarta, hogy a jövő generációi is élvezhessék a vadon szépségét. Roosevelt az élete végéig fennn hirdette a Nyugatnak és az odavezető, folytonosan mozgó határvidéknek az amerikai történelemben és gondolatvilágban betöltött szerepének fontosságát. Stephen McVeigh szerint „nem volt még egy olyan amerikai, aki akkora hatással lett volna az amerikai nyugat történelemére és kultúrájára, mint amekkorát először népszerű íróként, majd elnökként ő valósított meg”.²¹

E tanulmány szempontjából Theodore Roosevelttel személye azért is fontos, mert az elnöki retorika részévé tette a határvidék ünneplését, ami attól kezdve bevett gyakorlat lett az elnökök körében. És noha a következő generáció vezetőit más témák kötötték le, s így a határvidék némileg háttérbe szorult, amikor az 1930-as évektől a téma fokozatosan ismét beszívárgott az elnöki szó- és imázskészletbe, már egy megalapozott hagyományra tudott építkezni. Ezzel nem azt állítom, hogy kizárólag Rooseveltt látott lehetőséget a határvidék politikai népszerűsítésében, de valóban rengeteget tett azért, hogy annak mítikus ereje nagyobb polgárjogot nyerjen, és a ponyvaregények vagy a rövid némafilmek mellett a mindennapi politikai kommunikáció egyik elemévé váljon. Ráadásul Rooseveltt múltja, az elnöki éveit megelőző és az az alatti tevékenysége egyaránt hitelessé tette a határvidékre és a vadonra történt utalásait.

A határvidék a második világháború előtti elnökök retorikájában

A határvidék gondolata tehát idővel egyre jobban bekerült a közgondolkodásba és a politikai közbeszédbe. Különösen a 19. század második felére tekintettek vissza úgy az amerikaiak, mint az aranykorra, amikor még rengeteg szabad terület volt Nyugaton, és az elképzelt klasszikus amerikai értékeknek és karakterjegyeknek egyfajta bölcsőjének érezték. A ponyvaregények és a születőben lévő filmipar cowboyai vagy Buffalo Bill híres utazó vadnyugati cirkusza éppen úgy izgatták az emberek fantáziáját, mint az a kérdés, hogy milyen irányba folytatódik a misztikus amerikai úttörő út, miután a benépesíthető területek gyakorlatilag ott már megszűntek. Franklin K. Lane belügyminiszter például az 1915-ben San Franciscóban tartott Panama–Csendes-óceáni Nemzetközi Kiállításon a következőket mondta: „Az úttörő figurájának hosszú utazása véget ért, a föld ismeretlen helyeit felfedezték és megtöltötték, de a kaland nem ért véget. A legnagyobb kaland még előttünk van, az előretörő demokrácia gigantikus – erős, férfias, kedves – kalandjai, és ebben az előretörésben mi visszük tovább az amerikai úttörők igazán elpusztíthatatlan szellemét.”²²

De nem csak a szórakoztatóipar és a politika foglalkozott a témával, hanem a tudós társadalom is. Ahogy haladt előre a 20. század, egyre karakteresebben jelentkezett az a gondolat, hogy az amerikai nemzet számára a határvidék új dimenzióját a tudomány jelentheti. Az egyik első ilyen kijelentés James Arthur Harristól, a Minnesotai Egyetem botanikusától származik, aki 1930-ban írt a tudomány különböző határvidékeiről. Párhuzamot vont a területi és a tudományos határvidék egyre nagyobb kiszélesedése között, és úgy látta, hogy „a tudomány hatalmas határvidéke vár ránk, amely szélesebb és mélyebb, mint bármi, amit a nagy felfedezések korában a földrajztudósok el tudtak képzelni. Olyan felfedezések határvidéke, amelytől a jövőbeli gazdaságunk, intellektuális és társadalmi fejlődésünk függ.”²³ Tehát a „határvidék” viszonylag hamar mindennemű új felfedezés (majd feltalálás) metaforája lett.

A politika élen járt ennek a nyelvi lehetőségnek a kiaknázásában. Az első világháború okozta sokk után a politikusok hamar magukévá tették a határvidék eszméjét – az abban rejlő propagandaerő miatt. Ahogyan azt Leah Ceccarelli remekül bemutatta, nemcsak az utóbbi idők amerikai tudományos világának a nyelvi repertoárjában virulensek a tudományra mint új határvidékre történő utalások, valamint az ahhoz járuló metaforák és egyéb nyelvi kifejezőeszközök.²⁴ A kutatása arra is rávilágított, hogy az amerikai elnökök már az 1920-as évek vége óta kimutathatóan használják a határvidék toposzát, amely a 20. század folyamán egy bevett nyelvi fordulattá vált a retorikájukban. A korpuszvizsgálatból az is kiderül, hogy az elmúlt évszázad első felének elnökei szinte szajkózták a Turner-tézist: a határvidéknek a demokráciát megerősítő és az alapvető amerikai karakterjegyeket kiművelő jellemzőit és a terület eltűnését, és az idő

előrehaladtával a „határvidék” egyre gyakoribb hívószóvá vált a hivatalos elnöki kommunikációban.

Woodrow Wilson (1856–1924) az első világháborús amerikai elnök (1913–1921) a harcok után Párizsban méltatta Franciaország háborús erőfeszítéseit, és a „szabadság határvidékéről” beszélt.²⁵ Tehát már ő is egy kiterjesztett és metaforikus nyelvi fordulattal élt, amelyet később, a hidegháború folyamán és még utána is számos amerikai elnök visszhangzott.

Calvin Coolidge (1872–1933) elnök (1923–1929) például 1928-ban úgy fogalmazott, hogy noha a hagyományos határvidék ideje letűnt, az ott működött – jellemzően amerikai – energiák nem szűntek meg, és „az ambíció, hogy olyan feltáratlan területekre lépünk, mint az ipar, a vállalkozás, a társadalmi viszonyok és gondolatok, növekvő lendülettel folytatódik”.²⁶ A Coolidge-ot követő Herbert Hoover (1874–1964) pedig az elnöksége (1929–1933) végén kijelentette, hogy a nemzet a tudomány és a feltalálás fejlődésének a határvidékén van, s ezzel hosszú karriert biztosított a határvidéknek: az ugyanis egyre gyakrabban jelent meg tudományként a politikai és a tudományos közbeszédben. Néhány évvel később Franklin D. Rooseveltt (1882–1945) szinte megismételte Hoovert az egyik rádióbeszédében, amikor úgy fogalmazott, hogy „ennek a generációnak az ifjai már lezárt határvidéket találnak, de a tudomány, a találmányok és a gazdasági fejlődés új határvidéket nyitott meg; olyat, amit nem a földrajz, hanem azon férfiak és nők találékonyága határoz meg, akik e tulajdonságukat kamatoztatták a régi határvidéken is”.²⁷

Tehát mire az Egyesült Államok a második világháború előestéjéhez érkezett, élesen kirajzolódott a határvidék mítikus szerepének a populáris és tudományos megközelítése. És mivel a politika mindig is megpróbálta a nemzet ütőerén tartani a képzeletbeli ujját, nem csoda, hogy hamarosan a politikai közbeszédben is egyre gyakrabban utaltak a határvidékre – az adott időszak gondolkodásának megfelelően, de egyfajta kontinuitásban, amely a kézzel fogható tudományból és a határvidék mítoszából képzett hibridet. A *frontier* idővel az új, de a mindig elérendő amerikai céllá változott, amely alatt a demokrácia terjesztését és különösen a technológia terén az első vonal uralását és a továbbfejlesztést értették/értik. Míg az előbbi a 19. századtól periodikusan megfigyelhető birodalmi vagy imperialista lépésekben érhető tetten, az utóbbi a hadászatban, az úrkutatásban és a földi kommunikációs iparágban tapasztalható permanens forradalomban ölt formát.

A határvidéknek a tudományban jelentkező kihívásként betöltött szerepe az elnöki retorikában

Nem meglepetés, hogy a második világháború hatalmas katalizátor volt a hadászati és az ahhoz kapcsolódó fejlesztések terén. Elég csak a sugárhajtómű, a radar vagy az atombomba kifejlesztésére gondolni, de érdemes megemlíteni az influenza

elleni oltást vagy a korai számítógépeket is, hogy egyértelmű legyen: a tudományos dimenzióban néhány éven belül igazi világforradalom zajlott le. Természetesen ez csak tovább erősítette azt a metaforát, amely szerint a tudomány területe az új határvidék, s egyúttal a legtöbbször kimondatlanul is magában hordozta azt a tényt az amerikaiak számára, hogy a tudomány „szűz területének” a meghódítása hatalmas (anyagi és geopolitikai) előnyökkel jár, hiszen a felfedezett/feltalált javak birtoklásával kecsegtet.

Franklin D. Rooseveltnak a második világháború vége felé ebben a szellemben kért jelentést a kormány kutatásért és fejlesztésért felelős szekciójának az igazgatójától, Vannevar Bushtól a háború utáni amerikai tudományos lehetőségekről. Mint írta, „az elme új határvidéke van előttünk, és ha ugyanolyan vízióval, bátorsággal és eltökéltséggel törjük az utat, mint ahogy eddig ebben a háborúban tettük, akkor teljesebb körű és gyümölcsöző munkalehetőséget és életet tudunk biztosítani”.²⁸ A Bush által elkészített irat – amelyet azonban csak Roosevelt halála után, 1945 júliusában, Harry S. Trumannak tudott bemutatni – a következő címet viselte: „Tudomány: a végtelen határvidék”. Ezzel Roosevelt és Bush is megette a magáét, hogy a *frontier* jobban elterjedjen egy szimbolikus térben.

Dwight D. Eisenhower elnök az 1956-os újraválasztásának előestéjén használta a határvidék szimbolikáját, amikor azt hangsúlyozta, hogy az amerikaiak korábban is változó világban éltek, amelyet ők maguk alakítottak. Ők mindig is „a határvidék népe voltak, akik felfedeztek, ha nem egy új vadont, akkor új tudományokat és tudást”.²⁹ Tehát függetlenül a pártpolitikai hovatarozásuktól, mind a demokrata, mind a republikánus elnökök egyik változatlan és hasonlóan használt és ünnepelt retorikai eleme a határvidék volt. Ez azért is lehetséges, mert a szó és az ahhoz tartozó imázs egy egységes nemzetmúltat írt le, mialatt mitikus erővel ébresztette fel az amerikaiaknak a dicső múlt és a remélhetőleg hasonlóan fényes jövő felé való vágyakozását. Így politikailag hasznosnak bizonyult, de nagy valószínűséggel állítható, hogy az azt hívó szökeént alkalmazó elnökök is éppen úgy hittek a határvidékben, mint a hallgatóságuk, éppen ezért a szavaik még őszintébbeknek tűnhetnek.

Erre a leghíresebb példa John F. Kennedytől származik, aki az „Új határvidék” kampányszlogennel igyekezett maga mögé állítani az amerikai választókat. Ő vitte be először a politikai közbeszédbe az úrkutatást a határvidék új értelmezési tartományaként, s ezzel kézzelfoghatóvá és nemes céllá emelte az úrkutatás terén a Szovjetunióval folytatott versengést. Érdeemes a gondolatait hosszabban idézni, hiszen a demokrata párti konvención az elnökjelöltség elfogadásakor mondott szavai a modernkori elnöki retorika egyik mérföldkövét jelentik:

„Vannak, akik szerint a régi küzdelmek már véget értek – minden horizontot felfedeztek, minden csatát megnyertek –, és többé már nem létezik az amerikai határvidék. (...)

[Pedig] az Új Határvidék itt van, akár keressük azt, akár nem. Azon túl vannak a tudomány és az úr feltáratlan területei, a háború és a béke megoldatlan problémái, a tudatlanság és előítéletek még le nem győzött bugyrai, a nyomor és felesleg megválaszolatlan kérdései.

Könnyebb lenne elfordulni ettől az Új Határvidéktől, és a múlt biztonságos közepszerűségére tekinteni, s hagyni, hogy a nagy ívű retorika és a jó szándék elaltasson minket...

Hiszem, hogy a mostani idők képzelőerőt, bátorságot és kitartást követelnek tőlünk. Mindenkitől azt kérem, hogy váljon az Új Határvidék úttörőjévé.”³⁰

Kennedy tehát egy nagyon kiterjesztő értelmezését adta a határvidéknek: az vonatkozott a tudományra a világpolitikára és a társadalmi kérdésekre egyaránt.

Attól kezdve teljesen elfogadott és gyakran használt elnöki retorikai elemé vált a határvidék ilyen jellegű felhasználása. Sőt, Kennedy meggyilkolását követően az utódja, Lyndon B. Johnson még ennél is tovább ment: nem csupán a retorikájában, de az egész személyiségében megpróbálta a határvidéket megtestesíteni. Johnson texasi volt, ami a Dél és a Nyugat határán fekszik, de ahogy azt David Alexander Smith is jól bemutatja, politikai megfontolás következtében déliből teljesen átvedlett nyugativá, hogy ezzel is segítse a karrierjét.³¹ Így erősen rájátszott a határvidékimázusra: rendszeresen fogadott vendégeket a farmján, gyakran lehetett lóháton, cowboycsizmában és -kalapban látni, és minden médiamegjelenésében megpróbálta a nyugati mivoltát hangsúlyozni. Ez ugyanis azt közvetítette az amerikaiak felé, hogy a szabad szellem és az individualizmus képviselője, aki ugyanakkor hisz a szövetségi kormány azon felelősségében, hogy az életet egyenlőbbé és jobbá tegye az Egyesült Államok minden lakosa számára.

Johnson úgy érezte, a külpolitika terén férfias példát kell mutatnia, mert a másik fél csak az erőből ért. Az 1960-as évek közepén az amerikai csapatok megszállták a Dominikai Köztársaságot, és már készültek Vietnám „felszabadítására”. Johnson számára ezek a területek a szabadság határvidékeivé váltak. Ugyanakkor kapcsolatba is hozta a határvidék egyik meghatározó szegmensét a vietnámi háborúval: az amerikaiak és az észak-vietnámiak közötti fegyveres összecsapást a hajdani indiánok elleni harcokhoz, illetve a mexikói–amerikai háborúhoz (1846–1848) hasonlította. Amikor kiderült, hogy Hanoi nem kíván tárgyalni, a következő szavakkal reagált: „Szinte minden elképzelhető megpróbáltam, és meglehetősen jó cowboy vagyok, de nem vonszolhatok lasszóval a tárgyalóasztalhoz valakit, aki nem kíván tárgyalni és szót érteni.”³²

A vietnámi fiaskó után ismét a határvidék–tudomány páros kapta a nagyobb szerepet az elnöki retorikában. Érthető, hiszen a demokrácia terjesztésének a csúfos kudarca és a számos belpolitikai és gazdasági probléma közepette a társadalom elutasított volna a határvidék olyan jellegű kiaknázására tett minden kísérletet. Ennek megfelelően Gerald Ford például történelmi távlatban erősítette meg a határvidéknek a nemzet életében betöltött szerepét a Függetlenségi nyilatkozat kétszázadik évfordulóján tartott ünnepségsorozaton. Mint mondta, az amerikai kalandszellem mindig az ismeretlen felé tört, „óceánon, kontinensen, a naprendszeren és a tudomány határvidékén át, az emberei elme határain túlra”.³³ Ezt a gondolatot visszhangozta később Ronald Reagan, George H. W. Bush, Bill Clinton és az ifjabb Bush is.

Ronald Reagan szinte egész életében, de a politikai karrierje idején különösen is rájátszott a határvidék és a cowboy imázsára. Kaliforniai farmján a média gyakran láthatta és láttatta az elnököt lóháton vagy westernfelszerelésben, ahogy ezt-azt saját kezűleg javítgatott a birtokon. Minden ilyen kép ugyanazt az üzenetet hordozta: visszavágyódás egy egyszerűbb múlt felé, amikor a határvidék individualizmusa diadalmaskodott, és az ott élő (fehér) emberek teljes szabadságban és a washingtoni kormányzattól függetlenül éltek – mindkettő illúzió, és a történelem félremagyarázása. De Reagan is hitt ebben az ábrándban, és a korábbi színész emiatt is hitelesen alakította élete nagy szerepét – a cowboyelnököt. A beszédeiben gyakran nyúlt a western és a határvidék szókészletéhez. Elég két példát megemlíteni. A Challenger űrsikló 1986-os tragédiájakor Reagan a 19. századi amerikai történelemmel állított párhuzamot. Az akkori úttörőket és az általuk hozott áldozatot hozta fel példának a hét asztronauta elvesztése kapcsán, de az egykori amerikai határvidéket kiterjesztette, és azt „az űr és az emberi tudás határáként” jellemezte.³⁴ Elnöksége vége felé pedig Texasban kötötte össze a mitikus nemzetmúltat a jövővel: „Igen, Amerika felnyergelt, és a jövő felé lovagolunk. Megtartunk egy ígéretet, amely egyidős ezzel a földdel, amelyet szeretünk, és oly széles, mint a horizont. [Ezzel teljesül] az a látomás, hogy új nemzetet hozunk létre, szabad emberekből; olyan országot, amelyik a nemzet fénye és egy ragyogó város lesz a hegyen. (...) [Ez a bibliai „hegyen épült városra”, a mennyorszagra történő utalás.] Szükségünk van rátok: fel a sarkantyúkkal, és lovagoljatok velünk!”³⁵

Nem meglepetés, hogy éppen Reagannal kezdődően írtak sokan cowboydiplomáciáról az USA külpolitikáját illetően – az Egyesült Államokban és Európában egyaránt.

Bill Clinton elnöki évei alatt (1993–2001) érte el az Amerikai Egyesült Államok a hegemoniája csúcspontját. Clinton a terminusa leelején az előző évtizedeknek a *frontierrel* kapcsolatos elnöki retorikáját summázta és visszhangozta.³⁶ A szabadság határvidéke azokban az években hol Dél-Korea, hol Berlin volt, majd bevezette a szabadkereskedelem globalista interpretációját is, és azt nevezte Amerika új határvidékének.³⁷ Több ízben is Meriwether Lewis és William Clark két évszázaddal korábbi felfedező expedíciójának a modernkori leképeződését látta a digitális technológia előretörésében vagy az emberi génállomány feltérképezésében, amelyek a határvidék új dimenzióit nyitották meg.

George W. Bush sok szempontból Reagan szellemi utódjának tekintette magát, és ő is szívesen tetszelgett a cowboy képében – és ezt tükrözték a beszédei is. Kezdetben sikeresen alkalmazta a Reagan-receptet: az egyszerű szavak embere és képviselője volt, aki védi a szabadságot, és a – lovas ismeretei hiánya ellenére a választást megelőző évben politikai megfontolásból megvásárolt – texasi farmján érzi igazán otthon magát, s nem az elitista Washingtonban. Ő és alelnöke, Dick Cheney is előszeretettel használta fel a retorikájában a cowboy és a határvidék imázsát, különösen a tragikus 2001. szeptember 11-ei terrortámadások utáni

években. Tudatosan meglovagolták a vadnyugathoz fűződő szimbólumokat, hogy megmutassák, hogyan is kellene elbánni a terroristákkal. Sok ország egy, a pisztolyát egyből előrántó cowboyt látott Bushban, és ahogy a dolgok kezdtek rosszabbul menni Irakban és Afganisztánban, a hazai közvélemény is egyre kevésbé volt vevő erre a retorikára.³⁸ Noha a határvidék toposza némileg háttérbe szorult, természetesen nem tűnt el az elnökök szónoklataiból.

Donald Trump például az elnöki éve alatt szinte sosem nyúlt sem a határvidék, sem a cowboy szimbolikájához. A látványos – és nem meglepő – kivétel akkor történt, amikor a kormányzata bejelentette, hogy az Egyesült Államok katonaságának hatodik ágaként megalapítják az „űrhadereőt” (*space force*). Akkor az elnök így beszélt: „Újra segítségül hívjuk a nagyszerű amerikai szellemet, hogy megszeli a következő nagy határt. (...) Az űrben el kell érniünk az amerikai dominanciát.”³⁹ Hozzátette, „az amerikai karakter lényege, hogy új horizontokat fedezzen fel, és új határvidékeket szelídjön meg”, hiszen „úttörő nemzetünk még mindig vágyik az ismeretlen meghódítására, mert amerikaiak vagyunk, és a jövő teljesen a miénk”. Noha a politikailag számtalan esetben nem éppen korrekt Trump ez esetben is provokatív volt, e szavakat mondhatta volna Kennedy, Johnson vagy Reagan is.

Joe Biden – természetesen – szintén felhossa néha a határvidéket a beszédeiben, de semmilyen új értelmezést nem ad neki, csak a már jól ismert és a tanulmányban is említett metaforikus példákat említi. Ez azonban nem feltétlenül a határvidék értelmezési tartományának a kimerültségét jelenti. Sokkal inkább arról van szó, hogy az alkalmazott metaforák mindeddig le tudták fedni a felmerült kihívásokból adódó fogalmi területeket.

Konklúzió

Megállapítható, hogy az elmúlt 120 évben elmondott amerikai elnöki beszédek egyik jellegzetes és visszatérő eleme volt a határvidék. Az egyes elnökök (és a szövegíróik) jó érzékkel ismerték fel, miként lehet a mítoszt egyrészt politikailag előnyösen felhasználni, másrészt bővíteni az értelmezési kereteit. Mivel a határvidék metaforikus kiterjesztése szinte határtalan, mint a leggyakrabban előhívott téma, a tudomány is, az elnökök az adott pillanat technológiai vívmányaiban és kihívásaiban látták a leginkább tükröződni ezt az amerikai mítoszt. A beszédeikben megjelenő értelmezések skálája jól bizonyítja, hogy a határvidék nem csupán az amerikai eredettörténet és történelmi fejlődés problémamentes és leegyszerűsítő leírására alkalmas, de könnyen összekapcsolható az adott történelmi pillanat kihívásaival és az amerikai tudomány különböző területein elért teljesítmény ünneplésével is. Az elnökök megnyilvánulásai szintén jól mutatják az amerikai tudományban megjelenő változásokat, akár csak a társadalom érdeklődését felkeltő témákat.

Mennyiben lehet a határvidék és az ahhoz tartozó számos vizuális és szimbolikus kellék a jövőben is az elnöki retorika része? Mivel az egyik legmélyebben gyökerező amerikai mítoszról van szó, amely pillanatnyilag látszólag valamelyest háttérbe szorul, könnyen bekövetkezhet olyan esemény vagy események láncolata, amely ismét jobban előtérbe helyezi a határvidéket és annak a metaforikus értelmezését. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy akkor a politikusok és különösen az elnökök lesznek az elsők, akik azt majd megpróbálják jó cowboy módjára – néha szinte szó szerint is – meglovagolni.

Jegyzetek

- 1 „... *frontier*. Szótár nélkül is tudom: a »határ«. Vagy »határvidék«. Csak épp hogy a *frontier*-nek – amerikai mű esetében – ennél sokkal több a jelentéstartalma: az Egyesült Államok történelmének hőskorát idézi, a szűzföldek meghódítását, a szabad földfoglalás korszakát, az úttörők nemzedékeinek évszázados előnyomulását a Csendes-óceán, a nyugati part felé. ... áldozatos, jövőteremtő emberi erőfeszítés, a »nagy vállalkozás« földrajzi színtere, a szó minden hangulati velejárójával.” Lásd: Göncz Árpád: „Hűtlen-hűségesen” in *Gyaluforgács*, szerk. Makai Tóth Mária (Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 1991). Idézi: Albert Sándor: „Amit a fordító megtalál a szótárban – és amit nem” in „*Tavaszi jáde csigái*” avagy „*Zöld kagyló-forma tavasz*”: Pálffy Miklós 65. születésnapjára, szerk. Kovács Katalin és Nagy Ágoston (Szeged: Grimm Könyvkiadó, 2007), 69–70. o.
- 2 Turner, Frederick Jackson: *The Frontier in American History* (New York, NY: Henry Holt and Company, 1921), „The Significance of the Frontier in American History”, 3–4. o.
- 3 Uo., 37. o.
- 4 Webb, Walter Prescott: *The Great Frontier* (Austin, TX: University of Texas Press, 1952), 2–3. o. (Kiemelés az eredeti szövegben.)
- 5 Uo., 3. o.
- 6 Smith, Henry Nash: *Virgin Land. The American West as Symbol and Myth* (Cambridge, MA és London: Harvard University Press, 1970), 251. o.
- 7 White, Richard és Limerick, Patricia Nelson: „Frederick Jackson Turner and Buffalo Bill” in *The Frontier in American Culture: An Exhibition at the Newberry Library, August 26, 1994–January 7, 1995*, szerk. James R. Grossman (Los Angeles, CA és London: University of California Press, 1994), 12. o.
- 8 Mogen, David: *Wilderness Visions: The Western Theme in Science Fiction Literature* (San Bernardino, CA: Borgo Press, 1993), 15. o.
- 9 Slotkin, Richard: „The Frontier Myth and the Reagan Presidency” in *Myth America: A Historical Anthology. Vol. II.* szerk. Patrick Gerster és Nicholas Cords (St. James, NY: Brandywine Press, 1997).
- 10 Limerick, Patricia Nelson: *Legacy of Conquest: The Unbroken Past of the American West* (New York, NY: W. W. Norton & Company, 1987); Milner, Clyde II, O’Connor, Carol és Sandweiss, Martha (szerk.): *The Oxford History of the American West* (New York, NY: Oxford University Press, 1994); Walsh, Margaret: *The American West. Visions and Revisions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); White, Richard: *It’s Your Misfortune and None of My Own: A New History of the American West* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991).
- 11 Billington, Ray Allen és Ridge, Martin: *Westward Expansion: A History of the American Frontier* An abridgement. (Albuquerque, NM: University of New Mexico Press, 2001), 3–9. o.
- 12 Roosevelt, Theodore: *The Naval War of 1812* (New York, NY: G. P. Putnam’s Sons, 1882).

- 13 Roosevelt, Theodore: *Thomas H. Benton: American Statesmen* (Boston, MA: Houghton Mifflin and Company, 1886); Roosevelt, Theodore: *Gouverneur Morris: The Study of His Life and Work* (Boston, MA: Houghton Mifflin and Company, 1888).
- 14 Roosevelt, Theodore: *The Winning of the West*, Vol. I–IV (New York, NY: G. P. Putnam's Sons, 1889–1896).
- 15 Roosevelt, Theodore: *The Winning of the West*, Vol. I (New York, NY: G. P. Putnam's Sons, 1889), 141. o.
- 16 Turner, Frederick Jackson: „The Winning of the West by Theodore Roosevelt”, *The American Historical Review*, 2, no. 1 (1896): 171–176.
- 17 Roosevelt, Theodore: *Hunting Trips of a Ranchman* (New York, NJ és London: G. P. Putnam's Sons, 1885); Roosevelt, Theodore: *Ranch Life and the Hunting-Trail* (New York, NJ és London: G. P. Putnam's Sons, 1888).
- 18 Roosevelt: *Ranch Life and the Hunting-Trail*.
- 19 Roosevelt, Theodore: *The Wilderness Hunter: An Account of the Big Game of the United States and Its Chase With Horse, Hound and Rifle* (New York, NY: G. P. Putnam's Sons, 1893).
- 20 Smith, David Alexander: *Cowboy Presidents: The Frontier Myth and U.S. Politics Since 1900* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 2021), 30. o.
- 21 McVeigh, Stephen: *The American Western*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007), 14. o.
- 22 Smith: *Cowboy Presidents*, 34. o.
- 23 Harris, J. Arthur: „Frontiers”, *The Scientific Monthly*, 30, no. 1 (1930): 31.
- 24 Ceccarelli, Leah: *On the Frontier of Science: An American Rhetoric of Exploration and Exploitation* (East Lansing, MI: Michigan State University Press, 2013).
- 25 Wilson, Woodrow: „Remarks to the French Senate in Paris. January 20, 1919”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. szeptember 14., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/317820>.
- 26 Ceccarelli: *On the Frontier of Science*, 114. o.
- 27 Roosevelt, Franklin Delano: „Radio Address to the Young Democratic Clubs of America. August 24, 1935”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. március 19., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/209054>.
- 28 Bush, Vannevar: *Science – The Endless Frontier: A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development, July 1945* (Washington, DC: United States Government Printing Office, 1945).
- 29 Eisenhower, Dwight D.: „Address in Convention Hall, Philadelphia, Pennsylvania. November 1, 1956”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. február 20., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/233788>.
- 30 Kennedy, John Fitzgerald: „Address Accepting the Democratic Nomination for President at the Memorial Coliseum in Los Angeles, California. July 15, 1960”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. április 5., <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-accepting-the-democratic-nomination-for-president-the-memorial-coliseum-los>.
- 31 Smith: *Cowboy Presidents*.
- 32 Dugger, Ronnie: *The Politician: The Life and Times of Lyndon Johnson. The Drive for Power, from the Frontier to Master of the Senate* (New York, NY: W. W. Norton & Company, 1982), 143. o.
- 33 Ceccarelli: *On the Frontier of Science*, 118. o.
- 34 Reagan, Ronald: „Remarks at the Memorial Service for the Crew of the Space Shuttle Challenger in Houston, Texas. January 31, 1986”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. április 21., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/254319>.
- 35 Reagan, Ronald: „Remarks at a Republican Campaign Rally in Mesquite, Texas. November 5, 1988”, *Ronald Reagan Presidential Library & Museum*, a letöltés ideje: 2022. május 6., <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-republican-campaign-rally-mesquite-texas>.

- 36 Clinton, William J.: „Remarks on National Service at Rutgers University in New Brunswick. March 1, 1993”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. május 7., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/220115>.
- 37 Clinton, William J.: „Remarks at the Dedication of the John F. Kennedy Presidential Library Museum in Boston, Massachusetts. October 29, 1993”, *The American Presidency Project*, a letöltés ideje: 2022. május 7., <https://www.presidency.ucsb.edu/node/220637>.
- 38 Smith: *Cowboy Presidents*, 178–207. o.; West, Mark és Carey, Chris: „(Re)Enacting Frontier Justice: The Bush Administration’s Tactical Narration of the Old West Fantasy After September 11”, *Quarterly Journal of Speech*, 92, no. 4 (2006): 379–412.
- 39 Trump, Donald: „Remarks by President Trump at a Meeting with the National Space Council and Signing of Space Policy Directive–3”, *The White House*, a letöltés ideje: 2022. augusztus 27., <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-meeting-national-space-council-signing-space-policy-directive-3/>.

Trianon emlékezete japán tükörben

Umemura Yuko és Wintermantel Péter (szerk.): *Trianon és a japán diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok, 1914–1923. Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 9.* Budapest: Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont és MTA Történettudományi Intézet, 2021. 210 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.7

Az utóbbi tíz évben számos olyan centenáriumi visszaemlékezés és kiadvány jelent meg, illetve tudományos találkozó zajlott, amely a „nagy háború”, az első világhégés és az azt lezáró párizsi békekonferencia, valamint a trianoni békeszerződés eseményeit veszi ismételtén görcső alá. Ebbe a sorba illeszkedik a 2021-ben megjelent *Trianon és a japán diplomácia* című kötet is, amely elsősorban Japán szemszögéből vizsgálja a történéseket és elemzi a Magyarország számára végül keserű sorsfordító következményekkel zárult folyamatot.

Két Japán-kutató szakember, a korábbi kiadványukkal már sikeresnek bizonyult szerző- és szerkesztőpáros, Umemura Yuko és Wintermantel Péter vállalkozott arra, hogy eddig még közzé nem tett japán diplomáciai dokumentumok alapján ismertesse meg a magyar olvasókkal az akkori történések keleti olvasatát. A kutatók a tokiói Nemzeti Levéltárban, a japán Külügyminisztérium Diplomáciai Irattárában és a japán Honvédelmi Minisztérium Honvédelmi Kutatóintézetében őrzött dokumentumok közül 41 vonatkozó tétel (ld. „A kötetben közölt dokumentumok jegyzéke”, 57–62. o.) – jegyzőkönyvek, jelentések, kormányzati döntés-előkészítő anyagok és kéziratos beszámolók – felkutatása, magyarra fordítása és kiadás alá rendezése eredményeként rendkívül értékes és hiteles áttekintést biztosítanak az olvasó részére. E kordokumentumok, japán nyelvű forrásmunkák így hiteles magyar fordításban váltak nyilvánossá a kutatók és az érdeklődők számára. A dokumentumok maguk – pontosabban azok tudományosan annotált magyar fordítása – a 210 oldalas mű közel kétharmadát teszik ki. Érdekességük, hogy a szokásos száraz ténymegállapítások, eseményrögzítések és beszámolók mellett olyan személyes jellegű benyomások, vívódások, sőt alkalmanként önkritikus értékelések megfogalmazásában is bővelkednek, amelyek az akkori japán diplomaták világhéperől és helyzetmegítéléséről jóval többet árulnak el, mint azt bárki is gondolná. Ilyeténképpen legalább olyan izgalmas olvasmányt kínálnak, mint a szerző-szerkesztők által írt fejezetek.

A kötetnek a megfogalmazott kutatási célokat és feladatokat kibontó főszövege rendkívül feszes, logikus és világos, s maximálisan eleget tesz azoknak az akadémiai normáknak, amelyek biztosítják a tudományos hitelességet és igényességet. Az egyes alfejezetek Japánnak az első világháborúban, majd az azt követő párizsi békekonferencián játszott szerepével foglalkoznak. A szerzők külön részben

taglalják a japánok által elfogott magyar hadifoglyok sorsának a kérdését, majd a trianoni békeszerződés végrehajtásának a Japánra vonatkozó eseményeit, és ismertetik az egyes határmegállapító bizottságokban részt vett japán biztosok tevékenységét. Az epilógus „a magyar revízió szolgálatában álló japán nemzetről” szóló előfeltevésre alapuló magyar percepció hiteltelenségét taglalja. A kötetet Wintermantel Péter elő- és Umemura Yuko utószava foglalja keretbe. A könyvben való tájékozódást és a hivatkozások visszakeresését a névmutató, a gazdag irodalomjegyzék és a folyamatos lábjegyzetek segítik. Itt jegyezném meg, hogy mivel ez a kötet elsősorban a magyar olvasóközönség számára készült, indokolt a japán tulajdonnevek magyaros kiejtés szerinti átírása, de a külföldi érdeklődők szempontjából a nemzetközi gyakorlatban leginkább elfogadott Hepburn-átírás előnyt jelenthetett volna. A kiadványt rövid, japán nyelvű összefoglaló zárja.

Umemura Yuko és Wintermantel Péter kötetek sok szempontból is rendkívül tanulságos. Ezek közül itt hármat emelek ki.

A könyv egyrészt röviden, de közérthetően mutatja be a 20. század eleji világpolitikát befolyásoló és alakító európai folyamatokat és az erőviszonyok formálódását. A japán dokumentumok szűrőjén keresztül pedig rátekinthetünk a világ, de különösen az Európa sorsát és országainak jövőjét meghatározó tárgyalások és találkozók lebonyolításának korabeli menetére, a tárgyalási pozíciók és potenciálok viszonylagosságára, valamint azokra az anomáliákra, amelyek akár végzetes következményekkel is járhatnak egy-egy érintett nemzetre vagy országra nézve.

Tanulságos ez a kötet abból a szempontból is, hogy segít az eddiginél jobban megérteni a japán álláspontot. Számos kutató és történész a trianoni békeszerződés kapcsán tapasztalt passzív, megfigyelői jellegű japán hozzáállást ugyanis annak tulajdonította, hogy a felkelő nap országa nem volt ténylegesen motivált az európai helyzet rendezésében. Mint „érdektelen” fél, hagyta magát sodortatni a főárammal. Ám a jelen kötet kutatói megállapításaiból, de néhány dokumentumból is kiviláglik, hogy a nemzetközi politikában és diplomáciában – az első ázsiai országgént – a 20. század elején még csak épp legitimitációt nyert Japán számára a világ diplomáciai színpadán történő szereplés nagy kihívást jelentett.

Elvileg a győztes szövetséges hatalmak, az „Ötök” egyenrangú tagjaként voltak jelen a szigetország küldöttei, de a döntéshozatali folyamatokban érdemben nem számítottak rájuk a partnereik, s ők maguk sem igen kívánták megosztani a véleményüket – mégpedig annak ellenére, hogy a delegációjukat egy tapasztalt frankofón felsőházi herceg, Szaiondzsi Kinmoci vezette (aki, nem mellesleg, még a sorbonne-i egyetemi éveiből személyesen is jól ismerte Georges Clemenceau-t), és a helyettese az ország korábbi külügyminisztere, Makino Nobuaki báró volt. Mindketten meglehetősen tájékozottak voltak az európai helyzetet illetően, és a népes delegáció tagjai között is számos nagykövet szerepelt. Így a japánok a jelenlétükkel és végső soron a szavazásukkal szentesítették ugyan a többségi döntést, de valójában azt nem befolyásolták. Noha a lelkük szerint sokuk ténylegesen mást és máshogy döntöttek volna, az igazságérzet és a nagyhatalmakhoz történő

igazodás közötti belső konfliktusuk rendre az utóbbi melletti voksolásra készítette őket. E vívódásoknak több helyütt is felfedezhetjük a nyomát a kötetben bemutatott dokumentumokban.

A teljes kép jobb megértéséhez hozzájárul az a mai napig érvényes japán viselkedési minta, amely a nyílt konfrontáció, a konfliktusok mindenáron történő kerülését teszi általánosságban is kívánatosná az élet minden területén – akár kompromisszumok árán is. Vagyis a viták felvállalása, a nyílt színvallás minden élethelyzetben meglehetősen távol áll a japán kommunikációs gyakorlattól – kitüntetetten igaz ez a diplomácia amúgy is szofisztikált világára. Végül azt se felejtjük el, hogy a nemzetközi diplomáciában évszázados tapasztalatokkal és gyakorlattal rendelkező nyugati tárgyalópartnerek társaságában a mégoly alaposan felkészült és szakmailag tájékozott japán diplomaták jelentékeny kommunikációs deficittel lendültek neki a megfelelő nemzetközi jártasságot feltételező szerepvállalásnak.

Japán a versailles-i békekonferencián az öt nagy győztes ország egyikeként vett részt, azonban az európai kérdések és a rendezés mikéntje kívül estek az érdeklődési területén. A figyelmét ugyanis erősen azok a békecélok kötötték le, amelyek az átalakuló világrendben a saját érdekszféráját közelebről érintették: Santung esetében a gazdasági jogai megtartásáért cserébe vállalta a kínai félszigetről történő kivonulást; a mikronéziai szigetek korábbi annektálása helyett elérte azok mandátumterületként való megtartását; az általa javasolt faji egyenlőségi klauzula tekintetében azonban – Ausztrália, Kanada és Új-Zéland ellenállása miatt – meghátrálásra kényszerült. Mindazonáltal a békeszerződés végrehajtásából rá háruló szövetségi kötelezettségekből következetesen kivette a részét: a német, az osztrák, a bolgár és a magyar békedekrétum értelmében megalakított határmegállapító bizottságokban tizenöt japán tag dolgozott. A kötet minden egyes ilyen testület munkáját külön alfejezetekben mutatja be. A japán biztosok elismerést vívtak ki maguknak a más nemzetek képviselőihez képest korrekt, tárgyilagos, objektivitásra és igazságra törekvő hozzáállásukkal, noha a mozgásterük korlátozott volt, és ezért nem igazán tudtak érvényt szerezni az igazságérzetük diktálta szempontoknak. Azok zömét csak a jelentéseikben és a naplójukban tudták megfogalmazni – ahogyan erről a vizsgált dokumentumok is tanúskodnak.

Ennek a japán hozzáállásnak és szimpátiának a megérzése következtében a magyar közvéleményben – nemegyszer a sajtó által is gerjesztett – hamis várakozások alakultak ki a Trianont követő időkben, ám azok nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az epilógusban a kötet szerzői azonban arra is rámutatnak, hogy a magyarokat támogató japán nemzeti mítosz kialakításában és a hamis remények táplálásában jó tucatnyi japánbarát, turanista és tudományos egyesület tevékenysége is tetten érhető. Az a bizakodás, hogy „a magyar sérelmek iránt (testvérnépként és rokon nemzetként is) fogékony ázsiai nagyhatalom” majd egy következő békekonferencián hazánk ügye mellett lép fel, és a magyar érdekeket képviseli, beteljesületlen maradt. A könyv harmadik nagy tanulsága tehát az,

hogy az ábrándkergetés és az azt követő kijózanodás helyett érdemes a tényekre, a dokumentumokra támaszkodni – hiszen azok árnyalják és magyarázzák is a történelmi valóságot. Ehhez nyújt remek fogódzót a bemutatott kötet – amelyet nyugodt szívvel tudok mind a magyar–japán kapcsolattörténet kutatói, mind a történészek, a diplomáciai szakemberek és az érdeklődő olvasóközönség figyelmébe ajánlani.

Hidasi Judit

A kínai geopolitika sajátosságai¹

Horváth Levente: *A kínai geopolitikai gondolkodás*. Budapest: Pallas Athéné Könyvkiadó, 2022. 208 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.1.8

Horváth Levente nem kisebbre vállalkozott, mint hogy könyvével betekintést nyújtson a kínai geopolitikai gondolkodásba. A szerző 12 évet élt Kínában: előbb sanghaji főkonzulként, majd a Magyar Nemzeti Bank elnöki főtanácsadójaként részt vett Magyarország keleti nyitás politikájában, továbbá személyesen látta az „Egy övezet, egy út” (*One Belt, One Road, OBOR*) kezdeményezés megszületését és alakulását, fejlődését. A könyvben a nagyszámú kínai irodalmi hivatkozás mellett a személyes tapasztalatain keresztül – a kínai nyelv-, kultúra- és helyismerete felhasználásával – mutatja be a kínai geopolitikai gondolkodást.

Az író a bevezetőben rögtön egy igen érdekes tényre világít rá: vajon miért a Kínát negatív színben feltűnő hírekkel van tele napjainkban a világsajtó? Mintegy rövid válaszként ismerteti is, hogy a hidegháborút követően az Amerikai Egyesült Államok maradt az egyetlen szuperhatalom, s ezzel kialakult az egypólusú világrend, amelynek keretében Washington a saját elveit tudta az előtérbe állítani. Az utóbbi két évtizedben viszont új, globális jelentőségű gazdasági térségek, hatalmi központok alakultak ki, közülük pedig Kína fejlődése volt a leglátványosabb, amely így az egyik legnagyobb esélyes lett arra, hogy az USA egyeduralmának veszélyeztetésével egy másik szuperhatalommá váljon.

Horváth Levente ebben az új nemzetközi környezetben mutatja be Kína fejlődésének útját, amelyet geostratégiai szemlélettel elemez, az OBOR kezdeményezésen és ahhoz kapcsolódóan a kínai geopolitikai gondolkodásmódon keresztül, mégpedig nem a nyugati államok, hanem a konfuciuszi tanításokon alapuló 5000 éves kultúrával rendelkező keleti fél szemszögéből. A kínai geopolitikai gondolkodás ismertetése mellett olyan érdekességekbe is betekintést enged, mint a kínai cikluselmélet, a *jin* és *jang* hatása a gondolkodásra, az ókori művek hatása a hétköznapi emberek életére.

A bevezetőt követően az OBOR történelmi előzményeivel és a meghirdetésének a körülményeivel ismerkedhetünk meg, valamint kiderül, hogy milyen elgondolások jelentik a kezdeményezés pilléreit. A 19. századi európai terjeszkedést megelőzően Kína a saját világképe szerint központi szerepet töltött be a világrendben, s ennek megfelelően magát az egész világ egyetlen szuverén kormányzatának tekintette. Mindez egy univerzális hierarchia leképeződése volt a Nyugaton megszokott, egymással vetélkedő szuverén államok egyensúlyrendszerével szemben.

Kína külpolitikájában fontos szerepet játszottak a selyemutak: a szárazföldi és a tengeri selyemút kialakulásának révén kezdett szorosabb kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokat kialakítani a környező országokkal. Míg a szárazföldi selyemúton keresztül főképp a kereskedelem zajlott, addig a tengerin az árucse-
re mellett diplomáciai kapcsolatok is létrejöttek. A selyemút hanyatlását követően az ország elzárkózott a külvilág elől, ám így is fontos szereplője maradt a világgazdaságnak: a világ GDP-jének 25-30 százalékát adta egészen a 19. század közepéig. Akkor azonban a külföldiek egyenlőtlen szerződésai és az ópium elterjesztése következtében hanyatlásnak indult a kínai gazdaság. Legközelebb csak 2013-ban került ismét előtérbe a selyemút gondolata, amikor is a jelenlegi kínai elnök, Hszi Csin-ping szeptember 7-én, a Kazahsztánba tett hivatalos látogatása során egy Selyemút Gazdasági Övezet koncepciójáról beszélt, egy hónappal később, október 3-án, az indonéziai utazása alatt pedig már a tengeri selyemút tervét is felvázolta. A kínai Hajnan tartományban fekvő Poao városban 2008 óta évente megrendezésre kerülő *Boao Forum for Asia* 2015-ös találkozájának harmadik napján, március 28-án, az „Elképzelések és lépések a Selyemút Gazdasági Övezet és a XXI. századi tengeri selyemút közös kiépítésével kapcsolatban” című dokumentum bemutatójával hivatalosan is elkezdődött az egész világra nagy hatást gyakorló „Egy övezet, egy út” nevet viselő kezdeményezés.

A kínai politikában a mai napig fellelhetők az ötezer éves kínai kultúra nyomai, és a jelek szerint a legnagyobb állami vezetők folyamatosan tanulmányozzák a nagy filozófusok és stratégiák, például Konfuciusz, Lao-ce, Szun-ce műveit. Horváth Levente ennek alátámasztására és vizsgálatára egy külön fejezetet szentelt, amelyben bemutatja az ókori selyemutat és a mögötte rejlő gondolatokat, amelyek ihletet adtak a kínai vezetésnek az új selyemút létrehozásához.

A következő – hosszabb – fejezetben a kínai geopolitika fejlődésében mélyedhet el az olvasó, egészen az ókori Kínától kezdve napjainkig. Ezt a szerző azért is tartja szükségesnek, mivel sokakban felmerül a kérdés, hogy az OBOR vajon geopolitikai törekvés-e, vagy sem. Horváth Levente szerint ennek eldöntéséhez először szükséges a kezdeményezést geopolitikai szemszögből megvizsgálni. Ekor viszont azzal a problémával lehet szembesülni, hogy a geopolitikai tanulmányokban általában a nagy európai és amerikai gondolkodókról, azok alkotásairól, műveiről és gondolatairól olvashatunk, a kínai geopolitikai gondolkodásról viszont kevés információval rendelkezünk – döntően a nyelv ismeretének hiánya miatt. Így ez a fejezet többek között olyan kérdésekre keresi a választ, hogy a nyugati geopolitikai gondolkodásmód kialakulásához és fejlődéséhez képest hogyan alakult az Kínában, ott hogyan viszonyultak a politikai földrajzhoz és a geopolitikai gondolkodáshoz. Ehhez részletesen bemutatja a kínai geopolitika gyökereit, a különböző korok katonai stratégiáit és nagy bölcseit, valamint filozófusait és azok nézeteit, majd a kínai geopolitika hajtásait – tehát mint tudományágat – vizsgálja, egészen a modern korig. Ezután rávilágít a kínai és a nyugati geopolitika különbségeire, végül pedig támpontot ad az OBOR geopolitikai szempontból való értelmezéséhez.

A következő rész – az előző fejezetekből szerzett tudásra építve – a kezdeményezést gazdasági, felépítési és pénzügyi szempontból értékeli. Az OBOR közvetlen gazdasági előzményeinek áttekintése után a szerző arra világít rá, hogy az elnevezés nyugati szemmel történő vizsgálata során milyen probléma jelentkezik, és azon keresztül mutatja be a projekt kiterjedtségét és fontosságát. Az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés elindítását követően ugyanis a nyugati kutatók különböző térképekkel és az azokon feltüntetett egy-egy szárazföldi és tengeri útvonallal próbálták kijelölni, hogy a kínai kezdeményezésben rejlő lehetőségek milyen nyomvonal mentén jelentkeznek majd. Voltak, akik az útirány fejtegetése mellett olyan konklúziókat is levontak – az író hozzáteszi: helytelenül –, hogy egyes országok kimaradnak a kínai együttműködésből, mivel az útvonalak egyike sem érinti azokat. A keleti és a nyugati kultúra különbségei ekkor újra a felszínre kerültek. A Nyugat mindig is a saját gondolkodásmódjával próbálja megérteni a kínai stratégiákat, koncepciókat, kezdeményezéseket, azonban ez a legtöbbször nem célravezető. Így ezúttal is a kínai fél alkalmazkodott: megértette, hogy a nyugati gondolkodásban problémát okoz az „egy” szó használata, ezért az angol *One Belt, One Road* elnevezést *Belt and Road* alakra rövidítették, s azóta Övezet és Út Kezdeményezésként (*Belt and Road Initiative*, BRI) hivatkoznak rá. Azt remélték, hogy így már világosabb lesz a világ, de legfőképp a Nyugat számára, hogy egy teljes hálózatrendszerrel van szó, nem egy konkrét útvonallal. Ennek igazolására a szerző be is mutatja a BRI hat fő irányát, a selyemútfajtákat, valamint a Kínából kiinduló gazdasági folyosókat. Ezután a szerző kitér a kezdeményezés pénzügyi hátterére is. A BRI-t kiszolgáló pénzügyi infrastruktúra folyamatosan formálódik, a fő cél, hogy elősegítse az Eurázsian átvívelő programba bekapcsolódó országok fejlődését és infrastrukturális fejlesztését. Kína több befektetési alap és pénzügyi intézet létrehozását is kezdeményezte a régióba irányuló projektek finanszírozása érdekében, például az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bankot (*Asian Infrastructure Investment Bank*, AIIB) és a Selyemút Alapot.

Az utolsó fejezet áttekinti Kína nemzetközi kapcsolatainak a kezdeményezésre vonatkozó alakulását. A szerző először egy esettanulmánnyal, a Kína–KKE-együttműködés példájával ismerteti meg az olvasót. Ezt követően a BRI-re adott nemzetközi reakciók nyomán bepillantást kaphatunk Kínának bizonyos országokhoz – az Amerikai Egyesült Államokhoz, Oroszországhoz, Indiához, Japánhoz, az Európai Unióhoz, valamint Magyarországhoz – fűződő kapcsolataiba. Végezetül pedig a kezdeményezés elmúlt hét évének eredményei alapján képet kaphatunk annak aktuális állapotáról. Tény, hogy az „Egy övezet, egy út” a kínai külpolitika és külgazdaság meghatározó stratégiája lett, s az alapjait Peking multilaterális és bilaterális együttműködései képezik.

Horváth Levente fő célja, hogy könyvében részletesen bemutassa az „Egy övezet, egy út” kínai kezdeményezést, amelyről eddig hasonló átfogó, magyar nyelvű anyag – könyv, doktori értekezés vagy tanulmány – nem készült, viszont szinte állandóan téma a napi sajtóban. Emellett a hiánypótló és hasznos könyv kiemelt

célja az is, hogy betekintést adjon a kínai geopolitikai gondolkodásmódba, és „kínai szemmel” is megvizsgálja a kínai nemzetközi együttműködést, s összehasonlítsa azt az eddigi nyugati értelmezéssel. Továbbá olyan kérdésekre keresi a választ, mint hogy létezik-e kínai geopolitikai gondolkodásmód, és amennyiben igen, milyen gyökerekkel rendelkezik. A kínai ókori stratégiák és bölccsek (Szunce, Kuan-ce, Konfuciusz, Lao-ce, Meng-ce stb.) tanításai és a kínai kultúra egyik alapja, a *jin* és *jang* kettősségének szemlélete miként hat Kína külpolitikájára? A BRI egy újfajta gyarmatosítás-e? Valóban a Hszi Csin-ping államfő által létrehozott új multilaterális kezdeményezés, vagy a Kínai Kommunista Párt által előre megtervezett program?

A fentiek tekintetében Horváth Levente: *A kínai geopolitikai gondolkodás* című műve rendkívül aktuális és hiánypótló alkotás, s nemcsak a BRI jobb megismeréséhez és megértéséhez, de a kínai geopolitikai gondolkodás mélyreható tanulmányozásához is. Ezek ismerete pedig napjainkban, amikor a világrend átalakulásának a szemtanúi lehetünk, egyre fontosabb. A könyv mindenki számára közérthető, így a kutatók, a szakemberek és a szakpolitikusok mellett az Ázsia, Kína iránt érdeklődőknek is hasznos olvasmány, valamint azok is haszonnal olvashatják, akik szélesíteni kívánják a látásmódjukat, és a nyugati mellett immár a keleti/kínai szemlélettel is tisztában kívánnak lenni.

Zoltai Alexandra

Jegyzet

- 1 Arcenzió a *Hitelintézet*i Szemlében megjelent anyag átdolgozott változata: Zoltai Alexandra: „Az »Egy övezet, egy út« geopolitikája”, *Hitelintézet*i Szemle, 21, no. 3 (2022): 173–176.

A megjelenés technikai követelményei

Betűtípus: Times New Roman 12

Kiemelés:

- **félkövér:** fejezetcím
- *dőlt:* alcím, idegen szavak, nagyon fontos kiemelendők (csak rövid)

Terjedelem:

- tanulmány: 50.000 leütés (szóközzel), amely tartalmazza: a magyar és angol címet (esetleg alcímet); az összefoglalót magyarul és angolul (legfeljebb 10-10 sor); négy-öt kulcsszót (angolul is); a főszöveget; valamint a **végjegyzeteket**
- recenzió: 10.000 n (nem tartalmaz összefoglalót, sem angol címet)

Végjegyzet használata:

- minden hivatkozás esetén első alkalommal teljes és pontos címleírás
- könyvcím esetén a sorrend: Szerző(k) családneve, keresztnéve: „A fejezet címe” in *A könyv címe*, szerk. Szerkesztő(k) családneve, keresztnéve (Kiadás helye [amerikai település esetén az adott állam postai rövidítésével]: Kiadó neve, évszám), oldalszám, o. (A kiadás sorszáma nem kell.)
Pl.: Samples, John: „The Origins of Modern Campaign Finance Law” in *The Fallacy of Campaign Finance Reform* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006), 35. o.
- folyóirat esetén: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A folyóirat címe*, évfolyam, no. szám (évszám): oldalszám (o. nélkül).
Pl.: Jensen, Kimberly: „A Base Hospital Is Not a Coney Island Dance Hall”, *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 26, no. 2 (2005): 211.
- újságcikk esetén: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *Az újság címe*, a megjelenés ideje magyaros sorrendben, oldalszám, o.
Pl.: Fields, Marguerite: „Hanging on to the Jewel in the Crown”, *The New York Times*, 2008. május 4., 3. o.
- interjúk esetén: A megkérdezett családneve, keresztnéve (ha kell, a titulusa), az interjú készítésének módja/körülménye, dátum.
Macmillan, Andrew (tanácsadó, Investment Center Division, FAO), a szerzővel folytatott beszélgetés során, 1998. szeptember 3.
- honlapra történő hivatkozáskor: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A honlap címe*, a letöltés ideje: magyaros sorrendben, URL/doi.
Pl.: Jalopy, John: „Efulgence of the North: Storefront Arctic Panorama in Los Angeles”, *Dinosaurs and Robots*, a letöltés ideje: 2009. január 30., <http://www.dinosaursandrobots.com/2009/01/effulgence-of-north-storefront-arctic.html>.
- blog esetén: Családnév, keresztnév: „A cikk címe”, *A blog neve*, a letöltés ideje magyaros sorrendben, URL.
Pl.: Nizza, Mike, „Go Ahead, Annoy Away, an Australian Court Says”, *History Matters* (blog), 2008. július 15. <http://www.historymatters.group.shef.ac.uk/1940s-fake-news-haw-haw-radio-war/>.
- ugyanannak a kiadványnak a második említésétől rövid címleírás (attól függően, hogy cikk vagy kiadványról van szó): A szerző családneve: „A cím első néhány szava” vagy *A cím első néhány szava*, oldalszám.
Pl.: Samples: „The Origins of Modern Campaign”, 35. o.
- egymás alatt ugyanarra történő hivatkozáskor: Uo., oldalszám.
- a cím lefordítandó (a világnyelvek – angol, francia, orosz, spanyol és a német – kivételével)
- egy helyen csak egy jegyzetszám lehet, de ahhoz több cím is tartozhat
- a címek helyesírása az adott nyelv szabálya szerint

3500 Ft

